

Gitagovinda .

commentator : Vanmali bhatla

वनमालीसम्जीवनी

Folio : 100

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS

RECORD NO. 10	LANGUAGE Sanskrit
ROLL NO. Date of Filming 01, 28-11-95	SCRIPT Devanagiri
ACC NO. 3198	MATERIAL Paper
CAT No. 2615	NO OF FOLIOS PAGES 100
Bundle No.	COMPLETE/INCOMPLETE
DEC NO. /R. NO.	DATE
DESCRIPTIVE CATALOGUE/TRIENNIAL CATALOGUE VOLUME : I	REMARKS
AUTHOR JAYADEVA	LOCATION Vrindaban Research Institute
TITLE GĪTAGOVINDA	VRINDABAN
WITH OR WITHOUT COMMENTARY Commentary by Vanamali Bhatla	
SUBJECT Laghukāvya	

गीतगोविंदसटीक ॥

ललिता १ विशाखा २ चंपकलता ३ चित्रा ४ तुंगविद्या ५ इंदुलेखा ६ रंगदेवी ७ सुदेवी ८
ज्योतीष्यते ३ स्पमते

गी. टी.
१

स्थिराणां जंगमानां च येन स्थितिर्निरूपिता सर्वशायनमस्तस्मै कृत्वा यजगदात्मने १ भूया
द्रवाय भवतां कृत्स्नः कमललोचनः कालिंदीकेलिसंहृष्टो मेघश्यामो तिसुंदरः २ लीलाह्वनादिसंमिष्टागिरि
चंद्रविहारिणः जयदेवहिजद्वाराचतुरेषु प्रकाशिता ३ श्रीमद्गिरिवराधीशं वृंदारण्यपुरंदरं कृत्स्नचंद्रप्रपद्येहं
भक्तानुग्रहकातरं ४ श्रीकृष्णदेवकरुणाप्रतिलब्धविद्यः श्रीविह्वलेशकृपया प्रकिशोरभक्तिः गोविंदगीत
विह्वलिवनमालिनामा भट्टस्तनो निसुकृती शिवदासस्तनुः ५ टीकाशतं कविवरैः कृतमेवरम्यं यद्यस्ति मेतद
पिनो विपुलः प्रयासः राकाधिपे समुदिते पथ किं प्रदीयेनापेक्ष्यते भवनकोणतमो निवृत्त्यै ६ सर्वस्नेहसं
बुधिप्रमथनप्रोद्भूतलीलाकृतिः श्रीराधोत्पललोचनाप्रसमरप्रत्यंगौरत्नता सद्धानंदरसैकसारसुलसम्भू
जा बुदांडवरः श्रीकृष्णोत्पललोचनस्तदुभयवर्धनसर्वोपरि ७ राधाविशाखाललिता जयंती चिजया जया सुमु
खी सुभगा चेति राधासख्यः प्रकीर्तिताः ८ ग्रंथादौ मद्राकविनृपचक्रचूडामणिः श्रीजयदेवः स्वज्ञानसर्वस्वसा
रनिश्चितं प्रारंभं निर्विघ्नसमाधिकारणं श्रीराधाधरतिरूपवीजं वस्तुमहामंगलमाचरति ॥ ० ॥ मेघेरिति श्रीवृ
षभानुजासहचरी श्रीराधानां श्रीवत्सभामित्याह इत्थं कथमिति हेराथेनेदनेदनाकाक्षितसाधके यमुनाकूले
कल्लिंदतनया तदेनक्तं रात्रौ राधा माधवयोश्चैत्रवैशाखयोः केलयः क्रीडाप्रकाराय व्रजयंति तद्रहोगृहमेकात्रकुंज

१

केलिमंदिरं रहति कामिनां विनोदस्थानं रागिणो चात्यंतं इमं च श्रीकृष्णं इमाश्च त्रयामाः किशोरीस्त्वमेव
तु युगपत्प्रपद्येत्यन्वयः शृंगारे नाधिकायाः प्राधान्यं चैत्रवैशाखयोरित्यनेन वसंतकालोपि कामिनां केलियु
ष्ठ्यर्थं लक्षितः कीदृश्यः केलयः वनभुवः वृंदावनभूषणवर्धिन्यः कीदृशयोः नंदनिदेशात् नंदन्याजयंत्याः
देशतो नि कटनो नंदनीयः श्लाघनीयः निदेशात् संदेशतो वाऽधुन्यध्वनिप्रत्यासन्ना ये कुतः कुतः मास्तात्यति
चलितयोः प्रकटितसौभाग्ययोः कीदृशं गृहं वरं श्रेष्ठं कीदृशं भीरुरयं भीरुणां कामयानां नारयोगमनवे

मेधैर्मेदुरमं वरं वनभुवः श्यामास्तमालद्रुमैर्नक्तं भीरुरयं त्वमेव तदिसंराधे गृहं प्रापय

जोयत्र कीदृशं मेधैर्जलदैर्मेघसदृशैर्गीतांधकारैस्तमालद्रुमैः श्यामवृक्षैश्च मेदुरं स्निग्धं श्रीकृष्णविशेषणानि
च कीदृशं च वरं न वीनरसभोक्तारं कीदृशं मेधैस्तमालद्रुमैश्च मेदुरं स्निग्धनीरदपुंजश्यामलांगं भीरुरयं भीरु
णामभिसारिकाणोरयोराभस्यस्मितमात्रेण यस्मान्न अथवा राधामाधवयोः रहः केलयश्च भिसारोत्सवकारिण
एकांतक्रीडाजयंतिसर्वोत्कषेष्टवर्तते इति नंदयति हर्षयतीति नंदः सुरतारंभः तस्य निदेशः प्रेरणामितिकेचन

जी० टी०
२

यत्तु नंदाज्ञाभिप्रायं व्याख्याने तदत्यंतमनौचित्यादुपेक्षं कीदृशयोः अध्वन्यध्वनिप्रत्यासन्नायेकुं जादुमाश्रुता
नृपति इत्यंचलितयो इत्येकमिति मेघे मेदुरंस्त्रिगुंश्च वरं तमालद्रुमैश्च वनभुवः श्यामास्तस्मादिमेगहंत
मेव प्रापय तत्राप्ययं नक्तं रात्रौ भीरुः भयशीलः ननु सर्वस्ति मित्रं पुंजं कुंजं कथं व्रजामीति भंग्योक्तिः किंतु
त्वमंशतो व्रजतव प्रत्यंगो हलितानं न गौरवताभिर्विधूनां यतमसे मार्गेश्यामोप्ययं सुरवं व्रजेदिति भावः ल

इत्येनं दनिदेशतश्चलितयोः प्रत्यध्वकुंजद्रुमं राधामाधवयोर्जयं नित्यमुना कूलैरहः केलयः १

क्षणेन भूतेत्यनेन कर्मप्रवचनीययोगे द्वितीया श्यामा इति गौरत्वाद्द्रुमवचनं नक्तं रात्रौ व्रजेति देशेनिकरात्रयो
रिति त्रिलोचनः भीरुः स्यात्कातरे पुंसि कामयानेपि योषिति इति महोदधिः श्यामा स्यादप्रसूतास्त्री श्यामा घोडशवर्धि
कीत्यपि वरः श्रेष्ठेन वरसा स्वादके परिणेतरीति यादवः ॐ प्रकारे वसन्नाद्यो धरणं संभवेपि चेति मेदिनी कारः अ
कारो ब्रह्मविस्मृशमान्यादिष्वनेकार्थः राधावैशाखमासे स्याद्वाधागोप्याचेति विश्वः वैशाखे माधवो राध इत्य
मरः १

२

ननु जयदेवस्य पुरुषत्वाद्गोप्यकेलिकथने कथमधिकार इत्याक्षिप्य स्वस्य स्तब्धत्वं निराकुर्वन् अभिसाराख्यं
 प्रबंधं स्वमौढिनिरूपणेनैव विस्तारयति श्रीराधानुग्रहं च प्रार्थयते वाग्देवेति जयः श्रीकृष्णः देवो यस्य स एव कविः
 काव्यकर्त्ता एतं प्रबंधं करोतीत्यन्वयः प्रबंधचिन्हभोजे शृंगारैकप्रधानो योगीततालादिसंयुतः अभिसाराख्यं
 निपुणः प्रबंधः स प्रकीर्तितः प्रकर्षणबंधो न्योन्यासस्तिरूपो नायकानायिकयोर्यत्र संबन्धः कीदृशं श्रीशृंगा
 रशोभासंयन्निःसृष्टितः कांतिरूपाराधेव चात्र प्रस्तुता तच्चोक्तं श्रीभागवते यउन्नयननयत्कोशलान्दिवे॥

वाग्देवताचरितचित्रितचित्रसद्यापद्यावतीचरणचारणचक्रवर्त्ती ॥ ० ॥

द्यौःसृष्टितः स्वर्गो ज्ञायते द्योतत इति द्यौः वैकुण्ठस्तद्वदत्रापि श्रीराधैव ज्ञातव्या वसुषु अष्टासु दीव्यतीति वसु
 देवो नंदो वासुदेवस्तयाराधया सहितो वासुदेवस्तस्य याः रतिकेलयः स्नेहक्रीडाप्रकारास्तासां याः कथाश्चतुः
 षष्टिवंधात्मिकास्ताभिः समेतैर्युक्तं कीदृशः वाचं देवताश्रीकृष्णस्तस्य चरितं रासात्मिका लीलावैदग्ध्यं
 वातघातेन वाचित्रितं मंडितं कामोद्बोधकप्रकारान्वितं वाचित्रमंतःकरणमेव सद्यग्रहं यस्य सः तच्चोक्तं

गी.टी.
३

श्रीभागवते सावाग्ययातस्य गुणान्नाणीत इत्यनेनात्र वाग्देवञ्च निरस्तं गृहमपि विविधोपकरणैश्चित्रितं भव-
तितद्वदत्रापि भगवद्गुणचित्रैरलंक्रियते प्रवेशमात्रेण पवित्रीकृतं वर्द्धमानस्त्रेहेन लिखितं विविधकैलिप्र-
दर्शनेन प्रकाशनेन वाचिवितमिति भावः कीदृशः पद्मावतीतामसस्य प्रमदा ईः कामो वास्यास्तस्य वा-
चरणयोश्चारेण नृत्यनिपुणतारूपेन त्रैनेचक्रवर्तीनपराजो नटराजो वा सदाशृंगारित्वात् एतेन कवेः
शृंगारित्वं सूचितं पद्मानिकीडार्थं यत्र सापद्मावती अथ वा सौंदर्यसौभाग्यद्योतकं सामुद्रकशास्त्रोक्तं य-

श्रीवासुदेवरतिकेलिकथासमेतमेतं करोति जयदेव कविः प्रबंधं ॥२॥

पद्मावतीस्य सापद्मावती श्रीराधातस्याश्चरणयोश्चारेण सेवकतयात्मनिवेदनं तत्र चक्रः सेवक-
समूहस्तद्वर्तितुं शीलं यस्य सः उक्तं च शृंगारीचेत् कविः काव्ये तदारसमयं जगत् स एव शृंगारी तदा
विरसतां ब्रजेति श्लेषोक्तिरलंकारः आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रमित्यमरः कविः काव्यकरे शृंगारे चेति विवि-
धः चक्रः कोके ब्रजे पुंसि क्लीबे सैन्यरथांगयोरित्यपि गृहं गेहोदवसिते वैश्वस्य अनिकेतनमित्यमरः
स सापद्म्यादिबंधा तु प्रसार्थमिति ईः काम इत्येकाक्षरे २

वेद

३

एवंतावद्विहजन प्रहृष्टार्थमन्यकावापेक्षया स्वकाव्योत्कर्षप्रथयन् गीतगोविंदप्रवर्णे श्रोतृगणं प्रोत्सा-
हयति यदीति देहाः बहुपुण्यप्रदाः यदिहरिस्मरणे श्रीकृष्णस्मरणे मनश्चिन्त सरसं भगवत्प्रणययुक्तं
रसः शृंगाररसः तत्सहितं वासाभिलाषं वा तदा जयदेवसरस्वती गीतगोविंदरूपा वाचं शृणुतेत्यन्वयः॥
मनस्तत्कर्तुं मभिवांछा तदा न्यादरेण शृणुते धारयते किंच यदि विलासः स्त्रीणां प्रतिनिधिं केशाद्यर्थो

यदिहरिस्मरणे सरसं मनो यदि विलासकलासुकुतूहलं॥

॥

॥

गस्य श्रीश्रृणोर्ध्वचरति कोक्तस्तस्य कलासुचतुःषष्टिक्रीडासुकुतूहलं कौतुकं विलासलक्षणं रतिकोषो-
क्तं ग्रंथविस्तरभयान्नलिरिव तं कीदृशी मधुरामिष्टा श्रीराधाशृंगारप्राधान्यात् कोमलामृदुलाप्रणयपू-
र्वकश्रीकृष्णवचनसंयुक्तत्वात् कान्ता कमनीयास्निग्धसहचर्यादिवचनयुक्तत्वात् तत्पदानामावली-
परंपरायस्यास्ता कर्मधारयः समासः मधुरं यथा मधुरं रसवत् वाचिवस्तन्यपिरसस्थिति येन माद्यं

गी० टी० तिथीमंतोमधुनेवमधुव्रताइतिदंडी सुकुमारंयथा सुप्रयोगेर्महत्कष्टैर्युक्तमस्यसंधिभिः सुकुमारा
 र्थसंयुक्तं सुकुमारं प्रवर्तते कांतेयथा यन्मनःश्रोत्रविशदं प्रह्लादजनकं भवेत् शब्दबंधानुयोगेनत
 कांतमभिवृत्ततइत्यपि तत्सर्वमन्यकवीनांकाव्येसाधारणं अत्रत्वसाधारणं राधाकृष्णद्वीतीनामेतत्स
 र्वं अतो जयदेवसरस्वतीसर्वश्रेष्ठोऽप्युतेतिभावः कलास्याच्चंद्रकलायोकलास्यात्क्रीडनादिस्थिति

मधुरकोमलकांतपदावलीश्रुतदा जयदेवसरस्वती ३

विम्बः दीपकोयमलंकारः प्रस्तुतौचित्रसंवर्धिर्यहाक्योः सहसंगतिं दधानदीपय
 न्यथानदीपकंतदुदाहृतं एवमेतैः शब्दैर्विषयप्रयोजनसंबंधाधिकारिणेदर्शिताः तत्ररहः केलय
 इति विषयः यमुनाकूलइत्यधिकरणं राधामाधवयोरितिवसेतकालसमयः सद्भक्तिरितिप्रयोजनं प्र
 तिपादकप्रतिपाद्यरूपसंबंधः श्रीराधाकृष्णसभावितान्तः करणएवाधिकारीत्येवंसर्वानिक्रीडासाधनानि
 निरूपितानि ३

इदानीं स्वसरस्वतीप्रा माण्योत्कर्षीयकेनचिद्भागवतोन्नमेनकविराजसभायां वर्णितं पद्यं संग्रह्यते कविना।
नत्वेतन्नानागुणसंयुक्तापि सरस्वतीलक्ष्मणसेनमहानपतिवरसभायामुमापतिधरादिनां कवीनामप्यस्ति
सा किं न श्रोतृणां श्रवणरतिजनकेत्याह वाच इति उमापतिधरसंज्ञो लक्ष्मणसेनमंजीवाचः वाणीः पल्लव
यतिविस्तारयति तथानस्यापिकाव्यव्यंग्यार्थशून्यशब्दविचित्रार्थगुणशून्यमथमंच नरसजचतुरहृदयाह्ला

वाचः पल्लवयत्युमापतिधरः संदर्भश्रुद्धिगिरां जानीते जयदेव एव शरणः श्लाघ्यो दुरुहद्रुतेः

दजनकमिति भावः तथाच राजसभायां शरण इति नामाकश्चित्कविर्दुरुहस्यगूढार्थस्य द्रुतेः शीघ्रोच्चारण
तः श्लाघ्यः स्तुत्यः तथावास्यकवेः काव्यगूढार्थत्वादिदोषसहितं प्रसादानुग्रहरहितं चेति अतएव न विह
जनमनोरतिजनकमिति धनितं तथाच शृंगारोत्तरस्य सत्यमेयस्य शृंगाररस एव उन्नरः श्रुत्यो यत्र शृंगारो
नरं मुखं वा सत्यमेयमुत्तमं वस्तु न स्पृशतैः कवितायां मुख्यप्रकथनैराचार्यगोवर्द्धनाचार्येण सहस्यद्वा

जी० गो०

५

वान्नकोपि श्रुतो न विख्यातः शृंगाररससुरचरचनायामैव तस्य पौंडरीसंतरकयने सोप्यसमर्थ एव अतस्त
तकवित्त्वं न सज्जनहृदयगमकमिति भावः आचार्यपदसुपहासार्थं धोयीनामकविः स्मापतिः कविराजः
श्रुतिधरः अत्रणमात्रग्राही श्रुतार्थधरो वानतुतस्य कविरचनायां स्वकौशलं उच्चारितमात्रग्राहक इति भावः
स्मापतिश्चेन्नाहंकारकथनाय राजोपमानतु कविगणना तस्येत्यर्थः गिरां वचसां संदर्भशुद्धिगणालंकारा

शृंगारोत्तरसत्त्वमेयरचनैराचार्यगोवर्द्धनस्य र्था कोपि न विश्रुतः श्रुतिधरो धोयीकविः स्मापतिः ४

दियथ न विशेषं जेयदेव कविरेव जानीते नान्यः कश्चित्कविः अतएव जयदेवकृतगीतगोविंदकाव्यश्रवणे
संतोषस्तथा नान्यत्र काव्ये अतएव तदेव श्रोतव्यमिति भावः पल्लवः किं सत्येपि गेविरपेविस्तरचल इति वि
शेषकाशः लघुद्विप्रमरं द्रुतमित्यरः उत्तरं प्रतिवाको स्याद्देवदियो न मे न्यवदिति च उदात्तानामायमलं
कारतल्लक्षणं शिषुवो धे उच्चैः समृधिवदस्तु वर्णने स्याद्दुदात्तता सामर्थ्यं जायते यत्र चरमात्कर्षचित्रितेति

५

४

एवंतावत्पूर्वश्लोकोक्ताः राधासाधवयोः सहः केलयस्ता एव श्रीकृष्णचंद्रसंभोगपुष्पार्थं भगवत्स्त्रीलाविलासा
नाप्रतापसौभाग्यादीनां च ॥ श्रीकृष्णचंद्राधीनत्ववदन ॥ दशावतारप्रस्तावे श्रीकृष्णचंद्रस्य नायकचूडामणिगतं च
संयोगरसपुष्पार्थं विप्रयोगरसमाह प्रलयेत्यादिना यथा संयोगरसपुष्पार्थं विप्रयोगनिरूपणं काव्यायिते हि व
स्वादोभूयान्नरागे हि जायते ॥ गीतस्यास्य गौडामालवरागे रूपकतालः ॥ ध्रुवपदैश्च गीतालक्षणं स्वरतालगा
मभेदरागरागंगभूषितं संस्कृतं प्राकृतं वाद्यगीतगीतविदेविदुरिति रागलक्षणं नितं विनीचुवितवक्रपद्मः शु

गीतामालवरागंगभूषितं ॥ प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदं विहितवह्निचरित्रमवेदं ॥ ७ ॥

कद्युतिः कुंडलवान्प्रमत्तः संकेतशालां प्रविशन्प्रदोषे मालाधरो मालवरागराजः ताललक्षणं रूपके स्यादद्भुतं
लयुतिरसंगीतरत्नाकरः षोडशध्रुवकास्तत्त्वसंग्रहं यद्विस्तरभयान्नलिरितं पदस्य पुनः पुनरावृत्तिर्ध्रुवपदं हे के
शवसुरवशादिनप्रशस्तचिकुररतिवा हे धृतमीनशरीर धृतमीनस्य शरीरमिव शरीरं येन धृतमीनबंध इत्यर्थः
सच विपरीतरतौ भवति तत्त्वरूपं प्रसार्य हस्तचरणौ पुमानया जंगनायते नायिका मुपरिस्थाप्य मीनबंधः प्रकी
र्तितः किंच मीनो हिरसवेदी मकरे केतनस्तौ यत्र मनिर्वीहकश्च मंगलार्थश्च तद्वदत्रापि धृतमीनबंध एव मंगलं

गी. गो.
६

हे देवकीदाकर्तः हे हरे भक्तजनसंतापहारिन् सर्वमंगलहारिन् वायुवतिकाभतापनाशनरतिवा जयजय इति वास
या अतिशयेन सर्वोत्कर्षणवर्त्तस्व वर्त्तस्व जयजगदीश इति वा पाठः गच्छतीति नाना प्रकारसमापद्यते तत् जगत्
युवतिवदति स्येय नायकचूडामणे प्रथमे मीनबंधके लिमाह प्रत्येति प्रकर्षेण मनसः लयस्तदाकारता यत्र सु
रते सप्रलयः स यथा सुरते च समाधौ च मनो यत्र नलीयते किं तेन सुरते नार्थः किं तेन च समाधिनेति तत्रानंदश्च मज्जे
नितपयोधो यज्जलेन स्मिन् वेदं वा तस्यायनशास्त्रप्रतिपाद्यमीनबंधादिकुशलत्वे वेद्यते जायते रतिकोषोक्तकेशस्य
रादिलीलां वा अखेदेयथा स्यात्तथा धृतवानसित्वं पोसितवानसीत्यर्थाः कीदृशं वेदं विहितं कृतं वहिः तस्य पोत

केशवधृतमीनशरीरजयजगदीशहरे १

स्य चरित्रं केलिजलधिपारप्रापकरूपेण एतेन नायकचूडामणित्वं सूचितं यत्ते मीनरूपं सौतिप्रलयकालीनाये पयोध
यो जलधये स्तथा जले मज्जते वेदं मीनशरीरं लीलाधृतमादाय ननु कर्मवशेनाखेदेयथा स्यात्तथा धृतवानसित्वं अ
त्यजलनिवासो मत्स्याभीष्टः सुतरां जलधौ तथा च श्रुतिः यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वयो वै वेदांश्च प्रहिरोगतिं तस्मै तमेवा
त्मबुधिप्रकाशमुमुक्षुर्वै चारणमहं प्रपद्येति कब्रत्या च इष्टः शिवश्च तौ वसौ सेवको च मौयस्येति हे केशव धृतमीनश
रीरं येन तत्संबोधनं जयसर्वोत्कर्षणवर्त्तस्व ननु सर्वोत्कर्षेणैव नो किं सामर्थ्यं तत्राह हे जगतां चतुर्दशभुवनानां ईशानि
यतः हे हरे हरति भक्तानां क्लेशभजनानुसारेण तितथा तच्चोक्तं श्रीभागवते हृद्यतस्योद्दामद्राणि सिधुनोति सुहृ
त्सतामिति एतेन दुष्करकार्यं शीघ्रकारित्वेन दक्षितालक्षणेनायकगुणोक्तः प्रलयो नष्टसंज्ञेत्यमरः १

६

कछपसदृशं वंधांतरमाह सितिरिति हेतुतकछपरूपस्वीकृतकछपबंध तल्लक्षणं हस्तौपादौ च संको
 यकातामुपरिवल्लभः स्थापयेत्सुरतेयवकछपः सप्रकीर्तितः तवष्टष्टष्टविभागे सितिरित्त्वं वननि
 कुंजभूमिस्तिष्ठति वर्त्तत इत्यन्वयः कीदृशेष्टष्ट अतिविपुलतरे अतिशयेन विपुलयति विशेषेण महत्
 रसस्य प्राप्नोतीति तथा पुलहत्वे धातुः अनेन नायकस्य आतो हहनत्वं सूचितं कीदृशे धरणी धरण

सितिरतिविपुलतरेतवतिष्ठतिष्टष्टे धरणी धरणं किणचक्रगरिष्टे ॥

किणचक्रगरिष्टे पूर्वोक्तबंधधारणेन किणकुंकुमादिचिह्नं पञ्चकंचकाकृति कंकणं तेन गरिष्टे प्राप्नो
 त्ते रवेऽनर्थ इत्यर्थः अन्यधिरत्नमचिह्नं मन्त्रणमेवानर्थमित्यर्थः पुनस्तत्त्वच्छरीरत्वं प्रियानावचिह्नि
 तमप्यमूल्यमिति राधोक्तिरत्र सर्वत्र ज्ञेया तद्यथा सर्वस्यापि हिरत्नस्य त्रणेर्धः परिहीयते दयिता धरत्वे
 तु ब्रालिने यात्यनर्थतामिति तिष्ठतीति फलपर्यंतकार्यं निर्वाहकतया स्थिरतालक्षणं नायकगुण

गी० गी० ७ पुण्ड्रः सतिः सहनशीलेस्याहिसितीर्णेचधरास्थीतिमहोदधिः पृष्टं पृष्टप्रदेशे स्यात् पृष्टं स्याद्विविलाश
 य इति मेदिनीकारः पदे कछपरुपं सौति हेधृतकछपरुपधृतकछपस्यरूपं येन तादृशः जय २ स्तोत्र
 धर्माविकुरु २ ननु निधं कछपरुपस्य रूपं मया कस्य हेतोर्धृतमित्यत आह सतिरिति तब पृष्टे सतिः पृ
 थ्वीति छति कछपपृष्टमत्यंतं कठिनतरं सोऽणधारणं च नान्यनुकरणार्थमिति भावः ननु पंचाशत्कोटि
 योजनविस्तीर्णपृथ्वीममपृष्टे कथं स्थितेत्यत आह अतिविपुलतर इति अतिशयेन धरापेक्षया पृथि

केशवधृतकछपरुपजयजगदीशहरे २

कविस्तीर्णे पुनः कीदृशे धरणि धरणकिणचक्रगरिष्ठे धरिण्याधरायाधरणेन यज्ज्ञातं किणचक्रं स्ताकृति
 मत्तरुधिरमंडलेन नगरिष्ठे गौरवपुक्ते एतेन पीनरसगौरवं चोक्तं किणः स्यान्मतरक्तक इति विष्णुप्रकाशः
 पुणः चिह्ने ब्रह्मकिनाविति हारावली कूर्मः कमठकछपावित्यमरः चक्रं चक्रेथ निर्दिष्टं सचक्रेरिचक्र
 केपीति वैष्णवी यथा रतिचक्रे प्रवर्त्तस्य नैव शास्त्रांतचक्रम इति धराधरणीत्यमरः कछपः कमठे प्रो
 क्तस्तद्वेधे पिरतिप्रियैरिति भोजे विस्तीर्णे विपुलः प्रोक्तो विपुलत्वप्रदे पिचेति कोशसमुच्चये ॥ ७

एवंविधात्मिककेलिमुदिनंतदंगसौंदर्यवर्णयंत्याह वसतीति हेधृतशूकररूप शूकरोतितनूकरोतिकं
 दानितिशूकरः अत्रतुमान कंदखणने तथात्वंतस्योच्यते उक्तंच कामिनीनयनकज्जलपंककुट्टि
 तोमदनमत्तवराहः कामिमानसवनांतचारीकंदमुत्तदणतिमानलतायाइति तवद्वानशिरवरेधरणी
 लग्नातिष्ठतीत्यन्वयः धनैरसंश्लेषसीवाधरणीतल्लीलासातवद्वानशिरवरेदंतायेदशतततविधानेव
 सति कस्मिन्केव शशिनिपरमानंदजनकेचंद्रेनिमग्नाकलंकलेखेव सायथाविद्यमानापिनशोभातिरस्क

वसतिदशानुशिरवरेधरणीतवलग्नशशिनि कलंक कलेवनिमग्ना
 केशवधृतशूकररूपजयजगदीशहरे ३

रणीति एतेननायकस्यगुणप्रकर्षोदर्शितः पक्षेवाराहावतारमाह सौतिच हेधृतिशूकररूपस्यरूपंयेनजय
 जय वाराहप्रयोजनमाह वसतीत्यादि तवदशानशिरवरेदंतस्यागुलग्नसक्ताधरणीवसुंधरावसति अत्रनि
 मग्नापदोपादानेनवालचंद्रस्यसादृश्यंदशनेकार्ष्यते अनेनानायोसनदंष्ट्रयाधरणपुद्गरणेनवलातिशयनिरू
 पणेनमहासत्त्वतालरूपेननायकगुणोक्तः शेषंसमानरदनादशानां देताइत्यमरः कलास्यादंशमात्रकरेति
 हलायुधः अयशिरवरमित्याद्गरद्विष्टमेचधरणिः शूकरः शूकरेप्रोक्तस्तनुकारिणिवस्तुनीतिभोजे उत्प्रेक्षाग

३
 शशिनिपरमानंदजनकेचंद्रेनिमग्नाकलंकलेखेव सायथाविद्यमानापिनशोभातिरस्क

जी०
८

पुनः कोकणास्त्रुषदृष्टिं तोनखतादिरुपोलीलां चतुराणापिका प्रकारं तरेणाह तवेति कीडायां प्रवर्तमानस्याग्रपश्चा
द्भावो नास्ति तत्र दवसरजन्यत्वात् नखत्वननिर्देयत्वकथनाय रति समये न सिंह रूप इत्युक्तं तव कर कमलव
रे नवहस्त कमलवरे श्रेष्ठे नखमस्तिकी दृशामद्भुतमाश्चर्यजनकमग्रभागे यस्य तत्रथा रक्तत्वकथनेन केजसा
म्य पुनः कीदृशं दलितहिरण्यकशिपुतनुभंगं दलितो विदारितो हिरण्यकशिपोः स्वर्णशय्यायां तनुरेव भंगो यत्र त
त अन्यत्र भ्रमरेण कमलं विदार्यते अत्र तनु एव दलित इत्यनेन शृंगाररसपूर्त्रिरुक्तेति भावः केशवत्यादि पूर्व
वत् पक्षे नरहरिरूपं तत्संबोधने जयजय नो सिंहावतार प्रयोजनमाह तवेति तव कर कमलवरे केश हस्तः स एव
तव कर कमलवरे नखमद्भुतं शृंगं दलितहिरण्यकशिपुतनुभंगे केशव धातु नरहरिरूपं जयजगदीशहरे ४
कमलवरः कमलश्रेष्ठस्तत्र नखं निष्पत्तिकीदृशं अद्भुतं शृंगं अद्भुत आश्चर्यरूपं शृंगमग्रभागे यस्य तादृशं अद्भुतत्वं
मेवाह दलितेत्यादि दलितो विदारितो हिरण्यकशिपोः इत्यस्य तनुर्देहः स एव भंगो भ्रमरो येन तादृशं अन्यत्र कम
ले तन्मकरंदयानादिना भंगानां न भिन्नैवति इह तु नृहरिकर कमलाग्रभागे न भंग एव विदारित इत्यद्भुतत्वं नरह
रिरूपेत्यनेनातिविक्रदशो र्यवलातिशयेन नाय के साहसिकत्वातिशयगुणः पूचितः प्राणिको शिखरे शृंगे भूभृता
च विषाण केपीति वैजयंती पुनः भवः कररुहो नरेवास्त्रीत्यमरः शृंगप्रभुत्वेशिखरे चिह्ने कीडां वृज इति विश्वप्रका
शः तनुकाये कृशे वाल्ये विरले चापि चान्यवत् द्विरेफः पुष्पतिद्भ्रमरो भंग इति विश्वः हिरण्यकशिपुर्देत्यशये

नखं निष्पत्तिकीदृशं ४

आलिंगमेकीजामाह छलयसीति हेधतवामनरूप वामयतिनामयति आलिंगनादिभिर्मीनादिनावायःसवाम
 नः तत्संबोधने तेनमानेनतत्त्विकमेसुरतपराक्रमरत्यर्थः वलित्रिवलिंछलयसिवंचयसि विपरीतविधानेनजा
 त्यानमयसीतिसस्ति हेअद्भुतवामनआश्चर्यवामन पदुनखेति संबोधने विपरीतसुरतेनतत्रयपदनखेपद
 नखेत्तत् तत्कालनायपत्नीरत्नेनजनितेनजनस्यनेदनदनस्यपावनंचित्रप्रसादोयेनतत्संबुधिः चित्रप्रसादकारि
 न एतेननायिकोत्कर्षः पावनत्वचनायकस्योक्तं ननुनखदानकरनखेनैवजन्यतेनपदनखेनेति सत्यमेतन्नुवि
 परीतरत्नौनायिकापदनखरुताभिप्रायेणज्ञातव्यंपदोवामनरूपस्तीति हेधतवामनरूपेति अद्भुताश्चर्यरूप

छलयसिविक्रमणेवलिमद्भुतवामनपदनखनीरजनितजनयाचन केशवधृतवामनरूपजयजगदीशहरे ५
 वामन अद्भुतमदृष्टपूर्वदैत्यानांदर्पनाशयतीतिवामन अद्भुतत्वमेवाह पदनखेति पदनखसंबंधियत्रीरंगगा
 जलतेनजनितेननानां पावित्र्येनतादृशः जयकेशवादिपूर्ववत् वामनावतारप्रयोजनमाह छलयसीतिविक्रम
 णपराक्रमेदैत्येच्छलयसिवंचयसित्रीकृत्यःवामनरूपंविधायपदत्रयपरिमिताभूमियाचयित्वापश्चाद्दृष्टं पंकटी
 कृत्यवलिमधिः क्षिप्त्वाचतुर्दशभुवनानिगृहीतवानितिपुराणप्रसिद्धेःछलयसीत्यनेननायकस्यअनुनयवात्
 रीसूचितेतिभावः वलिस्त्रिवल्यामसुरवलिः पूजोपहारकेवलिर्बलिसूत्रित्वैजयंती अस्मिन्नेत्यायानीयनीरत्नी
 रंशुशवरमित्यमरः वामनः कर्षकैविस्मोवामनोनतिकारकः छलेकोतुकेप्रोक्तं छलेकेलिकलास्वपीतिरत्नकोषः ५

गी०
६

अनिदुःसहतापोपशमनीक्रीडामाह क्षत्रियेति विभ्रतिरसमितिभगवोरसिकाः रसिकानांपतिः प्रभुः प्रस्तोभगुप
तिरूपः प्रशंसार्थरूपः रसिकचूडामले जयजगदीशदिपदं पूर्ववत् क्षत्रियरुधिरसदृशेपयसिजगत्स्वपय
सि श्रीकालिंदीजलक्रीडायांकुंकुमकर्मिरितायांगच्छतीतिजगन्नायिकासमूहंस्नानंकारयसीत्यन्वयः कीदृ
शंजगत्त्रजयुवतिवृंदंअपगतपापंस्नानमात्रेणनष्टसंसारकलुषं पुनः कीदृशंजगत्सुवतिवृंदंशमितभव
तापं शमितःशान्तिं प्रापितःभवस्यकामस्यचिरहोत्यन्नातापोयेनभवौत्रकामवाचकः भीमोभीमसेनइतिव

क्षत्रियरुधिरमयेजगदपगतपापंस्वपयसिशमितभवतापम् केशवधृतभगुपतिरूपजयजगदी

शहरे ई
तपक्षे परशुरामावतारंस्तौति हेधृतभगुपतिरूप धृतंभगुपतेः परशुरामस्यरूपंयेनतादृश जय परशुरा
मावतारप्रयोजनमाह क्षत्रियाणरुधिराणिप्रचुराणियत्रपयसिकुरुक्षेत्राख्यतीर्थवरजलेजगत्प्रणिजा
तंअपगतपापंनष्टपातकंयथाभवतितथास्वपयसिस्नानंकारयसि कीदृशंजगत्शमितभवतापंशमितोना
शितोभवस्यसंसारस्यतापोयत्रतादृशंअनेनतेजसितालक्षणेनायकगुणोक्तः रुधिरांगारकेशोक्तोरु
धिरंकुंकुमासृजोदिनिविश्वःपयःस्यात्क्षीरनीरयोरित्यपि भवःसंसारतापस्यात्रयाशंकरजातिष्ठितिधर
णि भवौजन्मनिच प्रोक्तोभवःकामदीनकीर्त्यतइति मेदिनीकारः ई

६

सुप्रसन्नान्मिकांकीजामाह वितरसीति हेधुतरघुपतिरुपजय रघवकपत्नीपतयस्तेषांपतिःश्रेष्ठस्तत्संबुधिः ए
तेनचक्रधुवतिद्यासक्तिर्निवारिता दिक्षुरतिविहारदिशासुरोस्मरसंश्रमेदशमुखोदशप्रकारोयोमौलिःकेश
पाशस्तेनवलिपूजावितरसिचिस्तरयसि यदा दशमुखायकामायमौलिनाकिरीटरत्नेनवलिपूजावितर
सिदितिकेचित् कीदृशंदिकपतिकमनीयं दिशांपतयद्रुद्रादयस्तेषांकमनीयंमनोहरंनदभीष्टंवा तदगोच
रमितिवा पुनःकिंभूतं रमणीयंरतिजनकं शेषपूर्ववत् पक्षेराभावतारेस्तैति हेधुतरघुपतिरुपजय श्रीरा

वितरसिदिक्षुरणेदिकपतिकमनीयं दशमुखमौलिवलिंरमणीयं
केशचधुतरघुपतिरुपजयजगदीशहरे ७

मपुरुषार्थमाह विस्तरसीति रणेसंश्रमेदिक्षुआशासुदशमुखस्यरावणस्ययेमौलयामस्तकानिकि
रीटानिवानान्यववलिउपहारवितरसि कीदृशंवलि दिक्पतिकमनीयं दिशांपतयद्रुद्रादयस्तेषां
कमनीयं अभीष्टं तत्रहेतुः रमणीयंमनोहरं अनेनदिकपालाकांक्षितेरावणवधेनगोभीर्यल
क्षणेनानाकगुणउक्तः किरीटरत्नमूर्त्यामुमौलिः केशेचसंयते करोपहारयोःपुंसिवालिःप्राणपाग

९
मिस्रसमरः
लिपिः

गी. १०

एवंरतिविहारगर्वितं प्रत्याह वहसीति हेधतहलधररूप हलविलेखनेधातुः हलनं हलः विलेखनं नखतनाधरह
नरूपं रतौ धने इति हलधरः सुरतकेलिप्रशस्ता हलधररूपस्तत्संबुद्धिः धृतनानानरवाधरदतप्रदरूप त्वं विशदेनि
मिलेवपुषिपारीरेव सनं वस्व वहसि स्वागसुंदरस्य वसनधारणभारमनोधारयसीत्युक्ते कीदृशं जलदाभं
जलदानां नीलमेघदेवानां शोभायस्मान्न जलदपदस्याभिप्रायो यं जलदायथा स्वजीवनं दत्त्वा विश्वजीवनं
करोति तथात्वं मपि वेदो कंहित्वा विहारं कुरु नहि वेदोक्तमर्थादापालनेन सर्वोपिरसः साधयितुं शक्यः पुनः
कीदृशं हलहतभीतिमिलितयमुनाभं हलेन धृज्जनं भीत्या तद्भयेन मिलिताया यमुनाया तस्याभेदादीनि

वहसि वपुषि विशदेव सने जलदाभं हलहतिभीतिमिलितयमुनाभं केशवधृतहलधररूपजयजगदीशदे

र्यस्यानन्त हलहतीति पाठे स एवार्थः हलधरपदेन वीरललितलक्षणो नायकगुणोक्तः पदे हलधरावतारं स्तोति व
हसीति हेधतहलधररूपधृतं हलधरस्य रूपं येन तादृशजयजयवलदेव स्थलीलामाह वहसीति विशदेकर्तु
ररागगेरेवपुषिपारीरे जलदाभं सजलनीलमेघास्त्रिगुणमेव कंच सतं वस्व वहसिधारयसीत्यन्वयः हलहती
त्यादिपूर्ववत् भीरुणा हि कंच उचित एवेति भावः कदाचिच्छ्रीवृंदावने वारुणीयीत्वा ब्रजांगनाभिः सह विहर
तावलभदेण यमुनाजले केल्प्यमाकारिता मत्तायमिति श्रीकृष्णजोषोवेति मत्ताति कं नापंती कृष्णो कोधे = १०

नहलायेणकृष्टवानिति पुराणश्रुतेः हलधरत्राक्षेन दुष्टनाशसाधुरक्षणार्थं हलं धृतवानसीति सूचितं
 गात्रं वपुः सह ननं शरीरं वर्षा विग्रह इत्यमरः शुक्लः शुभ्रः शुचिः श्वेत विशदश्चेत पांडुरा इत्यमरः विशदं
 निर्मले प्रोक्तं विशदं कनकप्रभं विशदं प्रकरार्थं पि विशदं विमलाशय इति केशचूडामणिः वसुमास्तुद
 नेवासश्चैलं वसन्मित्यमरः कार्ष्णेकस्याधलधरः प्रलंबं द्वे वनीरसे विकर्षणे रक्तेदारुणपि विक
 र्णभोजे उत्प्रेक्षकाऽयमलंकारः भीतिः साध्वसकं पयोरिति विष्णुप्रकाशः ८ ननु वेदोक्तमर्यादाय हेत्य

निंदसि यज्ञविधेरहह श्रुतिजातं सदयं हृदियदर्शितं पशुघातं केशवधृतबुद्धशरीरजयजगदीशहरे ६
 काविदेति पूर्वोक्तं तददाचरं तं प्रत्याह निंदसीति हेधृतबुधशरीर बुद्धं ज्ञातं श्रीचूषभानुजास्वरूपं येन तादृश
 जयजय जगदीश्वरवत्सदयहृदय त्वं यज्ञविधेः मकरध्वजयज्ञविधेः अहहेति रेवेदे श्रुतिजातं तत्प्रतिपा
 दमर्यादाभागे निंदसि मर्यादाभूतं भागं न मन्यसे न वेदस्त्वन्निघाभक इत्यर्थः उत्तं च रतिचक्रे प्रवृत्तस्यैव
 शास्त्रिपचक्रम इति भागे कीदृशं दर्शितः पशुघातो येन पक्षे बुद्धावतारो भूतोति हेधृतबुद्धशरीर धृतं बुद्धस्य
 शरीरं येन त्वं जय ननु बुद्धावतारे वेदं निंदकस्य बुद्धस्य मम कथमिति श्लाघाप्रसंगः क्रियत इत्यत आ
 ह निंदसीति त्वं यज्ञविधेः यज्ञविधेः यज्ञविधानस्य प्रवर्तकश्चुतिजातं श्रुतिविभागं निंदसि ननु सर्वमित्यर्थः

गी०
११

एतदर्थविर्भावात् यदा यदा हि धर्मस्योतिवचनात् किमर्थसोपनिघत इत्याह दर्शितेति अहहेति कथं द
र्शितो बोधितो पशुनां घातो येन तथा भूतं वेदोपि पशुनां घातं प्रत्ययति कथं त्वेति नंदसीति भावः तथा निंदा
यां कारणमाह सदयेति दया कृपा तत्सहितं हृदयं यस्य नादृशं संवोधनं यद्वा सदय हृदयाः ब्राह्मणा
स्तेषां दर्शितः पशुघातो हननं येन कथं निंदसि गवादिपशुघातं धिगिति तथा बोधशास्त्रे अहिं
सा परमो धर्म इति अयमर्थः रागवशादज्ञानविलोकाग्नीषोमीयं पशुमालभेतेत्यादि स्वर्गादि
फलविधिवाक्यैः परोचनया तान् गुरुलङ्कवत्प्रवृत्त्यपश्चान्निरपराधवधसाध्यं नाना प्राणिवंध
स्वर्गादिफलं न श्वरं विचार्य परमपुरुषार्थं श्रीकृष्णभजने तान् प्रवर्तयितुं माहिं स्यात्सर्वभूतानि
त्यादियज्ञबोधकस्य निंदां करोषि न तु सर्वथा वेदनिंदायां प्रवर्तत इति तात्पर्यं सिद्धं तमज्ञात्वा दु
रात्मनो वेदमार्गं श्रीकृष्णस्य भजने वा विष्णुसस्तेषां मोहनाय तवावतारप्रयोजनमिति जगदीश
दिपदं सर्ववत् बुद्धशरीरेत्यनेन दयालुत्वात् नाना कृपा उक्तः वेदप्रवसि च प्रतिमित्यमरः ज्ञानं
ज्ञानौ च जन्मसु इति विष्णुः ६

पूर्वोक्त विहारपुष्ट्याह स्लेछेति हेधतकल्किशरीर धृतं सापराधशरीरं येन तादृशजयजय शेषं समानं त्वं स्ले
 छे निवहनिधने करवालं कलयसि स्लेछश्च केशवे स्लेछस्या व्यक्तं कृज नस्य निवहः समूहस्तस्य निधने
 विरामे खड्गं विडु वदितिकरालं तीक्ष्णं नखं कलयसि ददासि पक्षे कल्पावतारं सौति हेधतकल्किशरीर धृतं कल्कि
 नः शरीरं येन तत्संवृथिः त्वं जय २ जगदीश दिपदं सर्वत्र योज्यं ननु पूर्वमम सदयत्वं कथितं तद्विपरीतं प्राणिव
 धे प्रवर्तयेत्यत आह स्लेछेति स्लेछ समूहमार्णार्थं किमपि करालं अतिभयकरं करवालं खड्गं कलयसि
 स्लेछ निवहनिधने कलयसि करवालं धूमकेतुमिव किमपि करालं केशव धृतकल्किशरीर जयज
 धारयसि एतेन धर्मसंरक्षणपरिपालनेन हृदयलक्षणो नायकगुण उक्तः कमिव धु गदीश हरे १०
 मकेतुमिव श्रोत्रादिकमुदिने ग्रहं दृष्ट्वा स्लेछानां नाशो भवतीति करवालं धूमकेतुश्चिह्नं यस्य स धूमकेतु
 र्वह्निस्मभिव खड्गस्य नीलत्वात् धूमसादृश्यं मुखे शुकनकमयत्वादिगुणैः स्लेछ निवहनिधने इति निमित्तं सप्तमी
 चर्ममाली द्वीपिने हेतीति वत् स्लेछः पापरातो जातिभेदे स्यादत्यभाषिणि हर्षापहारकैश्चैव स आचारोक्तिरेति चेति को
 शचूडामणिः कल्कीन सापराधस्यात्कल्किर्विष्मिता न्वित इति भोजे धूमकेतुः स्मृतौ वन्हावुत्पानग्रहयोरपीति वि
 षयप्रकाशे समूह समूह निवह धूम इत्यमरः निधने स्यात्कुले जाश इति विषयः कौसेयकौमंडलाग्रः करवालः कुपात

वदिमरः कराले भौषणे च वदितिरामः वस्त्रमा
 लेकारः १०

मी. जा.
१२

सर्वलीलाकर्त्रीरूपं श्रीकृष्णं स्तोति श्रीति हेरसिक श्रीजयदेवकवेः इदं गीतं उदितं स्वतः प्रेम्णा स्फु
टीभूतं शृणु कीदृशं उदारं महद्दसमयत्वात् अथवा उदारमतिरमणीयं श्रीराधाकृष्णकेलिनिरु
पणत्वात् पुनः कीदृशं सुखदं सकलानन्दपूर्णत्वात् पुनः कीदृशं शुभदं अथवा शुभददातियः श्रीकृ
ष्णस्तत्पदै भवसारं भवसारभूतं यद्वा भवो मनोभवः कामस्तस्य सारं शृणु रसपूर्णं यद्वा भवन्त्या

श्रीजयदेवकवेरिदमुदितमुदारं शृणु सुखदं शुभदं भवसारं
केशवधृतदशविधरूपजयजगदीशहरे ११ ॥ ० ॥

दितिविश्वं सभवः श्रीकृष्णस्तस्य सारंभूतं सुरतविस्तारकं हेधृतदशविधरूप धृतानि दशविधानि दश
प्रकाराणि मीनबंधादिशरीराणि येन तादृशजय २ यत्केकृतदशावतारं श्रीकृष्णं स्तोति हेधृतदशविध
रूपधृतानि दशविधानि दशप्रकाराणि मीनाद्यावताररूपाणि येन तादृशत्वं जयजय अथवा दशविधैरव
तारैरूप्यता इति शेषं समानं उदारं सुंदरं श्रीकृष्णमुत्कृष्टं पूजितं यथेति त्रिलोचनः रूपं प्रशस्तेरप्येवेति चूडा

२
॥
॥
॥

एवैकथितं लीलासमूहं श्रीकृष्णचंद्रविषयं प्रययन् प्रणमते वेदानित्यादिना श्रीकृष्णाय दर्शितुं कृतं कृते तुभ्यं नमः
इत्यन्वयः पूर्वभाक्तादशविधादशप्रकारासीनवंधादिलीलाकृतिकरोति तस्मै दशकृतिकृते कृष्णायैति पूर्णाय नरा
कृतियत्र स्तुते वा उक्तं च कृष्णभूषणचक्रः शब्दोऽप्यनिर्वाणितवाचकः तयोरेकं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते इति किं
श्रुत्वा यवेदान्वात्स्यायनादिशादिशास्त्रोक्तं वंधादिकामप्रकारानुद्धरसेलोकैषु विस्तारयते अन्यथा वात्स्यायन एवास्त्व
निःफलमेवावस्थान पुनः कीदृशाय जगद्युवतिसमूहं निवहते विगतं सातापं कुर्वते पुनः कीदृशं भवतीति भूः का

वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूगोलमुद्दिभ्रते दैत्यं दारयते वलिं हलयते हवश्च यकुर्वते पौलस्त्यं
जयते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते स्नेहान्मूर्च्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय नमः १२

मस्तस्य गोलः समूहमुद्दिभ्रते धारयते रासे ब्रजवधुमंडलं वा रासलीलाप्रतिबंधकत्वेन समीपमागतं शंखचूडारत्नं दै
त्यं विदारयते अनेन रासे कषाधान्यमुक्तं पुनः किं वलिं विवलिं हलयते ब्रजयुवतीनो कामजनिनेन रावत्तादिप्रदा
नेन चंचयते पुनः कीदृशं हवश्च यकुर्वते हवश्च जेजुसहचरिवीरसोलक्ष्यते तस्य हवस्य च यं विनाशं कुर्वते ए
तेन सुरतेः शूरत्वं ध्वन्यते पुनः कीदृशं पौलस्त्यं जयते पुलं महत्वेन तुः पुलं नं पुलं महत्वं तस्य समूहः पौलं तस्य समूहः
त्यए पौलं स्थापयते सहते पौलस्त्यावस्थानंदः स्यैष्ये शब्दसंघातयोरिति धातुस्तमपि जयते अन्यत् कुर्वते हलं कलय

गी०
१३

ते हलविलेखणे हलनंहलः विलेखनं नखक्षतादितकुर्वते कारुण्यमातन्वते सङ्गत्तेषु कणोविस्तारयते स्ने
हमव्यक्तभाषणं स्नेहव्यक्तशब्देधातुः अव्यक्तान्धाससीत्कारनमूर्च्छयते वर्धयते मूर्च्छी मोहसमुच्छ्रास
या इति धातुः यक्षे श्रीकृष्णकृता वेधादिलीलांस्तत्वाणावतारिणं सच्चिदानंदरूपं परिपूर्णविग्रहं श्रीकृष्णचंद्रं गी
तार्थं प्रोक्तं संग्रहेण सौतिवेदानित्यादिना कृष्णाय नमः कृतिपरब्रह्मणे नमः नमः स्कारोः स्तु ननु मीनाद्यवता
रेण तस्य पूर्णस्य स्तुतिः कृतैव इदानीं नंदगोपबालकं मां कथं स्तोषीत्यत आह दशाकृतिकृते आकृतिः कथिता रू
पे सामान्यवपुषोऽपीति विष्णुः मीनादिदशांशरूपकं च अंशवतारवानीश्वरस्त्वमेवेत्यर्थः ननु कुतोऽहमीश्वरः कु
तो ममांश एते तत्राह पूर्णत्वात् उक्तं च श्रीभागवते अन्ये वांशकलापुंसः कृष्णस्तु भगवान्स्वयमिति किंच कृषि
भूवाचक इति ननु पूर्णं चेदेहं कुत्सितमीनाकृतयः किमिति स्वीकृता इत्याशयेनावतारप्रयोजनमाह वेदानुद्धते
वेदादृशं कुर्वते मीनशरीरेण पुनर्कीदृशं जगन्निबहते भुवनं धारयते कल्पदेहेन पुनः कीदृशं यदं सर्वत्र योज्यं भू
गोलं धरामडलं इति भ्रते ऊर्ध्वपापयते भूकररूपेण देव्यं हिरण्यकशिपुं धारयते विदारयते नृसिंहरूपेण नरैः बलिदै
त्यं ललयते वामनावतारेण सत्रक्षयं कुर्वते दुष्टक्षत्रियणं विनाशं कुर्वते परशुरामरूपेण पौलस्त्यं रावणं जयते श्रीरा
मचेद्रूपेण हलं कलयते दुष्टनाशाय हलं धारयते श्रीबलदेवरूपेण कारुण्यमनुग्रहं प्रातन्वते विस्तारयते तु
इरूपेण स्नेहान्मूर्च्छयते नाशयते कलिरूपेण हतेन श्रीकृष्णदेवत्यांशवतारप्रयोजनाभ्युक्तानि दीपकानि

नोनमप्रथमः प्रबंध
नोनमप्रथमः प्रबंध
१३

एवं पूर्वोक्तकेलिप्रतापवर्णनेन दशाकृतिकृते कृष्णपेति यत्प्रोक्तं तदेव गोप्यं तरुणीशक्यनेन दर्शितं इदानीं
सकलनायकचूडामणः श्रीकृष्णचंद्रस्य समस्तनायककलाविशेषान्वर्णयितुमपि च ब्रजवधः स्वयं यके
लिकारयितुं श्रीकृष्णनायकगुणकंदवत्त्वेन स्तुवंतीति मंगलांतरं श्रितकमलेति गीतेन दर्शयति गीतस्यास्य
गुर्जरीरागः रागलक्षणं श्यामासुकेशीमलयद्रुमाणं मृदुलसत्पल्लवतल्ययाता श्रुतेः स्वराणां दधतीति
भागं तं त्रिमुरवादलितगुर्जरीयमिति ग्रंथवाङ्मयभयात्ताललक्षणं नोक्तं गीतस्यायमर्थः हे देव कंदर्पद्यो

गुर्जरीरागे परिभाषितं श्रुतकमलाकुचमंडलकुंडलकलितललितवनमालजयजयदेवहरे ॥
तक हे हरे सकलजनमनोहर जयजयस्वकेत्यर्थं नायकोत्कर्षमाविः कुरु २ आदरे द्विर्वचनं प्रवृत्तं ॥
नायकगुणानाह श्रुतेति पुनः कीदृशं हे श्रितकमलाकुचमंडलश्रिताश्रितास्वसौभाग्यसौंदर्यमाधु
र्यातिशयार्थं वस्त्रीः लक्ष्मीर्वीयासा श्रितकमलावरस्त्रीराधातस्याः कुचयोः मंडले सम्यक् कुचप्रदेशो येन तस्मै
बुधिः श्रितं राधाया कुचमंडलमस्येति वा गौरपीतस्त्रिग्वर्त्तलत्वात् तस्मै भाग्यशोभाप्राप्त्यर्थं तस्मै वर
स्त्रीश्रमे वन इति भावः अनेनालौकिके वरनायकगुणोक्तः पुनः कीदृशः धृतकुंडल ए धृतेस्वीकृते पुष्पनि =

जी. गो.
१४

मिने कुंडले कर्णी भरणे येन तसे बोधने एरुपति हर्षे अनेन पूर्व कीडायो तद्विस्मय मित्पुनः पुनः कीदृशं
कलितेति कलिता कंठे धृताति मनोहरा वनमाला पादले वनीरत्नमयो वायेन यद्वा कलितानि ललितानि म
नोहरणि शृंगार विलास सचेष्टि नानि यस्यात्तादृग्विधा वनमाला यस्येति अथवा कलिता धृता राधा सरसी
नां सौंदर्यं च वनस्य जलस्य माला पंक्तिर्यस्मिन् अथवा कलिता प्रतिप्रासासरसमहोत्सवे व्रजवल्ली
मिलितानां कुंकुम कपूर गुरु सुगंधादिभिर्मनोहरा वनमाला यस्य अतः नृत्यविदो नृत्यमजलं विदुः किं
नामपि माला प्रेयसीभिर्दत्तेयं मत्वा गतिवत्त्वमन्वयजतीति भावः उक्तं च प्रियेण संग्रह्य विपक्ष संनिधावु
पाहितां वत्ससि पीवरस्तेने स्वजनं काचिद्विजहौ जला विलांबं संतिहि प्रेमिण गुणानवस्तूनीति भारविः।
अनेन नायकाखिल विलास संपत्प्रिया कौशलेन केलिकौशलरूपो नायक गुण उक्तः लक्ष्याश्रय
त्वेन धनाद्यगुण सूचितो नायकस्य धृत कुंडल कलित ललित वनमालेति पदद्वयेन नायकस्य भव्यत्वं
सौभगत्वं च सूचितमिति शेषं समानं मंडलं राजचक्रे स्थाद्वेच समंडले कान्ता कुच प्रदेशे च मंडलं वर्तु
लेपि चेति विश्वः कुचौ स्तनाविति च आपादगामिनी माला वनमाला विदुर्वधा इति विश्वः कमलाश्रीवरस्त्रियो
रिति विश्वः १

कर्त्तव्यव्रजपुवतिकदेवलीलाप्रवर्त्तकान्नायकगुणानाद्गर्दिनमणीत्यादिना इति सादरसंबुधौ दिनस्य मणिः प्र
काशकः सूर्यः मणोः प्रकाशवद्गुणसिद्धमेव तस्य यन्मंडलं प्रकाशसमूहस्तस्य यन्मंडलं श्रीराधासौंदर्यस्य तादृ
श श्रीराधालेकारभूत एतेन नायिकापक्षपातो ध्वनितः पुनः कीदृशहे भवखंडन भवस्य कंदर्पस्य खंडन नाश
कनसे बोधने कीदृश मुनिजनमानसहंस मुनिजनास्त्वचराणामलसुभगसौंदर्यमाधुर्यविचारशीला गोपी
जनास्तेष्वमानसमेव सरस्वतहंसमराल प्रसिद्धमानससरसिहंसास्तिष्ठंत्यवमानसरोवरसदृश गोपीमनसि श्रीकृ

दिनमणिमंडलमंडनभवखंडन ए मुनिजनमानसहंस जयजयदेवहरे २

स्वचंद्रो हंसतुल्य इति भावः अनेन मनोहारित्वं चोक्तं पक्षे दिनमणोः सूर्यस्य मंडलं तेजः समूहस्तस्य मंडलं अ
लेकारभूत भवं संसारखंडयति नाशयतीति तादृश एतेन नायकस्य गुणसामर्थ्यध्वनितं पुनः मुनिजनानां क
शीला मानसंचित्तमेव सरः सरोवरस्तस्य हंसः अनेन नायकपूर्णादिरीहितत्वे स्वलुहृदयप्रकाशकत्वं चोक्तं शो
षजयादिपदसमानं मानसं सरसि स्वात इति विष्णुः हंसो विहंगमपि स्यात्परमात्मनियोगिनीति मंडलं तु समूह
स्यान्मंडलराजमंडले मंडलं वर्त्तुले चैव तेजस्य पिचमंडलमिति मेदिनीकारः परंपरिचितरूपकालंकारः तद्
पं निघटीरोपलोपायः स्यादशेषः परस्यथः तत्परंपरिचितोक्तिवाचके भेदभाजिचेति २

नंकार एवोक्त्रोक्तविनाशे निश्चयेऽपि चेति ५

निरिति हे सुरकुलकेलिनिदानदेवानांकुलेकेलीनां निदान आदिष्वर्चकनितरां संप्रदइति वा यमपेस
सुरकुलस्य के लौ स्पृहा भवतीति भावः पक्षे मधुना म्रो मुरना म्रोन रक्ता म्रो विनाशक सुरकुलकेलिनिदा
न देवकुलसमूहकी उा नां निदान आदिकरण त उज्ज्वकार इति यावत् अनेन नायकस्य देवकी उा विशिष्टम
दृष्ट्य कुशलादयश्च गुण उक्ताः मधुर्वसं ते मधुरे मधुन्यस्य सुरे पिचेति मेदिनीकारः सुरो सुरेयस्व जनाभिमतार्थ
प्रदेः पिचेति वैजयंती क इत्यणिसुरे वापि जले ब्रह्मा इति च सुरो देव इत्यमरः निदानत्वादिकारणवतीति निदा

गी.जो.
१६

अपरमप्याहुः अमलकमलेत्यादिना अमलेयत्कमलस्यदलेपत्रं तदलोचने यस्य तादृश निर्मलकमल
कोशारक्तपत्रलोचन इत्यर्थः अनेन नायिकांतरसंभोगमालिच्यनिरस्तं भवमोचन कामसंतापनाश
कं त्रिभुवनभवननिधानं त्रिभुवनं भवनं यस्य श्रीराधारत्नस्य तस्य निधानं निधिविशेष एतेन नायक
गुणोत्कर्षप्रतिपादितः पक्षे अमलेयत्कमलैतस्य यदलं पत्रं तदलोचने यस्य अनेन निमनोहारित्वं प्रो

अमलकमलदललोचनभवमोचनं त्रिभुवनभवननिधानं जयजयदेवहरे ५

क्तं भवस्य संसारस्य मोचनं निस्तारकं अथवा भवं जन्म तस्याऽऽज्ञानमोचयतीति तादृश अनेन त्यागरूपो
नायकगुणोक्तः त्रिभुवनमेव भवनं मेदिरंतदेवनिधानं त्वसति स्थाने यस्य तादृशं जयादिपदमुभयत्र समा
नं निधानं धत्वा लये निधावपीति विष्णुः भवने भाववेशमनोरिति पत्रं पलाशं छंदनं दलेपली छंद इत्यमरः नि
धानमाकरे प्रोक्तं निधिभेदे स्थितावपीति को वस मुच्ये अत्र स्तुतिरलंकारः ५

१६

अपरमप्याङ्गर्जनकेत्यादिना जनकसुताकृतभूषणजनानां कुं सुरवंज नयतीति जनकोदयभानुस्तत्करोतीति
पद्यादित्वात्तस्य सुताश्रीराधातया तस्या वाकृतानिभूषणानि यस्येन वा जनानां स्वस
खीजनानां कुं सुनोतीति जनकसुताराधातया वा पूज्याणि प्रसवे जितानि सुगुणभूषाया कथननाथिकोपरति प्रभु
तीनिभूषणानियेन हे समरसमितदशकंठ समरेरति संग्रामेश मिताना शितादशकंठ सुरभूष्यादशवस्थाये
नतादश तः पुनर्दशये चत्तरागः प्रथमं चित्रा संगस्तनोय संकल्पः निद्रा छेदस्तनुता विषय निवृत्तिस्वपानाशः ३

जनकसुताकृतभूषणजितदूषण समरसमितदशकंठजयजयदेवहरे ६ ॥

आदोषयमूला मतिरथेतादशवस्थाः एतैः सकलकला प्रवीणवीराद्यश्च नायकगुणा उक्ताः पक्षे पुनः कीदृशः
जनकसुताकृतभूषण जनकसुतायाः सीतायाः कृतानिभूषणानियेन जनकसुतया वाकृतं भूषणं यस्मिन् एते
नतरूपसकलकला प्रवीण नायकगुण उक्तः पुनः कीदृशः जितोदूषण नामाराक्षसोयेन अथवा जितानि स्वस्मि
न म्माद्यातिरस्कारादीनिभूषणानियेन अनेन नायकस्य मरुगुणोत्पत्तिः ॥ पुनः समरे संग्रामेश मितो नाशि
तोदशकंठोरावाणे येन तत्रेथा अनेनाभिमानो नायकगुणः प्रोक्तः जनकः स्यात्पितरि सुरवेदमिथिलेश्वर
रइति त्रिलोचनः दूषणं राक्षसे प्रोक्तं दूषणं खंडनेपि च समरानीक इत्यमरः ६

गी०
१७

अपरमयाङ्गरभिनवेत्यादिना हे अभिनवजलधरसुंदर नूतनप्रकटितस्निग्धनीरदयुते जलदोषयायीष्मसंतां
पहारकः सकलानंदप्रदश्च तथात्वे धृतमंदर धृतगोवर्धने गोपसंरक्षणाधीयधतोये मंदराचल इति पञ्चपुराणे किं
च मंदराचल इति तन्नामान्नरं अथवा धृतपर्वतवेधः तल्लक्षणं बाहुनैकेन वनितां कातोयत्रानुरागिनीं दधातुं
हं गिरिमिव गिरिवेधः सकीर्तित इति श्रीमुखचंद्रचकोर श्रीसंयुक्तं यच्छुराधामुखं तदेवानंदजनकत्वेन चंद्र
स्तस्य चकोर तदापन्नजीवनं अत्र श्रीराधाधरचंद्रात्मनो नान्येन श्रीकृष्णचंद्रस्य चकोरपक्षित्वं निरूपितं श्रीमहंदा
वने राधासुखमेव चंद्रो नापरश्चंद्राविराजत इति अनेन श्रीमहंदावनो नापिकानामुत्कर्षः पदे पुनः कीदृशः अ
भिनवजलधरसुंदर धृतमंदर श्रीमुखचंद्रचकोर जय जय देव हरे ७

भिनवेति अभिनवो नूतनजलधरो मेघस्तद्वत्सुंदरसुभग अनेन नायकस्वरतिगंभीरस्निग्धभाव्यत्वेन चोक्तं धृतक्षीरा
क्षिमथनावसरे मंदराख्यपर्वतोयेन अनेन पिनायकसामर्थ्योक्तं श्रीमुखेति प्रियालस्या राधायावा मुखमेव च
इत्याल्हादकरित्वा न तस्य चकोर अत्रैदिरावदनचंद्राधरपानेन भगवत्पुष्पकोरत्वं निरूपितं एतेन नायकस्वरति
कौशलमेवोक्तं प्रत्यग्रभिनवो नवीनो नूतनोदयमरः धराधरो जलधर इत्यभि मंदरो मंदरे प्रोक्तो वेधभेदेऽपि मन्मथ
इति मेदिनीकारः नायकगुणलक्षणं त्यागीकुलीनः कुशलोरतेषु कल्पः कलावित्तरागो धनद्वयः भव्यः क्षमावान्

सि
१
२
३
४
५
६
७
८
९
१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

गी०
१८

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण श्रीराधाकृत्योरहः क्रीडावर्णिताः इदानीं तत्पुष्टकारिणी लीलाभूमिकामाह विप्रयोगात्म
काकेलिः प्रथमैर्सेनिरूप्यते संभोगरसमुत्पत्त्यर्थं प्रेमवाक्यैर्व्यस्ययातत्रापि श्रीराधोत्कर्षकघनापदयलीला
माह पद्मेत्यादिना मधुसूदनस्य श्रीराधाधरामृतपानकर्तुः पूज्यभिषवे उरोवत्स्थले चोयुष्माकं प्रियं
मनोभीषमनुपूरयतु संश्लोकरोतु कीदृशं पद्मानिक्रीडाधीवद्युतेयस्योपस्यवर्णीवापस्याकितासामुद्रणास्त्रे
कामहासौभाग्यवतीवापस्याश्रीराधातस्याः पयोधरतटीकुचाग्रतस्त्यपरिरंभेणालिंगनेन लग्नं यत्काश्मीरकुंकु
मतेन मुद्रितं चिह्नितं संजातमुद्रं वा श्रीराधायाः स्वप्रेमदर्शनाय निजस्तनाग्रलिप्यकाश्मीरेण मुद्रैव दत्तं

पद्मापयोधरतटीपरिरंभलग्नकाश्मीरमुद्रितमुरोमधुसूदनस्य व्यक्तानुरागमिव रत्नलदने गखेद
तिभावः रत्ननेन विनोदेनानंगक्रीडायाः षेदसुरतायासस्तेन यत्स्वेदां स्वेदां पुरमनुपूरयतु प्रियेवः इ
वुप्रस्वेदजलेन स्पृशः प्रवाहो यत्र तादृशं कीदृशमिव व्यक्तानुरागमिव व्यक्तः प्रकटीभूतो नुरागः स्वेदा
यत्र तादृशमिव अनेन श्रीराधानुरागादिक्या तस्नेहः कुंकुमरागव्याजेन वहिर्निगत इति भावः पक्षे पद्मात्
लीः स्मृता पद्मापचिह्नपिका मिनी काश्मीरकुंकुमप्रोक्तमिति अनेन दाक्षिण्यरूपो नायकगुणोक्तः तस्मै
हृणं प्रंगारतिलके योगो रवं भयं प्रेमसद्भावं पूर्वयो धिनि न मुच्यन्त्यन्यवित्रोपि ज्ञेयो सौदक्षिण्ययथोति शेषोक्ति

५
रत्नकारः

१८

पूर्वोक्तश्लोकेन केलिरससांद्रमुक्तातद्विधायिनीचा संतीना म्लीका मुक्तापि सहचरी सरसमिति शृंगारसरससहि
तमनुनयसहिते वायथा भवति तथा वसंत समये राधा मिदमूचे सहचरी चलदाणे स्वात्मानोप्यधिकं स्नेहे क
वीरणान्यमक्षयं विभ्रं भिनी वयोवेषादिभिस्तुत्या सखी ममति वासंती माधवी लता तत्कुसुमवत्सुकुमारैः
कोमलैरवयवैरुपलक्षितं पुनः किं कांतारे वने भ्रमंती इतस्ततो गच्छंती भ्रमंती मित्यात्र हेतुगर्भविशेषात् ॥

वसंते ता संती कुसुमसुकुमारैरवयवैर्भ्रमंती कांतारे वद्विहितकृष्णानुसरणा अमंदं
कंदर्पज्वरजनितचिंताकुलतया चलद्वाधां राधां सरसमिदमूचे सहचरी ७ वसंतरागेयतिताले

वद्ववारं कृतं कृष्णानुसरणमन्वेष्टं यया तां अन्वेष्टेणे हेतु अमंदं अधिकं यथा स्यात्तथा कंदर्पस्य कामस्य
ज्वरस्तापस्तेन जनिता उत्थादिता चिंता तया आकुलतया या कुलत्वेन चलद्वाधां चलंती प्रसरेती वाधा दुःखं य
स्यातां श्रीकृष्णविरहात्तुरत्वेन न च जीविष्यसीति भावः महारणे दुर्गपथे कांतार इत्यमरः पीडा वाधा च यथा दुः
खमित्यपि च अवयवैरित्यत्र जटाभिस्तापस इति वत् वासंती माधवी लता तत्तत्पमरः ७ ॥

जी०
१६

वसंतरागेयतिताले रागरूपे शिखरिवर्होच्चयवद्धृदःपुष्पनपिकेचतलतां कुरेण भ्रमन्मुदावासमनेन
मूर्तिमौजोमतंगस्थवसंतरागः १ ताललक्षणं लघुद्रुतापञ्चतालौघतितालः सकथ्यते सरसमिदमूचर
तिश्लाकोक्तं प्रपंचयति ललितेत्यादिनागीतेन हेसरिबिराधे इह राधे चैत्रे वेशाखे वा हरिर्मनोहरो नंद
सूनुर्विहरतिविहारं करोति इह विहरतीति समक्षे दर्शयति नहि विहरे पुरतो दर्शने संभवतीति भावः

ललितलवं गलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरे मधुकरनिकरकरम्वितकोकिलकूजि
तकुंजकुंदीरे विहरति हरि रिरह सरसवसंते नृत्यति युवति जनेन समं सखिविरहिजनस्यदुरंते १

तत्रापिनेको विहरति किंतु युवति जनेन व्रजवधूसमूहेन समं सह नृत्यति नृत्यं करोति अननेन व्रजयुवती पृथ
लीला प्रोक्तेति भावः कीदृशे इह सरसवसंते शृंगारसहितवसंतसमये पुनः की० विरहिजनस्यदुरंते विर
हिणो जनना गोपीजनायस्य श्रीकृष्णस्य दुःसहत्वा विनेत्यर्थः अथवा विरहिजनस्य वियोगिनो जनस्य दु
रंते दुःखेनांतः समाप्रियस्य तादृशे वियोगिनां दारुणेन तु विहरतां युवतिभिः सह यदि श्रीकृष्णं व्रजि

असितदायं वसेतस्तवापि दासो भविष्यतीति भावः अथ पदं वसेत सरसता माह लालितेति ललि
ता कमनीयाया लवंगना लता तस्याः परिशीलनेनालिंगनेन कोमलो मृदुलो मलयस्य पर्वतस्य वा स
मीरो वायुर्यत्र अनेन वायुस्त्रिविधो वर्णितः कोमलेति मन्दत्वं लवंगेति सुगन्धित्वं लालितेति शीतल
त्वं पुनः कीदृशे मधुकरो मधुकर्त्री रोयेन तु तत्पानकत्रास्तेषां निकरणेन समूहेन करं विताः संयुक्ता
ये को किलास्तैः कूजितं शब्दितं कुंजकुटीरमल्पकुंजमंदिरं यत्र त्वं विना वृहत्कुंजमंदिरमपि कुटीक
तं तुच्छमिति भावः मधुकरयुक्ताः को किलास्तद्विरहखेदे नैव कूजंतीति ध्वनिः अल्पा कुटी कुटीरस्यादि
त्यमरः समूहं निकरवृद्धमित्यपि करं चितं तु संयुक्ते समूहार्थ उत्सुकेपि चेति भोजे समीरमारुतमस्तु
गत्याणाममीरणः इत्यमरः मधुकरो मधुव्रतो मधुलिहो मधुपालिन इति च स्तोमश्च निकरव्रतवारासं
घातसंघादित्यपि स्वभावोक्तिरलंकारः १

गी०
२०

वसंतदुःसहतामेव तन्नोति उन्मदेत्यादिना उन्मदउत्कटः उद्धतोवाउद्धतो उन्मादावस्था प्राप्नोवायोमदनः कं
दर्पस्तादृशो मनोरथो येषां पथिकानां वधूजनास्तैर्जनित उन्मादितो विलापो वियोगो यत्र अनेनोद्देशा
वस्थानजन्य विलापश्चोक्तः कीदृशे अलिकुले भ्रमरसमूहैः संकुलोच्चात्रः कुसुमसमूहः पुष्प
वृंदस्तेन निराकुलोच्चाकुलो वकुल कलापो वकुलपुष्पाणामसमूहो यत्र अथवा वकुल एव क

उन्मदमदनमनोरथपथिकवधूजनजनितविलापे अलि
कुलसंकुलकुसुमसमूहानिराकुलवकुलकलापे २

लापो भूषणो यत्र अनेन त्वद्दर्शनं विना नानुरागोदयः कस्यापीत्युक्तं कलापो भूषणो वर्हेतुलीरे सेहता वपीत्य
मरः संकुले व्यवधाने स्यात्स्य ह्यर्थे वचस्य पीतिविश्वः केसरवकुल इत्यपि केशरः कुंकुमेषोक्तः
केसरो नागकेसरे वाजिमौलकरे पीहोक्तः पुष्पादिष्वपीति धरणीः हेतूक्तिरलंकारः २ ॥

पुनः की मगमदस्य कस्तूरिकायाः सौरभस्य सुगंधस्य हर्षस्य वारभसो वेगस्तस्यात्मपद्मवादिनी वदलमा
लानूतनपत्रपंक्तिर्येषां तादृशस्तमालास्तमालवृक्षा यत्र पुनः कीदृशं युवजनानां तरुणकामिजनस
मूहानां हृदयविदारयन्ति ये तादृशाः मनसि जस्य कामस्य येन त्वास्तद्वदुचिर्दीप्तिर्येषां तादृशये किंशुकाः
पलाशकुसुमानि तेषां जालानि यत्र साधारणतरुणपुरुषहृदयविदारकाः युवतिहृदयविदारकाः ॥

मगमदसौरभरभसवशं वदनवदलमालतमाले युवजन
हृदयविदारणमनसि जनवरुचिकिंशुकजाले ३ ॥

सुतरामिति तासामष्टगुणकामोदयादित्यर्थः उक्तंच कामश्चाष्टगुणस्त्रीणामिति एतेन वसंतस्य दुःसहो
क्ता मगनाभिर्मगमदः कस्तूरीचेत्यमरः रभसो वेगहर्षयोरिति विश्वः रुचिर्मयूरेशोभायामभिष्टंगाभि
लाषयोरिति पलाशः किंशुको मतस्त्यपि कामः पंचशरः स्मरः संवहारि मेनसि जस्त्यमरः जालं गवाक्ष इत्यपि

प्रकृतिकारः ३

गी०
२१

कीदृशे मदनः काम एव महीपतिः सार्वभौमस्तस्य लज्जार्थयः कनकदंडस्तस्येव रुचिर्हीनिर्यस्य तादृशस्य
केसरस्य नागकेसरस्य कुसुमानां पुष्पाणां विकाशः प्रकाशेयव पुनः कीदृशे मिलिनाः शीलिमुरवाभ्र
मरा एव वाणायत्रजादृशेयन्यादलपटलेषु सप्तहस्तिनक्तः स्मरन्तूणां स्य कंदर्पतूणीरस्य विला

मदनमहीपति कनकदंडरुचिकेसरकुसुमविकाशे मि
लितशिलीमुखपाटलकृतस्मरन्तूणां विलासे ४ ॥

सोलीलासारूप्यवायव ननु कामः कुसुमवाणः ननु भ्रमरवाणः सत्यं इयंतूत्येहा अवातिव्यथो न्या
दकत्वेन भ्रमराणां वाणसाम्यं केशरौ नागकेशरः कनकाद्यय इत्यमरः अभिवाणौ शिलीमुखादि
तिव समूहपटलनाले छिद्रसंश्लेषकेपि चेति त्रिलोचनः तूणोपासंगतूणीरनिषंग इत्युधिरित्यम
रः एतेन स्मराभिषेकसमर्थो वसंतगुण उक्तः रूपकालंकार एव ४

२१

पुनः विगलितं गतं लज्जितं लज्जायतस्य जगतः प्राणिमात्रस्यावलोकनेन विशेषदर्शनेन तरुणकरुणैः
 नवीनकरुणवृक्षैः पुष्पविकाशव्याजेन कुतोहासो यत्र अत्र हासरसस्य शुभ्रत्वात् पुष्पविकाशसाम्यं उक्तं
 स्ये तोहासः प्रकीर्तित इति अथवा विगलितलज्जितानां वियोगिजनानां जगत्यवलोकनेन तरुणैर
 भियोगिभिः करुणायथास्यात्र कुतोहासो यत्र तादृशे वियोगिनो लज्जात्यक्ता पश्यन्तीति चेद् हासस्य
 धामिति भावः तरुणारसाभिज्ञा एव वृद्धानां कृतसंनिवारणानां तरुणहासेन दोष इत्युक्तं कीदृशे वि

विगलितलज्जितजगदवलोकनप्रकरणकरुणकृतहासे वि
 रहिनिहंतनकुंतमुरवाकृतिकेतकिदंतुरिताशे ५ ॥

रहिणां वियोगिनो निहंतनायानिवायेन विदारणयकुंतस्यायुधविशेषस्य भक्षस्य मुरवमयभागस्यै
 वाकृतिर्धस्यात्तादृशयत्केतकेतेन दंतुरिताव्याघ्राश्वादिशोयस्मिन् केतकिरिनिपाठं दंतुरंदं
 तमुकुले विषमे मर्महंतने अथ भागेति तीक्ष्णचप्रेन्नते चेति हलायुधः करुणः करुणवृक्षकृपा
 यो करुण इति दिष्टः दिशस्तुककुभः काष्ठाश्वाश्च मरः तारकादित्याहितं दंतुरित इति क

यत्र हासरसस्य शुभ्रत्वात् पुष्पविकाशसाम्यं उक्तं

गी०
२२

कीदृशे मधोर्वसंतं स्येयं माधविका वसंतो नायकः माधविका वासंती नायिका च तस्याः परिमलेन सौभे
नाललिते मनोहरे यद्वा मधुर्वसंतः श्रीराधाधरामृतं वानत् प्रियत्वात् माधवः श्रीकृष्णमधुप्रियामाधवि
का श्रीराधा तस्याः अंगपरिमलेन सौभेन मुखपरिमलेन वाललिते सुंदर इति ध्वनिः नान्यथेदृशी सौभे
भसं पतिर्वसंत इति भावः पुनः कीदृशे वनमालिकया नूतनमालिकपुष्पेण तिसुगंधौ अतिशयेन सौभयुक्ते
अथवा मालति जातीति पादे नवमालति नूतनमालति जातिश्च ताभ्यां सुगंधौ सौभयुक्ते गंधस्येदुत्पत्ति

माधविकापरिमललितेन वमालति जाति सुगंधौ मुनिमनसामपि मोहनकारिणि तरुणाकाराण

सुरभिभ्यदतीत मालतीरित्येकं पदं या कीदृशे मुनिमनसामखंडप्रसादं दनुषां सेवमानानां किंपुनरन्ये
वामोहनकारिणि मोहनजनके एतेन व्रत्सानंदं दाक्षुः राधाकृष्णभजनो नंदो इति ध्वनितं नचेदं वसंतसौंदर्यभागं
च किंतु विहारिणोः श्रीराधाकृष्णयोरेव तरुणानां विलासियुवजनानां स्थाभाविकमित्रे यद्वा कारणेन वत्तात्
कारेण च धात्रीनि चैधुरासक्तिकारके पुरुषविहारः स्त्रीणां रतिजनको भवत्येवात्र पुरुषाणां मनोहरत्वमुक्तमिति
अथवा जीवानां मभिमनते नोतीति तनुः कल्पतरुः श्रीकृष्णस्तेन तरुणा श्रीकृष्णेनाकारणवंधौ सहजमित्रे विमर्दो

परिमले गंधजनमनोहर इति

कीदृशे स्फुरंती सात्विकोदयेन कं पमानानतु वायुना कां त्याद्योतमाना वाया अतिमुक्तलता वा संती माधवी वा
लता तस्याः परिरंभेनालिंगनेन मुकुलितो जातकामा कुरपुलकितः रोमांचितश्च तव दसाधारणगुणः श्रीकृष्णो
नृत्त एवेति तादृशे अनेन श्रीकृष्णचेदस्य र्शने वचूतस्य पुलकादयो न वा संती लतालिंगनेन एवं प्रसिद्धि महाह
त्तामहानायिकां गस्य र्शमात्रेणैव न वीनपत्नवपुष्यफलसंपदो भवेतीति दोहदशास्त्रेपि दोहवं विनानत

स्फुरदतिमुक्तलता परिरंभणमु कलितपुलकितचूते वृंदावनविधिने परिसरपरिगतयमुना

जलपूते ७

रवः पत्नवपुष्यफलाभवेति तस्मात्तदेव मंगलतच्चरणस्य र्शमेव एतावता वसंतस्य सरसतां दुरंतं तं चो
त्तेदानीं कीदृश्याः स्थानविशेषमाह वृंदावनाख्यविधिने वने परिसरे समीपदेशे परितः सर्वतः गमनशी
लेन श्रीकृष्णानलेन परते पवित्रिते पूतयमुना जलं यस्मिन्निति वात्तेन पूते श्रीकृष्णायाः परितः प्रसरणं च
संतेतच्चरणस्य र्शोपचितपूरत्वादेव वा संती माधवी लतेत्यमरः पर्यंतम् परिसर इत्यपि आम्नश्चूत इत्यमरः
मुकुलित इति नारकत्वादित्यू ७

गी. गो.
२३

एवंगीतार्थवसंतवर्णनमुपहसन्निवविद्वज्जनप्रवृत्त्यर्थं स्वगीते उक्तं माह श्रीजयदेवेत्यादिना श्रीजयदे
वकचेरिदं भणितं गीतमुदयति विराजते तत्र हेतुहस्तिचरणयोः स्मृतिः स्मरणं तेन सारं श्रेष्ठं अथवा होच
रणस्मृतिरेव सारोपचारादृशं नात्र हरिपदे चैलाहरणपरं मनोहरपरं वा बोधव्यं नहि वनवासिनां माहा
त्म्यज्ञानाधीनानंदकिशोरे पूर्णयः कीदृशं सरसं प्रगारेण सह प्रणयेन वा सह श्रीराधाया वा सह इति वा
वत् पुनः कीदृशं तत्तत्समयोचितं यद्वर्णनं यत्र भणिते वनशब्दे न द्वेदावनमेघनहिसर्ववनेषु तादृ

श्रीजयदेवभणितमिदमुदयति हरिचरणस्मृतिसारम् सरसवसे
तसमयवनवर्णनमनुगतमदनविकारम् ८ ॥ ७ ॥

शं सौभाग्यं कीदृशं अनुगतमदनविकारं अनुगतः प्राप्नोति संलग्नो वामदनस्य कामस्य विकार उद
योपच विम्वत्सोभकोपियेन वसंता अथ भणितेन कंदर्पोपि मोहं प्राप्नोति भावेः नहि मदनो वसंतेन मे
हमुपयानि किंतु श्रीद्वेदावनचंद्रिकाविहारिणतिरसज्ञा एव जानंतीति स्वभावोक्तिरलंकारः ८

पूर्ववसंतसमयस्य दुःसहोक्तासं प्रतितहायोरपि वियोगिजनसंतापकत्वमाह दरविगलितेत्यादिना ३
 हास्मिन्वसने वने वा स्वतो दुःसहोक्तासं प्रतितहायोरपि प्रसराय भाविततथाचेतोदहनीत्यन्वयः अर्था
 द्विरहिणामिति शेषः कीदृशः केतकीगंधबंधुः केतकीगंधबंधुर्यत्र तद्वधुर्वा अनेन परमाधिकं सूचि
 ते पुनः कीदृशः असमवायस्य कामस्य प्राणवत् कामप्राणसदृशः उक्तं च अपूर्ववधुर्न विद्यामन्मय
 स्य महात्मनः शरीरमक्षतेन याति भिन्नं तर्गतं मन इति किं कुर्वन् काननानि वनानि वा सपत्नं सुरभी

दरविगलितमस्त्रीवल्लिवे च त्परागप्रकटितपरवा सैर्वासयन् काननानि इह हि

दहचेतः केतकीगंधबंधुः प्रसरदसमवायप्राणवद्गंधवाहः ८ ॥

कुर्वन् कैः दर्दं षड्विगलिता मलयवायुस्य शीलयामस्त्रीर्मल्लिकालता तस्याः चंचलः प्रसरतो ये परा
 गाः पुष्परेणवस्ता एव प्रकटिताः परवासाः पिष्टावकाशैः अति सुकुमारत्वादी षड्विगलिता यास्तस्याः
 पुष्परणुसमूहः संभवतीति भावः कामस्यानंगत्वेन तद्रूपेण प्रसरत्स एव चेतोदहनीति ध्वनितं ईष
 दर्थे दराव्ययमिति विश्वप्रकाशः परागः पुष्परजसीति चे पिष्टावः परवासक इत्यमरः परागेपि

परस्परार्थं यत्न इति मेदिनीकारः ८
 पमालकारः ८

गी०
२४

एवमेतावद्वायुवर्णनेन वसंतस्य दुर्गतत्वं मुक्तं संप्रतिकीलका कलीनामपि तथा त्वमाहाद्युत्संगेत्यादि
ना श्रीखंडशैलानिलोमलयाचलपर्वतवायुः ईशोरुद्रस्तस्याचलोहिमाचलस्तमनुसरति किमर्थं प्रालेये
प्रलयकाले यत्प्रवने जीवन्तदिक्षया कस्मादिव अद्रेमलयस्योत्संगे ये वसंतो भुजंगाः सर्पास्तेषां क
वलेन पानेन यः लेशस्तस्मादिव अनेनास्योद्देगावस्था कथिता किंच पिकानां पुंस्को किलानां नि

अद्रुत्संगवसन्भुजंगकवल्लेशादिव साचलं प्रालेयप्रवने ह्यनुसरति श्रीखंडशैला

निलः किंच स्निग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोक्य हर्षो दयादुन्मीलंति कुहूः कुहूरितिक

१ कुहूः कुहूरित्येवं रूपः पंचमस्वरानुवादिन्यो हर्षो दयादुन्मीलयंति ॥ लौतलाः पिकानां गिरः ६
उद्भवति किंकत्वा स्निग्धानिरसालानामाचरणमौलेशिखरे पानिमुकुलानि विलोक्य दृष्ट्वा कीदृशाः
कलोत्तालाः कलामधुराश्चोत्तालाश्च पुरुषकूजित्वा दुत्ताला राजसभायोदयत्वा न कलाः अनेन तेषां
मपि स्मरलोभक एव न विरहिणा वामत्वादेवेति भावः एतत्सर्वदुःसहमिति धनितं मौलिः पुंसि शि
खाया स्यान्मुकुटे मस्तके चेति हलायुधः धनो नु मधुरास्फुट इति कलः अथेतत्प्रेक्षोपमालंकारः ६

पूर्ववसनस्यतद्वायोश्चकोकिलकाकलीनामपिचतुःसहस्रमुक्तं संप्रति तद्विवसानामपि च विशेषदुरंतमाहो
 न्मीलदित्यादि पणिकैरमीव सतसवधिनोवासरदिवसाः कथंकथमपि महता कष्टेन नीयन्ते स मायन्ते अनिवाह्यं न
 इत्यर्थः कीदृशाः उद्गीर्णः प्रकटीकृतः कर्णज्वरः श्रोत्रसंतापो येषु कैः उन्मीलन्ति प्रकटीभवन्ति ये मधोवसन्ते गंधा
 स्तस्त्रपटो ये मधुपभ्रमरास्ते व्याधूताः कपिता ये चूतां कुरा आम्रसुकलानि ते शुक्ली इतां कोकिलानां पाका कल्पा
 व्यक्तमधुरागिरस्तासां ये कलकलाः कोलाहलास्तैः कर्णस्याकाशगुणत्वात् कर्णज्वरस्यापि दीर्घत्वं कर्ण

उन्मीलन्मधुगंधतुल्यमधुपव्याधूतचूतां कुरा क्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्व
 राः नीयन्ते पणिकैः कथंकथमपि ध्यानावधानक्षणाप्रप्राणसमागमरसो ह्वासरमीवासराः १६

इत्युपलक्षणं सर्वेन्द्रियज्वरा इति तर्हि कथं नीयन्त इत्यत आह ध्यानेत्यादि ध्याने स्वप्रिया चिंतने केना
 पि भाग्योदयो नवदवधानं मनस्तल्लीनत्वं तेन क्षणः प्राप्नोयः प्राणसमाधाः प्राणवत्प्रियायाः कान्तायाः स
 मागमरूपोरसस्तस्मादुत्पन्ना ये रसो ह्वासाः रसोत्कर्षास्तैः कोलाहलः कलकलस्तिरश्चांवासितं रुतमि
 त्यरः काकलीनुकले सस्ते इत्यपि आम्रश्रूतोरसालोसावित्यपि मधुमये पुष्परस इत्यपि मधुपभ्रमरा

१७
 एभिर्भावैस्त्रिभिर्गोचरीरेवैतलं कुरुते
 मरुतपि

गी. २५

एवं सार्यमुद्दीपनेन वसेत भावावर्णिता इदानीं रागोत्तरेण विभावानाह अनेकेत्यादिया पूर्ववा संती
परोक्षतयोवाच सा सौ सरवी समक्षं राधिको पुनराहेत्यन्वयः किं कुर्वती आरात्समीपे सुरारिर्मु
रसं मूहस्पारिस्तद्विस्मारकः श्रीकृष्णस्तं दर्शयती मधुमुरनरकेति मुरारिशब्दाद्यौ दर्शितः कीदृशं

अनेकनारीपरिरंभसंभ्रमस्फुरन्मनोहारिविलासलालसं मुरारि
मारादुपदर्शयन्त्यसौ सरवी समक्षं पुनराहराधिकाम् ११ ॥

अनेकनारीणां परिरंभसंभ्रमेणालिंगनादरेण स्फुरद्यो मनोहारी विलासलालस्यला-ओत्सुक्यं पश्यन् अ
थवा अनेकनारी विलासं वेदगंधं विद्यते यस्य श्रीराधायां लालसंभ्रमं न्यदं पूर्ववत् संभ्रमं स्नेहहर्ष
योरिति विश्वः आरादूरसमीपयोरित्यमरः नच विरहे प्रत्यक्षतां संभवति सा पुनर्नयिकाना यकथो
न सरवीनामिति अर्थान्तरन्यासो लंकारः ११

२५

एवं राधा माधवयोरहः केलि निरूपेदानीं समुदाय केलि गीते नैव दर्शयति चंदनैत्यादिना गीतस्यास्य
मकरी रागः रूपकताले तालरूपपूर्वमेवोक्तं रागलक्षणं स्वर्णप्रभाभास्वस्वरभूषणचनीलनिचो
ले सुननौ वहंती कान्ते पदोपांतमधिष्ठिते पिभानो नृनारायण मकरीप्रदिष्टा इति गीतार्थमाह हे विलासिनि हे
कृष्णविहारशीले पश्येत्तदिति शेषः इह वंदे वने वसंते वामुग्धवधूनि करे सुंदरवधू समूहे हरिर्मनोह

रामकरी रागे रूपकताले चंदनचर्चितनीलकले वरेपीतवसनवनमाली लेलिचलन्मणि कुंड
लमंडितदंडयुगस्मितशाली हरिरिह मुग्धवधूनि करे विलासिनि विलसन्ति केलि परे १ ॥

रे विलसन्ति कीडां करोति त्वं विना कीडन्नपि न कीडतीत्यर्थः कीदृशे केलि परे कीडां करोति अत्र मुग्ध
वधूशब्देन केलि पराब्देन वहावभावाद्यनभिज्ञता सामान्य कीडापरता च व्यंजिता विलासिनीति संबु
धान्ये च सर्वकलासंपदीकृता विलसतीति सामान्य कीडेति ध्वनि कीदृशे चंदनेन चर्चिते लिपे पिनील
कले केलिकला कौशलत्वे नीलामनीभूता कलायस्मिन् किंभूतो हरिः वरेपीतवसनवनमाले यस्य

गी०
२६

अथवा तद्वियोगमसहमानवचंदनेनचर्चिता अनुलिप्यानीलकलेवरः पीतवसनंवनमालाच
यस्यसः एतेनत्ययेवानुरागउक्तः उक्तच अतर्गतामदनवन्दिशिखावलीयासावाधतेकिमिहचंदन
चर्चितापि यत्कुंभकारदहनोपरिपंकलेपस्तापायतत्पुनरसौननुतापशंतैरत्यादि तस्यान्त्रमे
वविलोकयेतिदर्शयति कीदृशोद्विग्नः केलिसुक्रीडासुचलंतीकंपमानेयेमणिकुंडलेनाभ्यामं डि
तमलंकृतं गंडयुगंयस्यस्मितेनेषद्वसितेनवाणालोशोभमानाः स्मितलक्षणेचभरतेदृष्टिकसितैः
गंडैःकटाक्षैःसाक्षावान्वितैः अलक्षितद्विजेधीरमुत्तमानांस्मितभवेदिति केलिचलभ्यामणिकुंडल
चलनेसाकांक्षेनहोतासुकाचिद्वृषभानुनेदिनीतुल्याधिकाच इति यत्स्मितंतेनशालीशोभामानोन
तुगासाविलासेनेतिभावः मुग्धवधूरित्यत्रकर्मधारयः एतेनमौग्ध्यमेवननुकेलिकुशलतादर्शिता किं
क्रीडांनपितुचेष्टां करोतीति अतएवतयासमक्षेणभवितव्यमितिप्रार्थना मुग्धसुंदरमूढयोरिति विभुः
विलासोहावविशेषः तत्कालिकाविशेषस्तुविलासो गंक्रियादिद्वित्यमरः अथकलेवरंगत्रेवपुःसह
जनमित्यरः गंडौकपोलादित्यमरः स्वरूपोक्तिरलेकारः विलासलक्षणं वातस्थानासनादीनांनेत्र

वक्रादिकर्मणामुद्योतेविशेषोयसविला
सःप्रकीर्तितइति १
२६

त्रजवधू नो हावभावाद्यनभिज्ञत्वं कथयन् पुनस्तामेव पुनानिपूयलीला माहपीनेत्यादि काचिद्वोपवधूः पीन
 पयोधरभारभरेण अतिस्थूलनमोखाधिक्ये न सरागसन्ने हेयथा स्यात्तथा अथवा पीनोऽतितीक्ष्णः पयोध
 रयोर्भारः तस्याभरेण भरेण स्वस्यापि भारभूते न हरिं मनोहरं परिभालिगपहरेर्गानां तरेण यतिननुस्वयं ग
 यतीत्यवैदग्ध्यं स्फुटमेव श्रीकृष्णालिंगने छां विना पिप्रथममालिगपशृंगारसशोभामावहतीति उक्तं च वै
 षदेशाक्रियालापपरिभ्रादिसेवनैः स्यादानेदप्रदायू नोभयोरनुक्तयोरिति कीदृशं हरिं सरागत्वयेव

पीनपयोधरभारभरेण हरिपरिभ्यसरागं गोपवधूरनुगायति काचिदुदंचितपंचमरागम् २
 कामभावेन स्नेहनवासानुरागं ननु सिद्धरादिरागसंयुक्तं एतेन तासामवैदग्ध्यमेव ध्वनितं पुनः कीदृशं उ
 दंचितस्तालालापनेनात्सूद्धं नीतः पंचमस्वरो येन तं शृंगारे पंचमरागारव्यसरोवाद्भूत्येन क्रियते अथवा॥
 पंचमरागगानं तासंपरीक्षार्थाय नवाल्हादजननाय वेति ध्वनिः उक्तं च निष्पादं द्रष्टुं वाजीगावस्तपभभाषि
 णः अजाविकं नुगाधारे धैवतं हं हते गतं त्वं मयूरावृवते मृगमध्यमभाषिणः पुष्पसाधारणे काले कोकि
 लोरौति पंचममिषि सास्यशृंगारयोग्यौ स्वरो स्वरो पंचममध्यमौ खड्गवभोतथाज्ञेयो वीरे रौद्राङ्गनेरसे गो

धारश्च निष्पादश्च कर्तव्यौ कुरुलाभशो इति २

गी०
२७

कस्याश्चिद्वैदग्ध्यमाह कापीत्यादि मुग्धवधुः मधुसूदनस्य वदनसरोजं मुत्तपंकजं ध्यायति समक्षस्य
श्रीकृष्णस्य ध्यानाद्वैदग्ध्यमेव विज्ञायतेः स्याः कीदृशं विलासेन विशेषनत्रिनेन विलोलयोश्च लयोर्वि
लोचनयोर्यत्र विलने तेन जनिनुत्पादितो मनोजः कामो येन तं पुनः कीदृशं मुखं अधिकं अनुपममा
धुर्य विलाससारसंदोहमित्यर्थः कियपदविशेषणं वा सो गंधादगुणमधुरसेन कामो ह्यधिकत्वात् ता
पहारकत्वाच्च वदनस्य सरोजोपमा मधुसूदनपदं पूर्ववत् ३ कापीति सामान्यकथनाय ध्यायतीत्यं

कापि विलासविलोलविलोचनविलनजनिनमनोजं ध्यायति मुग्धवधुरधिकं मधुसूदनवदनसरो
जं ३ कापिकपोलतले मिलिता लपितुं किमपि श्रुतिमूले चारुचुंबनितं ववती दयितं पुलकैरनुकूले ४
गसंगभावो दर्शितः मातश्चास्मिन्नवसरे त्वया गंतव्यमिति कलाकौशले नायं वंचनीय इति भावः कापि नितं
ववती गोपवधूदयतं कृष्णं चारुमोहरं यथा स्यान्नथा कपोलतले वृंक्षने कनवती कीदृशी किमपि लपितुं मंत्र
यितुं प्रलपितुं वा कंदर्पवशादर्थे र्थास्वचानुर्यरत्नगणयश्च नितमूले कर्णमूले मिलिता संलग्ना व्याजेनालि
गनाय वनामामृतं तत्कर्णमूले प्रक्षेपं वा अतएवोक्तं किमपि निवृंचनीयमिति तं वचनं नेनालि गनाच
तुरतोक्ता कीदृशी पुलकैरो मांचैरनुकूलेनायिकाभिलाषसूचकं पुलकोहमस्तु त्वन्नामश्रवणसाति =

२७

कोदयात् बुवनेनेत्यस्या अधीरत्वंसेपादितं औत्कण्ठ्येनसहसाकांतमुरवुं वनें सखीजनहास्यकरंभवतीतिभा
 वः यदात्वत्कथाश्रवणेनजातपुलकोभवति तदात्वयेवस्नेहप्राचुर्यं तस्माच्चयाशौघंतवगतं तव्यमिति ४
 एवंस्नेहप्राचुर्यरीत्यासंतुष्टाश्रीराधासखीपुनराह हेरासरसे आश्चर्यसत्त्विकलये रासरसेगोपवधुनिकर
 चितेपियुवतिः श्रीराधैवप्रशंसंशोस्तुताश्लाघितेत्यर्थः नत्वयासहनृत्यपरा रासरसस्तुवरस्वीकदेवंविनाभवे
 नीत्यमनोहरत्वेनत्रिराकरस्याक्तं अथवा हरिणासहनृत्यपराकाचियुवतिस्त्वाप्रशंसे ननुसाकथयतथाच

करतलतालतरलबलयाबलिकलितकलस्वनवेशे रासरसेसहनृत्यपराहरिणायुवतिःप्रशंसे ५
 के उच्यते रमणीयवस्तुनि नकस्यवद्भमानरति अथवा रासेरासक्रीडाधारसःवद्भनर्त्तकीनृत्यविशेषोगोषुकी
 जावा तस्मिन्हरिणासहनृत्यपरानृत्यमात्रकुशलाननुसवकर्मसु एवमपितस्याउपहासः तवैवप्रशंसंशोइति
 ध्वनिः कीदृशे करतलपोस्तालेनपरस्पखादनेनतरलाचंचलायाबलयाबलिः कंकणपंक्तिस्तयाकलितोमिश्रितः
 कलस्वनअच्यक्तमधुरशब्दसहितोवंशोवाण्यवतादृशे रासरसइत्यनेनगोडुहक्रीडास्त्वसास्तुताननुसक
 लसंगीतकलास्थितिध्वनितं द्रुमभेदेकरास्फालेतालेनहरितालकइतिविश्वः तरलश्चलेखडैहारमध्यमरा
 भवपीति हारावली रासस्तुगोडुहांक्रीडाइत्यपिबेतिविश्वप्रकाशः स्वभावोक्तिरलंकारः ५

गी०
२८

सखिशसचिहारेतासां तदुक्तरीत्या प्राधान्यं ताभिः केलिः त्वद्गौरवान्नेषणायास्ति ननु तासां गौरवं उक्तं वाच
राधामाधावहृदये तत्प्राजव्रजसुंदरीति त्वद्गौरवमेवाहं श्लिष्यतीत्यादिना सः श्रीकृष्णचंद्रः कामपिरामांकी
डास्वभावां श्लिष्यति आकृष्यालिंगने करोति कामपिरामां चुंबति चुंबिको धृत्य चुंबनं करोति कामपिरामां कु
चस्थरी धरपानमधुरवचनादिना रमयति भावगर्वितस्मिन्नेन चारुतरामतिशयेन मनोहरं पश्यत्यवला
कनं करोति एवतास्वभिमुखं नृत्यमाना सुप्रीत्या श्रीकृष्णालिंगनादिकं दृष्ट्वा अपरावामां मात्स्यस्वभावां
मनोहरस्वभावां वातामसु गच्छति तत्परावामनुनायार्थं मनुगतिं करोति अथवा तद्वचनमेव प्रकारेण विधा

श्लिष्यति कामपि चुंबति कामपि कामपिरमयति रामां पश्यति सः श्रितचाकतराम परामनुगच्छति
वामां ६

यापुनरनदचिद्यते पराऽन्यात्वनविद्यते पराऽन्यात्वनसदृशी श्रेयतां त्वां वामां कोपवती स्वापराधनामनापानु
गच्छति वलात्कारेणालिंगनादिकं कृते पिताभिर्नैकतमित्यवैदग्ध्यं सूचितं तासां परस्य कृतालिंगनादौ श्रंग
रासः पुष्टाभवतीति ग्राम्यमुरेव प्रसिद्धिः अतएव तासामपकर्षार्थं स्वात्कर्षश्रंगारसपुष्ट्यर्थं च नायकवरां
तिकेत्यागतं तव्यमिति सूचितं सुंदरीरमणीयमेति विश्वः मुदा संकीर्तयिष्ये जयवनिगूथैः परिहृतो न तोषं प्रा
प्नोति क्वचिदपि मनागं दतनयः तदुक्तं तस्मिन् चैव संस्वरि मनागत्य विषयं मनः कर्तुं कान्ते तव चरणपातक

२
२८

लीलांतरमाह केलिकलेत्यादिकाचिद्वज्रांगना अमुं श्रीकृष्णचंद्रं केलिकलाकुतुकेन क्रीडाविलासोत्पादक
व्याजे नडुकूले पट्टवस्त्रे विषये करेण हस्तेन विचकर्ष आकृष्टवती डुकूले गृहीत्वा मुविचकर्षति केचिदुच्यं
ति श्रीदशश्रीकृष्णं मनोज्ञचेतसमंदिरगतं तव ध्यानाय तद्वंद्यं च नायवारहः स्थितमिति सूचितं कुचाकृष्ट
वती यमुनाजलकूले यमुनाजले केलिविधानायाकृष्टवती ध्वनितं अचान्यासक्तस्य श्रीकृष्णचंद्रस्य वि

केलिकलाकुतुकेन च काचिदमुं यमुनाजलकूले मंजुलवंजुलकुंजगतं विचकर्ष करेण डुकू
ले ७ हरिहिरमु०

या ध्यानासक्तस्य वावस्त्राकर्षणादस्या अधीरत्वं मुग्धत्वं च स्फुटमेव अतस्तवाधरामतपानेन त्वया सं
जीवनीय इति मम प्रार्थना वंजुलो वेतसे मत इति विश्वः मनोज्ञं मंजुलमित्यमरः कुतुकं च कुतुहल
मपि च डुकूलं पट्टवस्त्रे स्यादिति सूक्तांशुके पिचेति विश्वः पयो योक्तिरलंकारः रसवदलंकारः ७

गी०
२६

उक्तलीलावैभवश्रवणमाह श्रीजयदेवेति श्रीजयदेवकवेः इदं गीतं भूत्वा तां पठतां च शुभानि श्रीकृष्णस्य
रणात्मकानि कल्पानि वितनोतु विस्तारयतु कीदृशं अद्भुतं अद्भुतार्थं अद्भुतस्वरूपं आश्चर्यकरं
व केशवस्य श्रीकृष्णचंद्रस्य केलिरहस्यं कीडाहर्षः कीडागोप्यवायव अद्भुतत्वमेतदेव गोपवधूदा
क्षिणानुरोधेन कीदृशं श्रीराधोक्तं धारया पनायान्यमुधात्वनिरूपणयेति अथवा अद्भुतं युग

श्रीजयदेवकवेरिदमद्भुतकेशवकेलिरहस्यं वृंदावनविपिने चलितं वितनोतु शुभानि
यशस्यं ८

पद्मजनारीणारत्युत्पादनात् कश्चेशश्च वशैयस्येतीति कियदेतद्वृंदागनावशीकरणं पुनः कीदृ
शं वृंदावनानाम्निवने चलितं नानारसान्वितं वनविहारकीडायुक्तं वा चलेः कामधेनुस्मरणान्न व
नविहारव्याजेन श्रीराधान्वेषणचातुर्ययुक्तमिति भावः यशस्यं यशसेहितं यशस्करं वा यशःसहि

८
॥

२६

सकलशृंगाररसकलाभिज्ञस्य श्रीकृष्णस्य श्रीराधोत्कर्षप्रतिपादनाय पूर्वगीतैर्हावभावाद्यनभिज्ञाभिगी
पीभिर्गुणलीलैवोक्ता इदानीं श्रीकृष्णक्रीडोत्कर्षतदर्थमाह विशेषामिति हे सखिराधे मधोवसंते हरिर्मनो
हरणशीलः क्रीडतीत्यन्वयः कीदृशः मुग्धः त्वद्विरहेण मूढः यद्वा मनोहरः त्वदागमनकांक्षया सुंदरः
किंकुर्वेन विशेषां जवधूनां सर्वजीवानां वानुरंजनेनानुरागेनानंदसंतोषजनयनुत्पादयन् पुनः किंकु
र्वन् इंदीवराणां नीलकमलानां श्रणयः पंक्यस्तद्वन्नीलैः एवमलैः कोमलैश्च सुकुमारैः शृंगारंगैर्वीनं

विशेषामनुरंजनेन जनयन् नानंदमिंदीवरश्रेणीश्यामलकोमलैरूपनयनंगैरनेगोत्सवम् स्व
छंदं जसुंदरीभिरभितः प्रत्यंगमालिङ्गितः शृंगारः सखि मूर्तिमानिव मधो मुग्धो हरिः क्रीडति ॥३॥

गस्य कामस्योत्सवं हर्ष उपनयनुत्पादयन् कीदृशो हरिः स्वछंदं स्वेच्छया जसुंदरीभिरभितः सर्वतोभावेन
प्रत्यंगं शृंगारं प्रतिरुतिप्रत्यंगं आलिङ्गितः आश्रितः कयाचिन्नावलम्बकचंदनायुदीपनरूपं कयाचित्स
स्मितकटीक्षानुरूपं कयाचिन्नरोमाचश्रेवदीदिरूपं शृंगारस्यांगमाश्रितं इति भावः कइव मूर्तिमान्सां
गः शृंगारः शृंगाररस इव श्रीकृष्णस्य श्यामांगत्वेन शृंगारसामंश्यामो भवति शृंगारः शृंगारविशेषता

१३
नमो भगवते वासुदेवाय

द्वितीयेकपानेसर्गे श्रीराधाप्रणयोदया सेष्ठीकुंजान्तरगतासखीराधासमब्रवीत् । एवंपूर्वगोपसीमंतिनीयूथके
 ल्युत्कषिमालोकाविगलितनिजोत्कर्षवश्रीराधासखीमाह विहरतीति श्रीराधारहरकांतेगोपमपिवक्ष्यमाण
 सखीमुवाचोक्तवतीत्यन्वयः कीदृशीहरोश्रीकृष्णवनेविहरति कीदृशिति ईष्यावशेनासहिसुतया
 न्यतश्चन्यस्मिन्कुंजेगता पुनःकीदृशीकचिदकदाचिदपिलताकुंजेलताद्यादितेकुंजेलीनातद्वचनानि

विहरतिवनेराधासाधारणप्रणयेहरोविगलितनिजोत्कर्षादीर्घ्यावशेनगतान्यतः कचिद
 पिलताकुंजेगुंजन्मधुव्रतमंडलीमुखरशिरवरेलीनादीनाप्युवाचरहः सखीम् १५ ॥

तुंगादंथकारेकुंजमंदिरनितीयस्थिता कुतःविगलितनिजोत्कर्षोत् विशेषेणगतोनिज स्वीयउत्कर्षोहरेरहमे
 ववत्सभाइत्येव रूपस्तस्मात् गतनिजभागात्किंभूतेहरो साधारणप्रणयेश्रीराधाधामन्यगोपीतुल्यस्नेहप्रसा
 धारणप्रणयेवेतिहरेः श्रीराधामंतरानान्यासुगोपीषु प्रीतिस्तस्मिन् कीदृशं कुंजेशब्दायमानभ्रमरे समूह
 शब्दयुक्तागुभागे श्रुतएवदीनादुःखिताविप्रलभोयंविभावनानामालंकारः शिरवरंत्यगुभागेस्था
 न्माणिक्येनोषरेचेतिधरणिः प्रणयः प्रेमिणिविश्रंभइत्यमरः ईष्यामाहुःसमानेषुमानदानाद्यमर्षण

२२
 निमिषः

गी०
३१

अमर्षणेन किमुवाचेत्यतः संचरदित्यादिना श्लोकोक्तमर्थं ज्ञेयं नाह गुर्जरिरागे परिमठताले
गगलक्षणे पूर्वोक्तमेव द्रुतत्रयेण गातव्यं कुंदश्च प्रतिमंदक इति ताललक्षणे हे सखि मम मनः
कृतापराधमपि हरिं द्रुहं कुंजमंदिरे स्मरति तद्यथा केतकीकुसुमभृङ्गः खंडुमानोपि सेवते
दोषः किं नाम कुर्वति गुणाययूतचेतस इति कीदृशं रासे रासक्रीडाया विहितः कृतः विलासः क्रीडाये
न भ्रवपदं पुनः किं संचरतानाना प्रकारेण स्फुरता धरसुधामधुरेण ध्वनिनाशब्देन मुखरितः शब्दि

गु री मे ति द ले संचरदधरसुधामधुरध्वनिमुखरितमोहनवंशं चलितद
गंचलचंचलमौलिकपोलविलोलचंचलं रासे हरिभिर्हविहितविलासे स्मरति मनोममक
तपरिहासं १

तो मोहने विष्णु मनोहरो वंशो येन तं पुनः किंचलितः कस्यचिन्मूर्च्छा विशेषेण सात्विकरसोदयेन वारुणं
चलोकराक्षो यस्य चंचलश्चपला मौलिखंडाग्रभागी यस्य कपोलयोर्विलोलोचंचला वनं सौकर्यभूषणौ
यस्य तं कर्मधारयः पीपूषममनसुधेत्यमरः मौलिः किरीटकेण श्रुसंयत मौलय इति पुंस्फुल्लसावनं

कुल्लेखे वंशो यमरः
३१

नन्वेवंभूतः श्रीकृष्णस्तदाद्यासंगदिनानस्मर्त्तव्यः सत्यवत्साचेतस्यायाति किं कर्त्तव्यं कीदृशं चंद्रकेन वि
चित्रचिह्नेन चारुणामनोहराणामयूरपिच्छानामंडलेन समूहेन वलपितावेष्टिताः केशाद्येन किंच प्रचुरै
र्वज्रभिः पुरंदरस्य इंद्रस्य धनुर्भिरनुरंजितश्चित्रितो मेदुरः। त्रिगुणमुदिरः सानंदोजलदो मेघस्तद्वत्सुपेयं
सुंदरं अत्र नाना मणिखचितहारमुकुटकेयूरादीनामिंद्रधनुभिः साम्यमिति अभूतो यमेयं श्रीकृष्ण

चंद्रकचारुमयूरशिरंबंडकमंडलवलपितकेशं प्रचुरपुरंदरधनुरनुरंजितमेदुरमुदिरसुवेशं २

समेघसाम्यं शिरंबंडः पिच्छवर्हेन पुंसक इत्यमरः मयूरो बर्हिणो बर्हीत्यपि वेष्टितं स्याद्वलयितमि
त्यपि मुदिरः कामुकं बुद्धिनिविष्टः वेषो वेष्या गृहे प्रोक्तो नेपथ्ये गृहमात्रक इति समो चंद्रकवेच
कामित्यमरः मयूरो बर्हिणो बर्हीत्यपि मंडलं वर्जले प्रोक्तं समूहे विग्रहे रवेः आहतौ देशभागेऽपि
मंडलं तद्रभमिका इति वैजयंती भावोत्प्रेक्षा रूपकोलं कारः २

गी०
३२

ननु श्रीकृष्णस्त्वप्यनुरागरहितोऽन्यायुचतिभिः सहकीरितिकिमर्थं तं स्मरतीति सत्यं सगुणवांस्तत्राह गो
पेत्यादिना पुनः कीदृशं गोपकदं वस्याभीरसमूहस्य पानितं वचनो नार्थस्तस्मात्सुखचुवनं न लंभितः प्रा
पिनो लोभो यस्य तं अथ वा तच्चित्तं वचनीभिः स्वमुखचुवनं न लंभितो लोभो येन तं तस्य तासु स्वभावजः स्नेहा
नास्ति परंतु वलात्कारेण ताभिश्चुवनं लोभकीरित इति भावः किंच वंधुजीववत् वंधूकपुष्पवत् मनोहरयो

गोपकदं वनितं वचनीमुखचुवनं लंभितलोभं वंधुजीवमधुराधरपल्लवमुल्लसितस्मितशोभं ३

धरपल्लवः पल्लवाकृतिरधरश्चेष्टो यस्य तं यद्वा वधाति वंधुप्रणयसंजीवयतीति सचासौ मधुराधरपल्लवो यस्य तं।
पुनः उल्लसितेन देदीप्यमानेन स्मितेनेषद्वास्येन शोभा यस्य तं यदि वंधूकपुष्परागेण मधुरपल्लवाधररागं
जितो भवति सच स्मितं कुंदकलिकया युतो भवति तदा धरशोभा मनुहरदित्यभूतो यमेवं रक्तस्तु वंधूको वंधू
जीवक इत्यमरः रसो मधुः प्रोक्तो मधुरो यमनोहर इत्यनेनार्थः पल्लवास्त्रीकिशलयमपि उपमा रूपकालंकारः

३२

३

पुनः कीदृशं विपुलं विस्तीर्णं पुलकोरोमां चोद्यताभ्यां भुजपल्लवाभ्यां पल्लववत्कोमलाभ्यां वलयितं वे
ष्टितं वल्लवयुवतीनां गोपवधूनां सहस्रं समूहो येन तं अत्र वलयितवात्सेनाव्रजयाता सो वेष्टनमात्रं न
नुगाढालिङ्गनचुंबनादिकमिति भावः सस्त्रहालिङ्गनादिकंतु तस्य मय्येवेति नात्यर्थमिति किंच कर
योश्चरणयोश्चोरसिचमणिगणानारत्नसमूहानां भूषणानां किरणैरभिभिन्नं विशेषेण नाशितं

विपुलपुलकभुजपल्लववलयितवल्लवयुवतिसहस्रं कर
चरणोरसिमणिगणभूषणकिरणविभिन्नतमिश्रम् ४

तमिश्रमंधकारो येन तं अनेन प्रथमाभिसारसंगमे मदीयां गलंकारप्रणेन ध्यातनाशेनेव कुंचितमुखीमोह
क्यावलादनीयतां वेष्टाकृतवान् तत्क्षणमपि विस्मर्तुं मन्मथो नाहंतीति प्रेमपराकृष्टादर्शिता स्वसौभाग्याति
पायोतिदर्शित इति भावः करचरणोरसीति प्राणपंगत्वादेकत्वं वदुं त्वेपि वेष्टितं स्याद्वलयितं वलयालिङ्ग
नेपि वेतिकोशप्रदीपे अंधकारोस्त्रियां ध्यातमित्यरः किरणोत्रमयूषांशुरित्यपि ४ ॥

गी०
३३

पुनः कि० सोत्कर्षमेव प्रथयन् कथयन्त्याह जलदेत्यादिना जलदपटले मेघसमूहे चलतो राजमानस्य चलदि
तिपाठे चलतः स्फुरन्त इंदोश्चंद्रस्य विनिंदकस्तत्त्वो भाति शयी चंदनतिलकचंद्राकृतितिलकः लला
टेयस्य ते पुनः किं गोपवधूना पीनौ पीवरौ नीलौ पयोधरौ तयोः परिसरस्य पर्यंत भागस्य प्रशरण
शीलस्य वामर्धेन निर्द्दयं दयारहितं हृदयमेव कपाटं कपाटवद्विस्तीर्णं हृदयं यस्य कपाटपदस्यायं

जलदपटलचलदिंदुविनिंदकचंदनतिलकललाटम् पीन
पयोधरपरिसरमर्धेन निर्द्दयहृदयकपाटम् ५ ॥

भावः कपाटं प्रियधनरक्षणार्थमप्रियनिवारणार्थं च दीयते अत्र श्रीकृष्णचंद्रस्य प्रियधने श्रीराधे वनच
हृदयेति श्रुतीति तद्वत्साधं हृदयं कपाटपदेन गृहीतमिति अर्थान्तरन्यासो लंकारः उत्प्रेक्षारूपक इत्येके
कपाटमरंरतुल्य इत्यमरः पर्यंतभूः परिसर इत्यपि कपाटं कुंचिकामतेनोद्धाटितं भवति यथा तथा सा
विना तद्दृष्ट्या लिङ्गनरस इति सूचितं मद्भाति रिक्तानां कंसुरं कपाटयतीति वा कपाटशब्दार्थः ५

३३

पुनःस्वात्कर्षाधान्यमेववर्णयन्त्याह मणिमयेत्यादिना पुनःकीदृशं मणिमयेमणिरवचितेमकरवन्मनोह
रे मणिमयमकरेणरत्नमयमत्स्यनवामनोहराभ्यांकुंडलास्यामंदितौभूषितौकपोलौयस्यतं कीदृ
श उदारंस्वलावरणोदारगुणयुक्तं तत्स्वच्छादंशरूपकोदानमभ्युपपत्तिश्चतथाप्रियभाषण स्वजने
च परेचापितदौदार्यमुदाहृतमिति उदारपदेनेति यन्मायाचितितंतत्सर्वतन्त्राणामेवप्रतिब

मणिमयमकरमनोहरकुंडलमंदितगंडमुदारम् पीत
वसनमनुगतमुनिमनुजसुरासुरवरपरिवरं ॥

नितिसकथंविस्मर्तव्यः पुनःपीतवसनेयस्य पीतवसनेवाश्रुगताश्रितामुनयःशुकादयःमनुजाः
परीक्षितादयःसुराज्जत्पादयःश्रसुराःप्रह्लादादयस्तएववराः श्रेष्ठाःवराहंदावननिवासिनोवागे
पीजनाःपापरिवाराःसेवकायस्यतं अथवा सर्ववरःश्रीगोपीजनलक्षणाः श्रीराधारूपेवारिवारः
सेवकोयस्यतं स्वभावोक्तिरलंकारः रसवदलंकारश्च ६ ॥

गी०
३४

पुनः श्रीराधास्वातेऽमेवाह विशदेति पुनः कीदृशं विशदस्य स्वच्छस्य कदंबस्य तले मूले मिलितं संल
ग्नं मर्दय मर्दयेत्तया अतएव कदंबस्य तले मूले गत्वा मया सह कीदृशं वानिलीयमिति भावः पुनः क
लेः प्रणयकलहस्य कलियुगस्य वा कलुषसाधारणव्रजवधूभजनं तत्कृतमालिन्यं शमयंतं त्व

विशदकदंबतले मिलितं कलिकलुषभयं शमयंतं
मामपि किमपि तरंगदने गदशा मनसारमयं ७ ॥

येवममप्रीतिनीत्यासुइत्यादिष्वेव वाक्यैरित्यर्थः पुनः कीदृशं किमप्यनिर्वचनीयं स्यतरंगदुहखेद
नेगः कामो यत्र तया दृशा दृष्ट्या मनसा हृदयेन च मामपि रमयंतं अतएव सकलकलाभिज्ञं हरि
मे मनः स्मरतीति सूचितम् कलिः स्यात्कलहेऽप्येकलिरेव युगे युगे घपीति विश्वः कलुषत्वा

विमलमनसो रिति च विभावनात्कारः ७
३४

गीतोक्तं संग्रहेण ह श्रीजयदेवेति जयदेवकवेः भणितं गीतं संप्रति सर्वदैवपुण्यवतां श्रीराधाकृष्णस्मर
णपुण्यजनानां हरिचरणस्मरणं प्रति अनुरूपं योग्यं तत्त्वभूमित्यर्थः न चैतदन्येति भूमितिभावः अ
तिसुंदरं मोहनं व्रजवधू मोहकारि च मधुरिपो दैत्यशत्रोरमृतवसेत शत्रोर्वी श्रीकृष्णस्य रूपं यत्र क
लौवधूनां रगिनां शृंगारादिषु वृत्तानां यासैनैव श्रीकृष्णस्मरणं जातमिति भावः ८ नन्वयं त्वो विहायान्य

श्रीजयदेवभणितमति सुंदरमोहनमधुरिपुरुषम्
हरिचरणस्मरणं प्रति संप्रति पुण्यवतामनुरूपम् ८

वधूभिर्विहरतितं किमिति त्वं वारं वारं स्मरणसि सत्तं गुणवानविलासी चेत्याह गणयतीत्यादिना
हे सखि मम मनः पुनरपि वारं वारं कृष्णकाममभिलाषं करोति किमहं करोमीत्यन्वयः अनेन मान
शयित्वं मनुग्रहश्चाक्तः कीदृशे श्रीकृष्णे युवतिषु व्रजवत्सवीषु चलंती वर्द्धमाना न स्याभिलाषोप
स्य अतएव मां विनाविहारिणि क्रीडाशीले यदा पूर्वं विहारिणि नेदानीं महत् दुःखमिति की

मी०
३५

हंमनः वामं प्रति कृतं विरक्तानुरागित्वात् वामत्वे हेतुं तस्मात् गणयतीत्यादि तस्य सौंदर्यादीनां गुणानां प्रा-
मसमूहं गणयति परिसंख्याति ननु दोषलेनामपि पश्यतीतद्गुणश्च भावो यं वामत्वं पश्येत्यर्थः भ्रामं क्रोधः
भ्रामाद्विभ्रामादपि नेह ते गच्छति किंतु प्रतिदोषं तद्गुणं चेष्टां करोतीत्यर्थः एतेन श्रीकृष्णगुणसमूहगोचरेण
भावस्तन्मूलोमानश्रगत इति ध्वनितं तत्र कारणमाह तादृशेऽपि च परितोषं संनोषं वहति किंतु तद्दोषं

गणयति गुणग्रामं भ्रामं भ्रमादपि नेह ते वहति च परितोषं दोषं विमुञ्चति हृतः
युवतिषु चलत्समेकस्मिन् विहारिणि मंदिना पुनरपि मनो वामं कामं करोति करोमि किं १६

माम्नेन नायिका क्रीडा संजातं हृतः हृदादपि मुञ्चति त्यजति किंतु तद्गुणानेव पश्यतीत्यर्थः नद्यथा
अरतिरियमुपैति माननिद्रा गणयति तस्य मनो गुणान् दोषान् विगलति रजनीनसंगमाशाव्रजति न
नुस्तनुनां न चानुराग इति ग्रामः स्मरे संवत्सरे संवसथे वृंदाशब्दादिरूपक इति विश्वः भ्रामः क्रो-
धेरेवौदीप्ताविति च वामं सव्यं प्रतीयेति कामः स्मरे भिलाषे च १६ ॥ ॥

३५

एकतालीताल॥मालवरागे॥एकतालीविधाप्रोक्तागीताशास्त्रविशारदैः रामाचचंचिकातद्विपुले
न्यर्थलक्षणं इतमेकंभवेद्यत्रसतालःखंडसंज्ञितः रामातेनेकतालीतुकीर्त्यनेगायकोत्तमैः रागल
क्षणंपूर्ववदेव इदानींविरहोत्कंठिताराधासखीप्रत्याहनिभतेत्यादिना उत्कंठितालक्षणं उद्वा
ममन्मथमहात्वरवेपमानारोमांचकंदकितमंगकमुहहंती संवेदवेपथुघनोत्कलिकाकुलांगीसु

एकतालीताले॥मालवरागे॥निभतनिकुंजगहंगतयनिशिरहसिनीलीयवसंतं

त्कंठितावदतितांभरतोमुनीद्वइति गीतार्थस्तुहेसखिभयासहकेशिमथनेप्रशस्ताकेशायस्यसःके
शीकामः तमप्यात्मसौंदर्यंमथ्यातिहोभयनिकेशीचासौमथनश्रुतमिति अथवा नायकसाम
र्थ्यापनायकेशिमथने मन्मथमथनेश्रीकृष्णमथकीडांकारय कीदृशामयानिभतनिकुंजग
हंगतया एकांतनिविडलताछादितमंदिरप्राप्तया कीदृश निशिरात्रौरहस्येकांतेनिलीयनिरो
धायवसंतेतिष्टंतेतदवलोकनार्थंकुंजमंदिरगतंमोहक्षाराधाभामपश्यत्वितिकुनर्क ॥

गी.गो. ३६ प्रत्यक्षारणाद्यस्य स्थितमितिभावः चकितसमभयं यथा स्यात्तथा विलोकिताः दृष्टाः सर्वाः सम
स्तादिशो यथा येन वा तया तच्च श्रीकृष्ण भिसरंती द्यौः कृष्णो मार्गो मापश्यत्विति सभयं सर्वदिक्
यश्यतीतिभावः किंच रतिरुत्साहस्तद्रभसो वेगः रसः शृंगारस्य स्नेहसंतं सुरतकालसमयार्थमय
स्थितमपि मामिदं न पश्यतीति हसंतमितिभावः ननु मयार्थितः श्रीकृष्णो नायास्यतीत्याह उदारं उदा

चकितविलोकिता सकलदिशारतिरभसरसेन हसंतं सखिहे केशिमथ
नमुदारम् रमयमया सह मदनमनोरथभावितायासविकारम् उपदं १

स्वभावं अतएव त्वद्वाह्निमवश्यं दास्यतीतिभावः कीदृश्या कंदर्पस्य मनोरथइच्छातद्युक्तो योभावः र
त्यारव्यः तज्ज्ञानया प्राप्नया वातारकादित्वादिनच कीदृशं मदनजनितविकारसंतापसहितं पदेह
येनानेन परस्परानुरागजनितः शृंगाररसः पुष्टो भवतीतिभावः भावितापासने प्राप्न इति विम्बः निभ
तं संभतेऽप्युपपन्न इति यावद्वः रभसो वेग उत्साह इत्यमरः विभावना विशेषालंकारौ १

पुनः कीदृश्या प्रथमसंगवज्जातलज्जाया एतेनानयोर्मधुर्यातिशयः प्रत्यहं नूतनत्वं वनायिका लज्जादि
गुणोपि सूचितः एनमुद्दिश्यगता कथमस्याग्रेयास्यामीतिलज्जा लोचने पल्लवतामुपेतितदेवरूपं रमणी
यताया इति माघः कीदृशं पटुनायिकायरुपाणिन्यानिचादुवातानितैरनुकूलमनुग्रहकारकमनुनयपरं वा
नियंचतुरेति विज्ञायचतुरालुनयः कर्तव्य इति भावः पुनः कीदृश्या मृदुकोमलमधुरं कर्णमन्तस्मितमीषद्वा
स्ययुक्तं भाषितं यस्मास्तथा कीदृशं स्मितवचनादिनाशेधित्यमापादितं जघनस्थिते दुकूलं पट्टवस्त्रेन ए

प्रमथसमागमलज्जितया पटुचादुवातैरनुकूलं मृदुमधुरस्मितभाषितया शिथिलीकृतजघनदुकूलं
तेन नायकचूडामणि श्रीकृष्णदर्शनादेवदृढवदानीवीस्वयमेवस्वलितानदवलंबितं चासस्तेनापि गृहीत
मितिसूचितं उक्तं भरेतेकांततल्यमुपागतेशिथिलितानीवीस्वयं वंधनादिति उक्तं च रतिरहस्ये उतुष्टायेस्फु
रतोत्तरेष्वलतः कपोदरेमत्स्यवत् धम्मिल्लः कुसुमाकुलो विगलितः प्राप्नोति वंधं पुनः पछन्नौ व्रजत
स्तनौ प्रकटतां श्रेणीतटदृश्यते नीवी विस्वलतिस्थितापि सुदृढं कामं गितानिति जघनकटोऽधोभाग इ
ति हारावलीचादुनरधियाक्तिः स्यादिति रत्नमाला रसवदलंकारोपि भावनाया २

गी.
३७

पुनः कीदृश्या किञ्चालयशयनेन वपस्त्रधरचित्ततल्ये सरव्याश्रीकृष्णेन वानिवेशितया कीदृशं चि
रं ममैवोरसि शयानं सुप्तं चायानमिति वहुकालालिङ्गनायेत्योक्तिरिति भावः पुनः कीदृश्या कृ
ते परिभ्रमं वने यया एतेन जघनोपश्लेषणमोहं वनं वनं च श्रीकृष्णस्य तया कृतमिति भावः
तद्यथा पंचसायके जघनकलितकान्तश्रीगिरिगोपीरक्षाद्वजति यदिह नारीस्वस्तकेशोत्तरीये तिष्ठं

किञ्चालयशयननिवेशितया चिरमुरसि ममैव शयानं कृतपरिभ्रमं वनया परिभ्रम्य कृताध
रपानम् ३

वनमप्युक्तं ओष्ठेन कान्तस्य मुखो ययुग्मं निनीय जिह्वा चिततास्तु भागमिति पुनः कीदृशं परिभ्रम्य
लिङ्ग्य कृतमदीयाधरपाते येन एतेन लालाटिकमालिङ्गनादिकमप्युक्तं यथा अन्योन्यसंसक्तमुखं
कपोलं नेत्रं ललाटे हृदयं च बाहू सानंदभावस्तममीलिताक्षं ललाटिकं तत्त्वविदो वदन्तीति कृताध
रपानमिति सुरतषेमादिदानेनाप्यायनं ज्ञेयं ३

३७

कीदृशा अलसे अलस्य युक्ते निमीलिते मुद्रिते लोचने यस्य स्तथा एतेनांगिकः कामोत्सवः कथितः य
था यत्र मूर्च्छा नमारभ्य पादपर्याप्तिकाः कथाः अंगेन विहिता यस्मात्तस्मादांगिकमुच्यते कीदृशं पुलका
नां रोमांचानामावल्यापेक्षया ललितौ मनोहरौ कपोलौ यस्य तं एतेन सात्विकभावोदयेन मृगारसस्या
स्थिरता कथिता भरतोक्तः स्मरणेन संगमे चैव धिया स्याल्लोकेनेतथा स्वेदः कंथोमांचः स्वरभंगो यवेष पो

अलस निमीलितलोचनया युतकावलिललितकपोलं
श्रमजलसिक्तकलेवरयावरमदनमदादितिलोत्तम ४

धुः वैवर्ण्यमश्रुप्रलयावित्यष्टौ सात्विकामताः कीदृशाश्रमजलेन सुरतानंदस्वेदजलेन सिक्तं संपूर्णं
वाकलेवरं शरीरयस्यातया एतेन सुरतानंदपूर्तिरुक्ता श्रीहरिं कीदृशं उक्तकामगर्वादितिलोत्तमं
चलं सततमेवा प्रचुरश्चष्टयोर्वर इति विश्वः कायकलेवरमित्यपिरसवदलंकारः ४ ॥

गी. जो.
३८

कीदृश्याकोकिलस्यकलारवोः व्यक्तमधुरशब्दस्तद्वत्कूजितंशब्दितंयस्याः कोकिलपुंस्त्वंपुरुषायिताभिप्रा
यादिति अनेनकूजितारख्यंवाह्यरुतमुक्तं तदुक्तंपंचसायके पिकणिरिवकलहंसप्राप्यपक्षिजानांस्तनितम
नुकरोतिह्यंगनामन्मयात्री कीदृशं जनितांजातउल्लेखितोवामनसिजस्यकामस्यातंत्राणवात्स्यायनाद्यु
क्तकामप्राप्ताणंविचारः सिधातोयेनतं तत्रैवोक्तंआश्लेषेप्रथमंकुसुमिद्वितीयंचुवनंतथा तृतीयंनखदानंचंद
प्राघातंचतुर्थकं पंचमंक्षेमनेप्रोक्तंषष्ठंप्रहरणंतथा सप्तमंकंठशब्दश्चबंधनेवाप्यनेनरामिति तत्सर्वविपरी

कोकिलकलवरकूजितयाजितमनसिजतेत्रविचारं

श्लथकुसुमाकुलकुंतलयानखलिरितघनस्तनभारं५

तंजातमितिभावः उक्तंचरतिचकेप्रवृत्तस्यनैवशास्त्रंनचक्रममिति पुनःकीदृशामया श्लथाः शिथिलाःकुसु
मेराकुलाव्याघ्राः कुंतलाकेशायस्याः कीदृशंश्रीकृष्णं नखैर्विलिखितःकृतोघनोनिविडस्तेनभारोयेनअ
त्रलिरितपदोपादानात्कंठजपत्रारख्यंनखदानमुक्तं यथा अत्यर्द्धमकस्फुरितोर्द्धरेखप्राङ्गः क्षतंपंकज
पत्रसंज्ञमिति तंत्रप्रधानशास्त्रयोरितिबिम्बः चिकुरःकुंतलोवालःकचःकेशिरोरुहृत्यमरःभारोभोरच

सिद्धोत्तमभारःस्थलेपिचसुनीतिवैजयंती५
३८

एवंसप्रधा लिंगनादिकं वा ह्यरुतं चोक्ते दानीं वंधातरमाह चरणेत्यादिना कीदृश्या चरणयोरणितौ वा द्यायमा
नौ मणिरवचितौ नूपुरौ यस्यः एतेन भ्रामरिको नाम विपरीतरतौ नायिका कृतबंधविशेषो दर्शितः प्रोक्तं च पं
चसायके चक्रवद्धमतिकुंचितां द्विकाभ्रामकर्तृजयने समुत्थिता इति कीदृशं परिपूरितोभिर्पूर्णतानीतः सु
रतवितानरंति विस्तारयेन तं एतेन भ्रामरिकनायककर्तृको बंध उक्तः पुनः कीदृश्या पूर्वं मुखरावाब्दा

चरणरणितमणिनूपुरया परिपूरितसुरतवितानं
मुखरविश्रंखलमेखलया सकचग्रहचुंबनदानम् ६

यमानापश्चाद्विश्रंखलावृत्तिमणिगुणाशिथिलाचमेखलास्तुङ्गघटिकायस्याः एतेन प्रेखोलितनाम
कं विपरीतरतमुक्तं स्वजयने मेव दोलायमानं सर्वत्र भ्रामयेदिति प्रेखोलनाम कीदृशं केशग्रहणसहितं क
तं चुंबने दानं येन यस्येति वा इदमपि विपरीतरतमेव तच्चोक्तं शृंगारे चुंबनं कार्यं पुंसां लिंगनपूर्वकं विपरी
तरतनाय्या सकचग्रहचुंबनमिति श्रंखलाकुमुदे को व्यावस्ते चक्रबंधन इति विश्वः मेखलाखड्गबंधे स्यात्

काचैश्चैतन्नितं वयोसिति ५

श्री. जो. ०
३६

एवं सौत्कर्षमुत्कातजानितरताधिक्यमाहरति सुखेत्यादिना पुनः कीदृशमया रतिसुखसमये सुरतसुखका
लेयोरसो नुरागः सुरतश्रमेण निद्रारूपो वातेनालसमुक्तयामधरायावा कीदृशः ईषान्मुद्रिते ह्रीं ह्रीं
वामधरेनेव कमलेयस्यते अनेनोभयोः सुरतानंदवापिर्जातेति ध्वनिः तदुक्तेरतिरहस्ये मूर्च्छनामीलनंचाक्षेण
रतिक्कालस्य लक्षणमिति कीदृशानिः सहाः समर्थी किशलयुष्यवायने निपतिता तनुलता शरीरलता
यस्याः एतेनैव सुरतानंतविरतिरुक्ता यथा भरते अंगस्वेदश्मयत्वं च केशचस्त्रादिसंहतिः जातेत्युति सुखेनार्था

रतिसुखसमयसालसयादरमुकुलितनयनसरोजं निःसहनिपतिततनुलतयामधुसूदनमुदितमनोजं ७
श्रीजयदेवभणितमिदमतिशयमधुरिपुनिधुवनशीलं सुखमुत्कंठितगोपवधूकथितं विनोतुलसलीलम् ८

विरामेच्छाचतायतइति पुनः कीदृशं मधुसूदनेममाधरणकर्तारिदैत्यसूदनेवामुदितानंदं प्रापितो मनोजः कं
दर्यायेन उक्तेरतिरहस्ये अवसानेपि चर्षातिरुपचारैरुपस्कृता सविश्रंभकथायोगरतिजनयने परामिनि किंच भू
जअभिषेवेइति धानुः अत्राभिषेवः श्रीराधाधरामनखेनमिति ज्ञेयं मधुसूदनपदेदैत्यपरपतिहंसवदले को
७ इदं जयदेवेन कविनाभणितं प्रएवतापदतां सुरवचितनोनुविस्तारयतु अतिशयेन मधुरिपुनिधुवनशीलं श्री
कृष्णसुरतकीरास्वभावाद्यत्र कीदृशं सुखमुत्कंठितया गोपवध्वा श्रीराधाया कथितं भाषितं सलीलं प्रंगारवि
लासलीलासहितं अनेन ब्रजवधूकदं वैरनास्त्रादितं श्रीराधासुरतमिति भावः ८

३६

श्रीकृष्णोक्तं सखा नीतयाराधयतया उत्सरितवधूं दंदोदहः कृष्णो गतिमेव इदानीं सखा नीयमाना राधा युवति
 गणवृत्ते श्रीकृष्णं दृष्ट्वा परावृत्य स्वगतं सरवीमाह हस्तेति हे सखि अहं गोविंदं कानने पश्यामि हृष्ट्या भिच हृष्ट्या
 र्वं करोमि कीदृशं व्रजसुंदरी गणवृत्ते नन्वन्यस्त्रीणां वृत्ते दृष्ट्वा कथं ते हर्ष इत्यन आह मामुद्धीक्ष्य दृष्ट्वा विलज्जि
 ते अन्यगोपी गणवृत्ते ह मनया दृष्ट्वा इति संजातलज्जे अथवा लज्जा सहितं यत्स्मितं तदेव सुधामनमुज्ज्वलत्वा
 तस्थ हृणीयत्वा हानया मुग्धं सुंदरमाननं मुखं यस्य तं ललाटत्रिवलीकृत्वांगुलिभंगमाह तादृगनने पश्यत्याः
 कस्यामदभाग्यायानानंदो भवेदिति भावः किंच युवति गणवृत्ते पात्मानं सा पराधमिव मन्यमानो मत्तौ विभेतीति

॥॥ हस्तस्त्रस्तविलासवंशमनजुभ्रूवस्त्रिवदस्त्रवीवंदोत्सारिहं गंतवीक्षितमनिस्वेदार्द्रगंडस्थलं ॥

मामुद्धीक्ष्य विलज्जितं स्मितसुधामुग्धाननं कानने गोविंदं व्रजसुंदरी गणवृत्ते पश्यामि हृष्ट्या भिच १६

मेहर्ष इति भावः पुनः कीदृशं हस्तान्महर्षिनेन मद्भयेन वा त्वस्तः सवलितो विलासवंशः कीडा वैल्यस्यते अथा
 मत्तपानापराधीवंशोपिमद्भयात्पतितध्वनिः पुनः कीदृशं अननुकटिलाभूलतायासां व्रजवल्लवीनां गोपस्त्रीणां
 वृंदमुत्सारयत्यपसारयति तद्गंतं नेत्रघाते वीक्षितमवलोकितं यस्य तं ममागतं दृष्ट्वा मज्जया हं गंतं चेष्टयान्यगो
 पीरपसारयतीत्यर्थः पुनः कीदृशं अतिशयेन प्रस्वेदे रादे गंडस्थले यस्य तं अनेन महर्षिना देवागेसानंदो ज्ञा
 त इति ध्वनिः सानुकूलश्च नायकः पंथोनामायलंकारः तत्त्वज्ञानं प्रतिपत्तौ नयत्रतस्यैव मभिधीयत इति

इति श्रीकृष्णार्जविरचिते ब्रह्मवैवर्तपुराणे राधाकृत्योक्तेः प्रथमे स्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ १६ ॥

गी.जो.
४०

सखिधैर्यमाह मिलिष्यत्येव श्रीकृष्ण इत्याश्वासयन्ती सरंवी प्रत्याह दुरालोकेति हे सखि दुरालोको दुःखेन
आलोकयितुं वाक्यः स्वभावेऽपि स्तोकोत्पन्नवको गुह्यो यस्य सा न वक्तव्यः शोकलतिकाः शोकश
रवातस्याविकाशः प्रकाशः किंच कासारः सरसी उपवने च तयोः पवनोपिकमला करसरो वा पुरापि व्य
थयति पीडां करोति मामिति शेषः कासारोपवनाभ्यां यैस्त्यसौ गंधमाद्यानीति ध्वनिः किंच पंचूतानां मा
भ्रानां श्रीगोवर्द्धनगिरौ स्थितानां मुकुलप्रसूतिः कुडुलोपिनसुखयति न सुखं करोति किंच काशदशा

दुरालोकस्तोकस्तव कनवकाशो कलतिकाविकाशः कासारोपवनपवनोपिव्यथयति अ
पि भ्राम्यङ्गीरणि न रमणीयानमुकुलप्रसूतश्चूतानां सखि शिखरिणी यं सुखयति १७ ॥

पां करिष्यतीति न वेद्यि कीदृशी शिखरे मौलो वर्त्तमाना दूरादेव दुःसहेत्यर्थः पुनः कीदृशी भ्राम्यन्ती
नाभ्रं गीनां भ्रमरां गणानां रतिनैर्गुजितैः रमणीया मनोहरा स्तोकोत्पन्न इति विश्वः गुह्यस्तव क इत्य
मरः कासारः सरसी सर इत्यपि स्त्रीरत्ने मल्लिकायां शिखरिणीति आसश्चूतो रसाल इत्यमरः कुडु
लो मुकुलोऽस्त्रियामित्यपि हेतूक्तिरलंकारः १७

संगीतेष्वेतद्वनपतिकविराशिषमाशास्त्रेसाकृतइत्यादिना केशवोहरिवोयुष्माकंलेशहरतु कीदृशः नवस्त
रुणोन्नतनोवानानामाधुर्योदयात् पुनः सुगन्धमनोहरः सुदरं सुदरः सुगन्धायाः राधायाः मनोहरणस्तमइतिवा॥
पुनः कीदृशः गमिताकांक्षः गमितानीताश्रीराधायांकांक्षाअभिलाषोयेन किंकृत्वाकिंकुचेन गोपीनांनिभते
गुप्ताभिषायेनिरीक्ष्यकांक्षिदृष्टभाभंतर्मनसिचिरंचिंतयन् कीदृशंनिभतेसाकृतंसाभिषायंस्मितमीषद्वा
स्ययत्र आकुलाकुलोः स्तव्यस्तगलदस्मितः केशायाशायचतुर्हस्तसितभ्रवल्लीकं उतस्तिप्रभ्रवल्लीकं ज

साकृतस्मितमाकुलाकुलगलदस्मितस्मितभ्रवल्लीकमलीकदर्शितभुजामूलार्द्धहस्तस्तनं गो
पीनांनिभतेनिरीक्ष्यगमिताकांक्षाश्चिरंचिंतयन्नेनसुगन्धमनोहरोहरतुवःलेशानवःकेशवः १८ ३

श्री न विदे श श ना हि यः गीः २

भमानव्याजेनेत्यर्थः अलीकोनातीनिमित्तेनदर्शिताभुजामूलार्धवालार्धइतिपाठः हस्तस्तनायत्रभुजाश्रवा
लाश्रहस्ताश्रस्तनाश्रितिद्वंद्वः साकृतंसमयप्रोक्तंसाकृतंभाववीक्षणइतिमेदिनीकारः निभतंतरहस्यस्यात्रि
भंतंगुप्तमुच्यतइतिधरणिः अलीकंकपदेषोक्तमलीकं गुप्तभावकं अलीकमनिमित्तेचक्षुषाभाषणकहलापुः
धम्मिल्लः केशायाशस्यादितिबेजयंती रसवदलेकारः १८ श्रीराधादर्शनादेवगतस्नेयोयमानसं पुलकोत्सा
सरुचिरः लेशहरतुकेशवः वंदेव्रजपीतंदेवमाधवंबलवीषियं यमुनातीरनिकुजेषुवृषभानुसुतारतं ३

गी०
४१

श्री कृ चे से को आ नं श्री व सा ज श्री न लि ह र ता श्री न लि जी
या न वि का के के वो म ती स ष ष थः एवं स्वर्गद्वयेनोक्ता श्रीराधोक्तिहरोपरा तृती
येन यकृमेन तस्यागुर्विनि रूप्यते १ श्रीराधायाः श्रीकृष्णस्यापि श्रीराधायागुर्वीरतिमाहकं सारीत्यादिना
कंसुरं विषयजन्यमपसारयति निजानेदप्रदानेन निजस्वच्छस्वरूपप्रदर्शनेन वा स कं सारिः श्रीकृष्णः संसा
रजन्यसकलसुखविस्मारक इत्यर्थः इह प्रोपि श्रीराधाहृदये आधारेण ब्रजंतीति ब्रजायुवति समूहास्त
एव सुंदरीः सौंदर्यावतीरपितत्याज्य कृत्वा न कीदृशी संसरंतीति संसारः कारागृहरूपस्तस्य वंथाय श्रंखलाभि
कंसारिरपि सारवासनाबद्ध श्रंखलाम् राधामाधाय हृदये तज्याज ब्रज सुंदरीः १६

वश्रंखला यथा कश्चिदवकथः कारागृहे राधां सिद्धिं प्राप्य हृदये तामाधाय तद्वलेन श्रंखलानि गंतुं त्यजति तद्वत् अ
थवा संसारवासनाभोगसंस्काररूपा तस्या वंथाय सप्तकामपूत्री कर्त्री मिव बहिः कश्चिद्वासनापूत्री वभि लाषं क
रोति अथवा सम्यक्सारं संसारः प्राणय रसः श्रीकृष्णो वा तस्मिन् वासना वंथाय श्रंखलावेणीव परमानंदप्रदत्वा
त् श्रंखलासुखीवस्त्ववंधेपि निगडवेति विद्मः संसारः स्यान्नृजगति तथा संसरतेपि सारभूतेपि च तैमैः सं
स्कारवासनाप्रोक्ता वासनात्यवरोधन इति हलायुधः सुंदरीरमणीयामेत्यमरः श्रंखलाकुमुदेकां च्याव

स्त्रिंशत् च वंथन इति विप्रः १६

४१

व्रजसंदरीस्तन्यानेति यदुक्तं तदेव श्रीकृष्णचेष्टितसंतापानाह इतस्तेति समाधयो मधुप्रियः कलिंदनेदिन्याय
मुनायाः तदोक्तं तेनोरसमीपलतापिहितोदरमंदिरविषसादक्षेण भरेण तत्प्रणयभरेण चाविषसावभूत् किं
कृत्वा इतस्तनस्तेषु कुंजेषु तं श्रीराधामनुसृत्या चेष्य तत्र हेतुः अनंगस्य कामस्येव वाणाः समोहनादयः तेषां
व्रतैः तेनैर्विपन्नविषादयुक्तं मानसं यस्य सः कीदृशः कृतानुतापः कथं मया पूर्वमेव न स्तुतेत्येवं पश्चात्तापोऽप्ये
न सः श्लोकद्वयेनानेनोभयोस्तुत्यानुरागः प्रदर्शित इति कंदर्पोदर्यकोनंग इत्यमरः प्रेक्षस्वभावोक्तिरलेका

इतस्तनस्तमनुसृत्याधिकामनंगवाणव्रणरिचित्रमानसः कृतानुतापः सकलिंदनेदिनीतदांतकुं
जेविषसादमाधवः २० गु री मे रु ले हरिहरितादरतयागतासाकुपितैव ध्रुवपदे मा
मियंचलिताचिलोक्ताद्युतं वधूनिचयेन सापराधतयामयाननिवारितातिभयेन १
२: २० श्रीकृष्णानुतापमेव गीतेन दर्शयति मामिति गुर्जरीरागमंठतालध्रुवपदेनितस्त्वदांश्वर्ववत् हरिहरीति
महत्कष्टं साराधाहतादरतया अनादरेण कुपितेव गता ननु कुपितेव गतेति त्वया कथं ज्ञातमित्यत आह वधूनिच
येन गोपस्त्रीसमूहेन हतं वेष्टितं मालोक्तादृष्टेयंचलिता ननु सागच्छती किमिति त्वयाननिवारिता सापराधतया
अपराधाराधाविहायान्यवधूकीडास्तपस्तद्युक्ततयामयागतिभयेनातिशयभीत्याननिवारिता मात्राच्युति

१
२
३
४
५
६
७
८
९
१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

गीत०
४२

किंच सभाधाचिरं चिरकालं विरहेण विद्योगेन किं करिष्यति किं वदिष्यति मम दोषं अदोषं वा वदिष्यति तन्व
न्यगोपवधूनि करं विहाय कोयं तस्या मायहस्तत्राह किं जनेनेति श्रीराधाविना मम गोपवधूनि च येनान्य
जनसमूहेन वापि जननेन किं तत्तु विरहे धनेन तज्जनिन विचित्रभोगाभरणादिना वा किं ननु धनमंतरा
गृहसौख्येन स्यात्तत्राह गृहेण किं मम गृहेण किं तद्विद्योगे सेव गृहमित्यर्थः ननु गृहे विना सुखं कथं
स्यात्तत्राह तद्विरहे गृहसुखेन किं सेवमम सुखरूपेति भावः इयं स्मृत्याख्यावस्थोक्ता २ एवता वि

किं करिष्यति किं वदिष्यति साचिरं विरहेण किं जनेन धनेन किं मम किं गृहेण सुखेन २
चित्तयामितदानं न कुटिलभुरोषभरेण शोणपद्ममिवोपरिभ्रमनाकुलं भ्रमरेण ३

नाथनादीनां दुःसहप्रदत्तं उत्काइदानीं कुपितायास्तस्या आननचित्तनमेजीवनमिति दर्शयति।
चित्तयामीति अहं तदानं चित्तयामि स्मरामि कीदृक् रोषभरेण कोपातिशयेन कुटिलेव केभुवौ
यत्र उपरिभ्रमता संचरता भ्रमरेण कुलं शोणपद्ममिवारक्तकमलमिव अनेन कोपारक्तमुखे पद्म
सादृश्यं भ्रमरो भ्रमरोपमा चेति शोणः कोकिनदृक् विरित्यमरः एतेन माधुर्यमुक्तं ३ ॥

तामेवसाधुर्यतामाह अहंतांराधामनिशंवारंवारंभूशमतिशयेनमयामिक्रीडयामि कीदृशीहृदिहृदयेसंगतां
निहिता किमिहवनेनसुरामि तस्यानुसरणंकरामि इहवनेवाकिं वथाविलापामिकिमिति वथाविलापं करो
मिहृदयसंनिहितत्वात् नहिगहेतुं वनेमग्यते ४ तांहीदिविभाव्यस्वापराधं समापयतिनन्वितीति इतन्विविर
हकृशांगि तवहृदयमसूययामपिदोषारोपेणखिन्नमाकलयामिजानामि सहजापराधभयेमयिकिमतेवे

तामहंहृदिसंगतामनिशंभंवारमयामि किंवनेनुसरामितामिहविं नथाविलापामि ४ न
निरिविन्नमसूययाहृदयंतवाकलयामि तत्रवेचिकुतो गतासिनतेनतेनुनयामि ५ दृश्य
सेपुरतो गतागतमेवमेविदधासि किंपुरेवससंभ्रमं परिरेभणंनददासि ६ ॥ १० ॥

रमित्युक्तेगावस्थोक्ता यथा यस्मिन्नरम्यरम्यंवास्यान्नहर्षाद्यकिंचनेत्युक्तेगदीति किंच सापराधेनमयातवप्रा
धनायुक्तान्नवेच्यीति त्वंकुतोहृदयान्निर्गतासितत्रवेचितेनहेनुनातेनुभ्यंनानुयामि अन्येष्टलंकरामि यदा नु
वितर्कतेसंबंधेषु एतेनविलापावस्थाक्ता उक्तंभृंगारे वभ्रमीतिमनोयस्मिन्निति ५ संप्रतिभावनयाल
लीकृत्यनोपत्याहृदयसदृशं पुरतोयेगतागतेयानायातमेवविदधासीति दृश्यसे हेसुंदरिपुरेवपूर्वं
वमेममसंभ्रमंसादरंपीरंभणमालिंगनंकिमिति नददासिपुराष्टये अयंभावः अतर्हिर्वर्तमानसह

संवाहृदयाकंपंभवेदिति ५

गीत०
४३

पुनश्च ध्यानेन प्राप्तामिव ज्ञात्वा क्षमापयति तवेदं शो विप्रियं कदाचिदपि न करोमि करिष्यामि इति अप
रमपराधं क्षम्यतां क्षमस्व इयमुन्मादावस्थोक्ता पुनर्जातविवेकः कथयति मम दर्शनं देहि यतो
हं मन्मथेन कामेन दुनोमि संतप्तो भवामि अपराधवाङ्मन्यमेति षष्ठी अथवा मन्मथो मम वद
ह तु न तु त्वामिति त्वदर्थमेव जीवनमिति स्त्रेहपराकांक्षादर्शिता अत्राप्युन्मादावस्थोक्ता अन्यस्मिन्
दिति भ्रान्ति उन्मादे विरहोद्भव इति भ्रमाच्चालंकारः संभ्रमः स्त्रेहवियोरिति विष्णुः ७ गीतार्थसं

क्षम्यतामपरं कदापि तवेदं शो न करोमि देहि सुंदरि दर्शनं मम मन्मथेन दुनोमि ७ वर्णि
ते जयदेव केन हरेरिदं प्रणतेन किंदुवित्त्वसमुद्रसंभवरोहिणीरमणेन ८

ग्रहेण ह वर्णितमिति स्वार्थेकः जयदेव केन इदं हरेर्यु रितं वर्णितं कीदृशेन प्रणतेन हरिपरायेणेन पुनः
कीं किंदुवित्त्वं नाम जयदेव गोत्रकुलं ग्रामो वा स एव समुद्रस्तत्र संभवो यस्य तादृशेन रोहिण्यः पद्मवत्याः रम
णेन चंद्रेण च यथा समुद्रादुत्पन्नः रोहिणीरमणश्चंद्रस्तथा किंदुवित्त्वोत्पन्नो जयदेव इति चंद्रपद्मे रोहिणी
प्रसिद्धा सुंदरी रोहिणी प्रोक्ता चंद्रभाया च रोहिणी रोहिणी नंदभाया च वसुदेवांगना चेति विष्णुप्रकाशः

उत्पत्तिस्तुल्यं लंकारः ॥

श्रीराधां स्वापराधमुक्तामदमं प्रत्याह हृदीत्यादिहेऽनंगगच्छे शानभिज्ञहरभ्रांत्याश्रीरुद्रमेणमयि
नप्रहरमाप्रहारं कुरु किंच कुथाक्रोधेन किमिति धावसि कीदृशे मयि प्रियारहितेश्रीराधाविर
हिते तद्विरहादेवाहं संनमस्त्वमनमारणं किमिति करोषीति भावः हरभ्रमोपि न सप्रियासहि
तोहंप्रियारहित इति भ्रमवीजमयि निरसति हृद्यं विशलतायामृणात्स्य हारस्तद्विरहशो

हृदिविषलताहारो नायं भुजंगमनायकः कुवलयदलश्रेणीकंठेन सागरलघुतिः मल
यजरजोनेदं भस्मप्रियारहिते मयि प्रहरन हरभ्रांत्या नंग कुथा किं मुधा वसि २१

तैधतो न भुजंगमनायकः सर्पराजो वासुकिः किं वेयं कुवलयदलानां नीलकमलपत्राणां पंक्ति
स्तापशां तैधता सागरलघुतिर्विषकांतिर्न किं वायं मलयजरजश्चंदनरेणुर्नेदं भस्म विभूतिः
तद्विरहवसात्सर्वेषां वैपरीत्यं जातमिति भावः भ्रांतिमायमलंकारः स एवायमित्युन्माहः

गीत०
४४

पुनः कामो मां तारयिष्यतीति भयेन कुसुमविशिखायै वदेनै करोति पाणविति हेमनसि जन्ममदन॥
अमुं चूतसायकमाश्रमं जीरीपाणौ माकुरु किंच चापं धनुर्मारोपय क्रीडा लीलयानि तरंगितं
विश्वयेन तत्संबुधिः मूर्च्छितानां जनानां धातेन मारतो किंपौरुषं पुरुषार्थः कुत्सितं वा पौरुषं
पितुन तस्याश्चिराधाया एव मृगीदृशः प्रेखतः प्रसरंतो ये कदाहता एवाशुगवाणास्तेषां श्रेणीभिः

पाणौ माकुरु चूतसायकममुं चापमारोपय क्रीडानिर्जितविश्वमूर्च्छितजनायातेन किंपौरुषं ॥
तस्या एव मृगीदृशो मनसि जन्मप्रेखतकदाहताशुगवाणो जर्जरितं मनागपि मनोनाद्यापि संयुक्ते २२

पंक्तिभिर्जर्जरितं खंडनीतं मम मनोद्यापि मनागीषदपि न संयुक्ततेन स्वस्थं भवति किंच पितृपेषवन्म
नसि जन्मेतदनुचितमिति भावः किंच लीलया विश्वं जितं येन तस्य जनेषु प्रहरणं यशो हा निर्नच पुरु
षार्थ इति ध्वनिः सायकः शरखड्गयोरिति विश्वः अथास्त्रियां धनुश्चापावित्यमरः आशुगो मारुतो वाण
इति विश्वः प्रेखनामालंकारः २२

ननु श्रीराधाकटाक्षादिस्मरणादेव तदुःखं को वै कामस्यापराधस्तत्राह भूपल्लवमिति किमित्यवयवं संदेहे ॥
आक्षेपे वा तस्या श्रीराधायास्मरेण कामेनास्त्राण्यस्थितानि स्थापितानीति तर्कयामि किं वा व्यर्थमर्थितानि
नितत्कटाक्षेरेव जगज्जितमिति ध्वनिः कीदृशानि निर्जितानि जगन्निधेस्तानि किंच तेनैवैवैर्जगद्वियं
जित्वा तस्यामेव दत्तानीति भावः किमित्यन्यत्र न स्थापितानि तत्राह अनेगेति अनेगस्य कामस्य जया
यगमनशीलदेवतायां तदशीकरणाधिष्ठात्र्यामिति सूचितं तानि कानीत्यपेक्षायामाह भूपल्लवमेव

भूपल्लवं धनुरपांगतरंगितानि वाणागुणः श्रवणपालिरिति स्मरेण तस्यामनेगजयजंग
मदेवतायामस्त्राणि निर्जितजगन्तिकि मर्थितानि २३ भूचापनिहितः कटाक्षविशिखः
निर्मातुमर्मव्यथा श्यामात्मा कुटिलः करोतु कवरी भारोऽपि भारोद्यमम् ० =

नुः नीलस्निग्धत्वात् अपांगतरंगितानि गतागत कटाक्षावाणाः श्रवणपालिः कर्षणं त एव गुणः पु
न्यथा इति रूपकोद्यमलंकारः २३ इदानीं श्रीराधागविलासस्मरवाणरूपाणि मां व्यथयति कामस्तु निमि
त्रमात्रमात्रमेव तमपि विहाय भाग्यनया ग्रे स्थितामिव श्रीराधां स बोध्याह भूचाप इति हेतुं चिह्नं शानि तव
भूचापे भूरूपे धनुषि निहितोर्पितः कटाक्षविशिखः कटाक्षरूपो वाणो मम मर्मव्यथा मर्मपीडतावत्प्रथमं =

गीत०
४५

निर्मातृकरोतु वाणस्य प्राणापहरणमेवोचितमिति भावः किंच कवरीभारोपिवेणीसेचयोपिकंदर्पनि
वासत्वान्मारोद्यमेवियोगिनां मारणाय कामस्य चोद्यममुपायं सत्प्राणहरणे वा करोतु तत्र हेतुः श्यामा
त्माकुटिलश्चायमेतर्मलिनः कुटिलश्च भवति सोऽन्यवहाय प्रवर्तते इत्युच्यते न मे वागव्यथा जनकत्वात् ॥
किंच अयं विवाधरो विश्वफलद्युतिरथरोपि मोहं मूर्च्छां तनुतां विस्तारयतु विवायाः बुद्धिहारीत्वं प्रसि
द्धमेव सद्यो बुद्धिहरा विवेति एतदपि युक्तं तत्राप्ययं रागवान् राग-आरक्तता नु द्वे गोवा तद्वानयो रागवा

मोहं तावदयंचतन्वितनुतां विवाधरो रागवान् सहनस्तनमंडलस्तव कथं प्राणैर्मम कीडति २४

नसः परप्रतारणायाहं करोत्येव किंच सहनः साधुवर्तुलः स्तनमंडलः कुचाग्रो मम प्राणैः कथं कि
मिति कीडति प्राणनाशं करोति सहनस्य परप्राणपीडनमनुचितमिति विरोधनामायमलंकारः वि
शिरवस्तो मरेशर इति विह्वलश्यामं निदिनकृष्णयोरिति धारणाः आत्मा देहमनो ब्रह्म स्वभाववृत्तिबुद्धि
स्थिति विश्वप्रकाशः कवरी केशपाश इत्यमरः मारो मत्तो विसर्जनं गोपि च विवेकफले विवायाः प्र
तिविवेचमंडल इति च रागो नुरक्तो मात्सर्य इति चरिते वर्तुले हतमिति शाश्वतः १४

४५

इदानीं न तस्याः स्मरस्य च कोप्यपराधस्तदंगसंगाभावान्नेचेतसिदुःखमिति भावनया ये स्थिता दृष्टान्ता
माह तानीति स्पर्शसुखानि तदंगस्पर्शसंभवानि तानि पूर्वमनुभूतान्येव एतेन त्वगिन्द्रियसुख
मुक्तं किंच मेमो विलासस्मरलाश्च वलाः स्निग्धाः प्रेमगर्भिता एव मयानायािकाया
मनुभूताः पूर्वये एतेन च त्विन्द्रियसुखममुक्तं किंच तस्यावक्रांजुजसौरभं सुखपद्यामनसौगंधं
तदेव यत् पूर्वमनुभूतं एतेन प्राप्तालाभजुक्तः किंच गिरां वचसो वक्त्राभावः स एव कीदृशः सुधासं

तानि स्पर्शसुखानि ते च तरलाः स्निग्धा दृशोर्विभ्रमास्तदक्रांजुजसौरभं स च सुधासंदी गिरां
वक्त्रिमा साविंवाथरमाधुरीति विषया संगेपि चेन्मानसं तस्यां लग्नसमाधिहंत विरहः व्याधिः कथं

दी अमन एव मुक्तः एतेन नायिकायाः शब्दमाधुर्यमुक्तं किंच साविंवाथरमाधुरी विवसहस्यो हस्य
माधुरीमधुरतासैव या पूर्वमनुभूतानां तस्या एतेन लावण्यमाधुर्यमुक्तं इत्येवं प्रकारेण स्पर्शादिपंचानां वि
षया संगेपि सान्निध्ये पितृयां श्रीरथायां मानसं मम मनः लग्नः समाधिप्राप्तौ कायं चेन्नयापि हंत रवे देम
हतकष्टे वा विरहव्याधिर्वियोगरोगः कथं किमिति वर्द्धते भ्रमश्चापमलंकारः स्मरसंगस्य शब्दश्रुति

२२
मिः
मिः
मिः

गीत०
४६

संप्रत्याशिष्यमाशास्तेतिर्य्यककंठेति मधुसूदनस्य दैत्यनाशकस्य मधुपानकर्तृवीकलाक्षोर्मयः कलाक्षोर्मिधु
तरंगाः वीर्युष्माकैर्ममभीष्टददत्तप्रयत्नेन कीदृशाः राधामुरवेदोराधामुरवेचंद्रेमदुर्घतस्य दंचलनेने
नपेमाचकंदलिताः प्रवृद्धाः कीदृशे समुग्धमधुरे सुष्टुमुग्धतन्मधुरं यत्र कीदृशाः वंशादुच्चलत्सुवे
णोर्निर्गच्छत्सु गीतिस्थानेषु गानपदेषु कृतावधानैर्हृत्तवेतोभिर्ललनालक्षैर्गोपवधू समूहैर्न संलक्षिता
न ज्ञाता दृष्ट्वा कीदृशस्य तिर्य्यकीव भगललितः कंठो यस्य विशेषेण लोलश्च पल्लमौलिः शिरिषा शिषा

तिर्य्यक्कंदविलोलमौलितरलोत्तंसस्पवंशोच्चरद्भीतिस्थानकृतावधानललानालक्षैरसंलक्षिताः
। समुग्धमधुसूदनस्य मधुरे राधामुरवेदो मदुस्य दंकेदलिताश्चिरंददत्तवः सैर्म कलाक्षोर्मयः २६

३ श्री त वि सु म स्त नो म ती स ३

समूहो मुकुटीकृतो यत्र तरलोत्तंसौ यस्य कर्मधारयः रूपकालंकारः गीतिर्गीतनुभेसम इत्यमरः उत्तंसः
कृतांशूरेपि सुंदरनायकेपि चेति धरीणः कंदलेन नवांकुरः उर्मिः पीडालोत्कंठेति च श्रीराधिकावि
योगाधिव्याकुलं ब्रजमोहनं भजामि परमानंदं वल्लवी गणसंचरं १३ श्री त स्म द न दी
व स शि दा त्म व मा भ वि चि यां न लि जी न्यां गी गो द का मु म

तृतीयेविरहावस्थाकृत्यस्योक्तप्रियां प्रति चतुर्थेविरहावस्थानस्यास्तं प्रति वर्णिते । रहः कामोधिको य
स्याः साराधिका तत्सखी वासेतीमाधवं श्रीकृत्यप्रत्याह वक्ष्यमाणमूचे कीदृशं प्रेमभरेण प्रेमाधिको
नोद्भूतचेष्टाभ्युत्थितह्याननिष्ठं उद्दिग्धं एतेनोद्देशावस्था अन्यक्रियामदचेष्टावशानुरागता चोक्ता ।
कीदृशं यमुनायाः तीरवानीरकुंजेवेवलतागृहे मंदस्वैरं अमंदसवेगं वा आसीनं कथं मदनुग्रहं करिष्य
तीति भावः यमुनातीरवानीरनिकुंजपदैः कृतान्तभगिनीदाहाधिकान्वेषणे कामाधिकता क्रमेण सूचि

यमुनातीरवानीरनिकुंजे मंदमास्थितं प्राह प्रेमभरोद्भूतमाधवं राधिकासखी ।

ता मदः खले मंदगते मूर्खे इति विषयः वानीरवेतसे प्रोक्तं ज्ञानविकृतिशब्दतः रसवदले कारः प्रशंसाया
कः । करुणारोगे ॥ एकतालीतालैः ॥ रागलक्षणं कृपापाणिर्जगदंतपत्रमेकं वहनदक्षिणकर्णपूरके सं
स्तुयमानः सुरचारणोद्यः करुणारोगः शिखिकंठनीलः ताललक्षणपूर्वमेवोक्तं अचचनायिका लक्षणं
वासकशय्या समुत्कंठा स्वाधीनभर्तृका तथा कलहांतरिता चापि विप्रलब्धा भिसारिका खडिता प्रोषिता
वापि नायिका चाष्टसंभवा तत्र समुत्कंठिता लक्षणं भरते यस्याः समुच्चितायं द्विषवासी नैव वत्सलः सस्य
रानलसंतप्राविरहात्कंठिता मतेति ।

जीन०
४७

सख्युक्तं गीतेन दर्शयति निंदनीत्यादिना हेमाथवमधुषियः सातविरहे विम्लेषेदीनादुःखिता अतएव दाहकत्वा
त चंदन इडुं किरणं च निंदति अधीरं वङ्गखेदे कष्टमनुविंदति प्राप्नोति तद्विरहेः दाहकोपि दाहकत्वे जात इति
ध्वनिः किंच चंदनपर्वतवायुसर्पनिवासस्य ससर्गेण साविषमिव कलयति मन्यते कीदृशी कामवाणमया
चासन इति भावेषि पृथगुपनिनयतीति भावना ध्यानं तेन त्वयिलीनालना कामवाणमामेव दहंतु न मत्पियमिति
ध्यानं कवचत्वेन करोतीति भावः शंखारिर्मनसि जइत्यमरः धीरस्तु कुंकुमे स्वल्पे बुधे धैर्यवतीति विष्णुः गर
कणादरागे ॥ एकतालीनाले ॥ निंदति चंदनमिडुं किरणमनुविंदति खेदमधीरं व्यालनिलयमिलनेन
बारलमिव कलयति मलयसमीरे साविरहेतवदीनामाथवमनसि जविशिरवभयादिव भावनया
त्वयिलीना १ ध्रुपदे अविरलनिपतितमदनशरादिव भवदवनाय विशालं स्वहृदयमर्मणिव
मैकरोनिसजलनलिनीदलजाले २
लंतुविषेपाने गरलंतुविमूलके इत्यपि व्यालोभुजंगमैकुरेश्यापदेदंतिनीतिविष्णुः उत्पेक्षोपमालंकृती १
हेकृष्णभवतोरत्नयजलसहितं कमलिनीपत्रसमूहं स्वस्थहृदयपमर्मस्था न विशालविस्तीर्णवर्मकवचं
करोति कस्मादिव अविरलं निरंतरं योनिपतितो मदनशरः कामवाणस्तस्मादिव पूर्ववत्त्वयिलीनाया शो
तिमलभमाना हृदये त्वदत्तार्थे कवचं करोतीति भावः अनेन स्नेहाधिक्यं देत्यनिपुणाता चेक्ता उत्पेक्षा

२
विष्णुः
४७

किंच कुसुमशय्यायानवपरिरंभसुखायालिंगनायव्रतमिवकरोति कीदृशं कुसुमविशिखस्यकामस्यश
राणानल्यमास्तरणयत्रानल्यविलासकलाभिः वङ्गतरकीडाभिः कमनीयसुंदरं व्रतफलपरिपाकेन
त्वयावश्यं गतव्यमितिभावः ध्वनिः तल्यनुशयनीयस्यात्रल्यमदन कलत्रयोरिति विष्णुः नियमोव्रतम
स्वीदत्यमरः दीपकालेकारः १ व्रतमुत्केदानीमतिसाहसमाचरतीति कथयतिवहतीत्याहि साउदारमु
खकमलंवहतिधारयति प्रेमाश्रुणासहजशीतलेनचकीदृशं विलितेत्वन्मागीवलोकनायप्रसारितैला

कुसुमविशिखशरतल्यमनल्यविलासकलाकमनीयं व्रतमिवतवपरिरंभसुखायकरोतिकु
सुमशयनीयं ३ वहतिचवलितविलोचनजलधरमाननकमलमुदारं विधुमिवविकटवि
धुतुददतेदलनगलितामृतधारम् ४

चने एवजलप्ररोजलदौमेद्योयत्रएतेनेर्ष्यादयोमदुत्तंचसूचितं किमिवविधुंचंद्रमिव कीदृशंचंद्रं वि
कटैः करालैर्विधुंतुदस्यराहोर्द्वैर्दलनेनखंडनेनगलिताप्रच्युतामृतस्यधारयत्र अत्रमुखविधुनानेत्र
जलमृतधारयासहोपमा अत्रविधुंतुदःकामः स्त्रीणः वलः दंतेस्तत्पुखंदलतीति ध्वनिः विकटः सुं
दरेषोक्तोविशालविकरालयोरिति विष्णुः तमस्तुराद्गुस्वर्भावः सैहकैषाविधुंतुदइत्यमरः ४

ਗੀ०ਗੀ०
੪੮

किंच हेकृत्यसाराधारहस्येकोनेकुरंगमदेनकस्तूर्याभवंतंचित्तिखति एतेनानुरागमालिन्यमुक्तं कीदृशं का
मरूपकिंच तवकेशरंधत्वाऽधोमकरंमत्स्यकंदर्पवाहनं विनिधायप्रणमतिनमस्करोति कीदृशं नवच
तेनूतनाम्नाकुरं तवपूजनंकृत्वातामेवपाचतइतिभावः यथादेवतापूजनंकुर्यादद्यादलिभुजवलिं लिखेत्का
तप्रतिकृतिं पाठयेत्लुकसारिका मिति वचनं अथवा कोपएवप्रणमः श्रीकृत्यएवप्रणामं करोत्विति तं घेरय
तीतिभावः मृगनाभर्मगमदःकस्तूरीगंधशेखरइतिहावली ५ किंच उन्मादावस्थामेवाह प्रतिपदमिति॥

विलिखतिरहसिकुरेगमदेनभवंतमसमपारभूतं शुणमतिमकरमधोविनिधायकोरचशरंनवचू
तं ५ प्रतिपदमिदमपिनिगदतिमाधवतवचरणेपतिताहं त्वयिविसुरेवमपिसपदिसुधानिधिरपितनु
तेननुद्धाहं ६ ध्यानलयेनपुरःपरिकल्प्यभवंतमतीवदुरापं विलपतिहसतिविषादतिरोदितिचंच

साप्रतिपदं प्रतिचरणं चरणं चेदं निगदति अतिशयेन विलपति हेमाधवमधुप्रियतवचर निमुचतिताप ७
 एहं प्रतिनात्वा मेव नमस्करोमीत्यर्थः किंचेति सुधानिधिश्चंद्रोपित्वयिविमुखसन्निभयिसपदिशीघ्रतनुदाहंश
 रीरतापतनुतेविस्तारयते विरोधात्कारः ६ किंच उन्मादावस्थामुक्ताकिलकिंचितितेनाह ध्यानेत्यादिना ध्यान
 लयेन चित्तनपरत्वेन भवंतमतीवदुरापमतिशयेन दुःशापंपुरोग्रेयोरकल्प्य कृत्वा शोकेन विलपति प्रमत्ताह
 सति स्नेहाधिकेन विषीदति रोदिति विरहेण चेति गच्छति तदन्वेषणाय अनुरजेन नतापंदुःखमुचतित्याज

४८
ति शेकरोवाभ्रदृष्यदेः संकरः किल किंचिदिति मिति
दीपकालेकारः ७

नीतार्थसंग्रहेण ह श्रीजयदेवेति श्रीजयदेवभणितं कथितमिदमधिकमतिशयेन यदि यदा मनसा चित्तेन नटनी
ये पठिन व्येतदा हरिविरहेण श्रीकृत्यविरहेण व्याकुलाया वस्त्रवयुवतिर्गोपयुवति श्रीराधातत्सखीवचने प
ठनीये गीतमेव सर्वविधास्पृतीति भावः ८ एवं सात्वा विनानंदं लभत इति प्रलपति आवासेति हे कृत्यत्वदि
रहेण च्छायासो गृहे विपिनायते अरण्यमिवाचरति किंच प्रियसखी मालावस्त्रभसहचरी समूहोपि जालबंध

श्रीजयदेवभणितमिदमधिकं यदि मनसानुटनीयं हरिविरहाकुलवस्त्रवयुवतिसखीवचने प
नीयं ९ आवासे विपिनायते प्रियसखी मालापि ज्वालायते तापो निश्चसितेन दावदहनज्वालाकराला
यते सापित्वद्विरहेण हंत हरिणीरूपायते हा कथं कंदर्पोपि यमायते विरचयन् शार्ङ्गलविक्रीडितं १७
न त्वेन प्रतीयते तापोपि विरहोऽवसंतापो निश्चसितेन आसेन दावदहनज्वालावलीवाचरति किंच हंत कष्टं
त्वद्विरहेण सापि हरिणीरूपायते कामशार्ङ्गलवस्त्रा मगीवाचरति परिश्रमति हा कष्टं कथं वा कंदर्पोपि का
मोपि यमायते त्वद्विरहेण कृतांतवदाचरति एतेन कामसंताप कर्तृत्वमुक्तं किं कुर्वन् शार्ङ्गलस्य व्याघ्रस्य
विक्रीडितं क्रीडां विरचयन् कुर्वन् मगीमरणं व्याघ्रादेव भवति तद्वदपि एतन्नो हे गवस्था चोक्ता त
त्त्वैस्तेऽस्मां प्रभीष्टसंगमाभावाद्वाधिः संतापलक्षणं शार्ङ्गलोराक्षसव्याघ्रपशुभेदेवेति विश्वः २७

गी. गी.
४६

तदेवगीतेनाह देशावरागे एकतालीताले रागलक्षणं आस्फोटनाविःकृतरेमहर्षेनिमुहसंबद्धविशा
लवाहः प्रांशुप्रचंडयुगैरिंदुगोरोदेशावरागः किलमस्तिभूर्तिरिति ताललक्षणमुक्तेमेव उपदं हे
केशव सा राधिकातवविरहे सति कृशतनुरिति हेतोस्तनविनिहितस्तनधृतमपि उदारमनोहरं
सुंदरमपित्वयादत्तमपि हारंभारंमनुते तद्वरणसमर्थालयाकृतेत्येतिभावः १ विरहजनित
व्याधिमाह साचंदनलेपनं सरसमसृणं आर्द्रचिह्नमपि कर्परादिसहितं वादेहे सशंकं शं

देशावरागे एकतालीताले स्तनविहितमपि हारमुदारं सातनुते कृशतनुरतिभारं राधि
काविरहेतवकेशव १ उपद सरसमसृणमपिमलयजपंकं पश्यति विषमिव वपुषि
सशंकं २ श्वसितपवनमनुपमपरिणहं मदनदहनमिव वहति सदाहम् ३

कासहितं विषमिव गरलमिव पश्यति एतेन जीवितायामति साहसं करोतीति धुनिः मसृणः कर्क
शोस्निग्धे इति मेदिनीकारः पंकः कर्दमपापयोरिति विश्वः २ किंच सातवविरहे श्वसितपवनं श्वा
सवायुं मदनदहनमिव वहति धारयति चिरहवायोरतिदाहकत्वात्कीदृशं अनुपमपरिणहं उ
पमारहितः परिणहोदैर्घ्यं यत्र कीदृशं सदाहं दाहसहितं पदद्वयेन दाहः श्वासाधिकांच सूचितं ३

४६

किंच हेतुस्मानयननलिननेत्रपञ्चजलंवादिशिदिशित्वागमनकांक्षया विकिरितिरिति कीदृशं विगतनाल
मिवगलितदंडमिव तापवाद्गत्यादश्रुसंश्लेषाभावाः सूचित इति किंच भवदागमनेच्छयानयनपक्षेर्दिग्मंड
नकरोतीतिभावः विरोधात्कारः उद्देगावस्थेय ४ किंच सानयनविषयनेत्रगोचरमपि किशलयनतत्पक्षव
शयाविहितज्ञताशविकल्पकताग्निसंदेहं कलयतिस्पर्शेन जानातीत्यर्थः एतेन दृष्टं स्पष्टं च सद्वत्त्वपि
शरीरेत्वद्विरहे सासुरवप्रदं न जानातीति ध्वनिः उद्देगावस्थाविरोधात्कारश्च ५ किंच सासायं संध्यात

दिशिदिशिकिरितिसजलकराजालं नयननलिनमिवविगलितनालं ४ नयनविषयमपि कि
शलयतत्पक्ष कलयतिविहितज्ञतासविकल्पं ५ नयननिपाणितलेन कपोलंवात्तत्रिचिनमि
वसायमलोलं ६ हरिरिति हरिरिति जपतिसकामं विरहविहितमरणव निकामं ७

मयेकरतलेन कपोलं गंडस्थलेन नयनजति कीदृशं अलोलं निश्चलं द्विषसस्तु महता कष्टेन नीतः रात्रिः युग
शतोभया कथं नेतव्येतिभावः कमिव प्रतिपञ्चंद्रमिव अर्धकरतलाद्वा दने मुखस्य बालचंद्रसाम्यं सूचितं ॥
सायमित्युभयत्र जडता वस्थेय यत्र ध्यायति निःसंगजडता सा प्रकीर्तितेति ६ किंच सानिकाममनिशयेन स
कामं सानि शयं हरिरिति वारं वारं जपत्यावर्तयति ननु त्वं हरिं मत्वा स्मरति किंतु त्वानंदसूनु मेव जानातिके

५ नाद्यवस्थीका ७
विरहरेति एतेन गुणवर्ति

गीत०
५०

गीतार्थसंग्रहेण ह श्रीजयदेवेत्यादिरुत्पन्नेषु कारेण जयदेवेन भणितमुक्तं श्रीराधासखीगीतं श्रोत्रादीन् केशवपदं प्रति
सुखयतु कीदृशं केशवपदं वैकुण्ठं श्रीवृंदावनं वा प्रत्युपनीतं प्रापितमुपनीयमानवा केशवस्य पदं वैकुण्ठं वा स्थान
निकुंजगृहं वा पदस्थानोपचाकोपि संनिधिव्यवसाययोरिति विश्वः ८ इदानीं त्वद्विरहव्याधिसंनम्राऽहं वै मरिष्य
मीतसूचयन्नाह सेति साराधो रामांचितदेहा भवति सीत्करोति सीत्कारकरोति विलपति विलापकरोति उक्तेपते
संकपा भवति ताम्यतिग्लानियुक्ता भवति ध्यायति ध्यानं करोति उद्धामति शान्तिं न प्राप्नोति प्रमीलति नेत्रमीलने
श्रीजयदेव भणितमिति गीतं सुखयतु केशवपदमुपनीते ८ सारोमांचति सीत्करोति विलपत्युक्तं
पतेनाम्यति ध्यायत्युद्धमनि प्रमीलति पतत्युद्याति मूर्च्छत्यपि एतावन्त्यतनुज्वरे वरतनुजीवे
न किं नेरसात्सर्वैद्य प्रतिमप्रसीदसि न चेत्पुनो न्यथा हस्तकः २८
कृत्वा सुखमनुभवति पतति चाप्यायांगच्छति उद्याति अभ्युद्धमनं करोति मूर्च्छति मूर्च्छा प्राप्नोति एतैः क्रियापदै
रभिलाषदुःखगुणकीर्तिनवियोगग्लानिसुखभ्रान्तिसमागमाभ्युपगमनउद्दगमूर्च्छाक्रमेणाक्ताः हेस्वर्वैद्यप्र
तिमश्चिनीकुमारतुल्य एतावन्त्येतावन्त्यावेत्यतनुज्वरे कामेयादत्ते वरतनुः सुकुमारंगः प्रसीदसि प्रसन्नो भव
वसि तत्र हि तेन वरसाधुगारसात् शोषधाहो किं न जीवेत् अपि तु जीवेदेव अन्यथा प्रकारोत्तरेण तस्याहस्तकः ॥
वेद्यानां कृपाविशेषः त्यक्तः न जीवेदेव यथा त्यक्तकृपाविषये रोषे रागिणो तत्कस्तथाऽस्यास्त्वमित्यर्थः हस्तकः कृ

समस्तयोरिति वैजयंती हेतुकिरलंकारः २८
५०

संप्रतिणिधिलषयन्मुन्नयंती स्मरेत्याह हेदैवतवैद्यदेववैद्यहृदयमनोहरत्वं स्मरानुरागं कामसंतप्रांराधोविमुक्तवा
 धात्य कृपीडोनकुरुषेन करोषियदातदोपेद्रवजादपि कोहनासि यथेद्रोवजेण चंचरतवोस्तथात्वं वस्त्रभामि
 तिधनिः ननु श्रावथाहाथनदानादपि व्याधीनां प्रतीकारः कर्त्तव्यः किं मयेत्याह हयंसुंदरं त्वंदं गसंग एवा
 मतेजीवनोपायस्तेन साध्यां प्रतिकार्यं हयमुभयत्र हयमनोहरं प्रोक्तं हयंच हृदयप्रियमिति २६ नन्वेवैः
 शीतलोपचारैः कामशान्तिः कर्त्तव्या किं मदनुग्रहेण तत्राह वैपरीत्यं कंदर्पे त्पश्य महेस्याश्चेतश्चिन्ते

स्मरानुरागदैवतवैद्यहृदयत्वं दंगसंगामनमात्रसाध्यां विमुक्तवाधांकुरुषेन राधासुपेद्रवजादपि
 दारुणोसि २५ कंदर्पज्वरसंज्वरानुरतनोराश्रयमस्याश्चिरचेतश्चदनचंद्रमाः कमलिनीचिंतासुसंता
 म्यति किंनुक्तांतिरेसेन शीतलतनुत्वा मेकमेव प्रियं ध्यायंती रहसिस्थिताक्षणमपि दीणाक्षणाप्रणिति

चिरंचिरकालंचंदनादीनां चिंतासु स्मरणेष्वपि किंपुनर्हृदेषु संताप्य निग्लान्तितापं बाष्पप्रोति त्वहिरहेऽंद्राह
 केन प्रतीयते रतिभावः नन्वीदृशी साकथं जीवतीत्याह हेक्लांतिरस संतप्रावलीकनरस ईनहेविद्यो किंतुत्वा
 मेवैकं प्रियं वस्त्रभेध्यायंती क्षणक्षणे मात्रे प्राणिति जीवति कीदृशी रहस्ये कोने क्षणमपि स्थिता कीदृशी
 क्षीणा कृशांगी कीदृशी त्वां शीतला तनुयस्यते क्षांतिवशेनेति क्वचित्प्राठः ईनः सूर्ये प्रभाविति विष्णुः संता

पः संप्रति रत्नमरः विशेषमलेकारः ३०

गी०
५१

नन्वेतावत्कालं जीवितायेपिन मरिष्यति किं मदनुग्रहेणेति तत्राह कलमिति यथा श्रीराधाया पुरा संगदशायां रह
एको ते तेन वविरहः क्षणमपि न सेहेन सोढा कीदृश्या नेत्रनिमेषेण विन्यासाद्गुः स्वया असाविवंभूता श्रीरा
धारसालशाखां मास्रशाखां पुष्पितायां पुष्पितशिखरां विलोक्य चिरं विरहेण चिरकालं वियोगेन कथं केन प्रका
रेण भ्रसिति जीवति आसमात्रेण जीवन्त्ववयवादिप्रपंच चलनमिति भावः पुष्पितायामिति वसंतागमेन ह का मोह
योत्तन्न इति ध्वनिः भ्रसतीति परमसाहसाचरणमिति सूचितं विरोधात्तन्कारः ३१ संप्रति श्रीराधावलंबनाय बीकवि
क्षणमपि विरहः पुरानसेहेन घननिमीलनरिष्यन्त्या यथाते भ्रसितिकथमसौरसालशाखां चिरं विरहेण
विलोक्य पुष्पितायां ३१ दृष्ट्या कुलगोकुलावनरसादुद्धृत्य गोवर्द्धने विभ्रद्वत्त्ववत्त्वे भाभिरधिका
नेदाधरे च वितः दर्पणैव तदार्थिता धरती सिंह रमुद्रां किं तो वाङ्मोपपत्तेस्तनो नुभवतः श्रयां सिकं
वाक्केन सखी श्रीकृष्णं वाङ्मो सौमित्रिणीति गोपयतेः श्रीकृष्णस्य वाङ्मोः भवतः श्रीराधालक्षणस्य च भ्रयोः स हि यः ३२
सखी ब्रूते श्रयां स विरहव्याधिनाशकानि कल्याणानि नो नुविस्तारयतु कीदृशस्य के सा हि यः दैत्यवैरिणः सखी
पक्षे श्रीराधा विरहेण सुखवैरिण इति वाङ्मोपदं श्रीराधालिङ्गनार्थमिति भावः कीदृशः दृष्ट्या कुलस्य दुःखि
तस्य गोकुलस्य गोसमूहस्यावनपालनं स एव रसो रागो वीर्यो वातस्माद्वा कर्हं न पवित मुद्धृत्य चिरं स प्राहं विभ्रतद
धत्तं किं ल० वाङ्मो वत्त्ववत्त्वभाभिगोपसुंदरीभिरधिका नेदादिति हृषीदधाररासरसाद्यो गोवर्द्धने हरणसमये क्वि
वितः पुनः की० दर्पणकंदर्पणवैलंबिताभिरर्थिता दत्ता अधरतद्य एव सिंह रस्य मुद्राः सिंह रचिह्नानि तैरं किताः अध

रलोहिततासंभोगचिह्नं किं तस्यार्थः तया श्री
५१ राधयानुरागेण चिह्नं इति वासखी पक्षे ३२

तं वेदे परमानंदं माधवं भक्तवत्सलं श्रीराधासखीवाकोनप्रेमगात्रपरिहरितम् १३ श्री कृ चं से
को व्या तं श्री च सा न ल लि ह र ता श्री न लि ती न्यां त विं टी
का स्त्रि म म् नो म तु स ४ पंचमप्रेमजनिनंतद्विषेयविचिंतितम् निवाम्यप्रेम
यामासतत्सखीचतदंनिकम् १ संप्रतिश्रीकृत्यनियुक्तासखीराधामाह अहमिति इत्येवंमधुरि

३ श्री त विं च र्थः गं: ४ अहमिहनिवसामि राधामनुनयमद्वच
नेनचानयेथाः इतिमधुरिपुणसखीनियुक्तास्वयमिदमेत्यपुनर्जगादराधाम् ३३

पुणश्रीकृत्यनियुक्ताप्रेरितासखीपुनःश्रीराधास्वयमेत्यगत्वाइदं वक्ष्यमाणं जगादोवाच इतीति
किं हेसखित्वयाहि गच्छ इह कुं जेदुःखप्रवणं नुमशक्नोहं निवसामितत्पतीक्षां करिष्यामि ननु
साधनवतीस्वयमेव गत्वा प्रार्थितो कृतापराधेनमया समदं चक्रे न शक्यते अतएव त्वं महचनेना
नुनयासां तयामत्समीपं चानयेथाः आनयस्व विभावनालंकारः ३३ ॥ ० ॥

गीत०
५२

वराडी रागे रूपकताले ध्रुपदं अवाभिसारिकेयंतस्याः लक्षणं लजां हित्वा समाकृष्य यौवनेन मदेन वा अभि
सारयते कोतं साकीर्तिताभिसारिकेति रागलक्षणं विनोदयतीदयितं सुरकिशी सुकंकणाचामरचालनेन क
र्णेदधाना सुरपुष्पगुच्छवरांगणेयं कथिता वरादीति ताललक्षणं प्रागेवोक्तं श्रीकृष्णस्य विरहोद्रेकमाह
बहतीत्यादि हेसखिराधेतव विरहे वियोगे वनमाली सीदति दुःखितो भवति वनस्य जलस्य माला स्तीति अनेन
तो विनोदोद्गावस्थेति ध्वनिः कस्मिन्सति मदनं कामं उपनिधाय समीपवर्तिनं कृत्वा मलयसमीरे मलयानि

वराडी रागे रूपकताले बहति मलयसमीरे मदनं मुपनिधाय स्फुटतिकुसुमनिकरे विरहिह
दयदलनाय तव विरहे वनमाली सखि सीदति १ ध्रुपदं बहति शिशिरमयूखे मरणम
नु करोति पतति मदनविशिखे विलपति विकल करोति २ ॥ ० ॥

ले बहति सति किंच वियोगिनां हृदयदलनाय मर्मपीडपीडनाय कुसुमनिकरे पुष्पसमूहे स्फुटति विक
सति सति त्वया अधराम्नेन संजीवनीय इति मम प्रार्थना विशेषोक्तिरलंकारः १ नंदकिशोरस्यावस्था
तरं सखीराधा प्रत्याह बहतीत्यादि हेराधे श्रीकृष्णः शिशिरमयूखे चंद्रे बहति सति मरणमनु करोति मरण
बहुः खमनु भवति अनुमरणमपि तुल्यी करोतीति वा किंच मदनविशिखे कामवाणे पतति सति अतिश
येन विकलतरोपि व्याकुलोपि विलपति विलापं करोति त्वद्विरहे कामोत्तस्य चारणेः प्रहरतीति ध्वनिः २

५२

किंच मधुपसमूहेभ्रमरानिकरेध्वनतिगुंजतिसति श्रवणमपिदधति हस्ताभ्यां कर्णवाछादयति एतेनश्रव
णयातिथेय्यं करोति किंच चलितविरहेसदीप्रवियोगान्नोनिशितिशिरात्रौमनसिहृदयेरुजंतनक
तापीडामुपयाति प्राप्नोतिदिवसस्तु त्वन्मार्गवलोकनेन कथंचिन्नी तोरात्रिर्भेवगच्छतीतिदीर्घपीडाध
निता ३ किंच विपिनचित्तानेव न विस्तारे समूहेवाचसतितिष्ठति ललितं सुंदरं धामं गहं त्यजति नैता

ध्वनति मधुपसमूहे श्रवणमपिदधाति मनसि चलितविरहे निशिरुजमुपयाति ३ वसति विपिन
चित्ताने त्यजति ललितधामः लुठति धरणिचायने वद्विलपति तवनाम ४ भणति कविज
जयदेवे विरहविलसितेन मनसि रभसविभवे हरिरुदयतु सुकृतेन ५ ॥ ० ॥

दृश्यत्वामंतरा सुखलेश इति भावः धामशब्दवाच्यान्सर्वान् त्यजतीति ध्वनिः किंच शय्यादिकं विहाय
धरणिचायने भूमिलल्पलुठति वारंतवनामावर्त्तयति च त्वच्चरणालं कृतः भूमौ सर्वांगैश्चेष्टत इति
भावः धामदेहे गृहे वस्ते चैति विष्णुः ४ कविजयदेवे विरहिणो वियोगिनां विलसितेन विलासे नैव भ
णति सति हरिश्चोद्दण मनस्युदयतु हृदयं प्राप्नोति कीदृशेन मनसि सुकृतेन पुण्यनिचयेन सुकृते
न गीतेन वा रभसस्य हर्षस्य विभवे पूरे उत्साहवैगयोः शोको रभस इति हलायुधः स्वभावोक्तिरलंकारः ५

गीत०
५३

किंच तत्प्राप्तयेतस्योत्कंठामाह पूर्वमिति हेसखिराधेमाधवः श्रीहरिस्तस्मिन्नेव निकुंजमन्य
महातीर्थे निकुंजवरकामतीर्थे भूपोवारंवारं त्वत्कुचकुंभयोः परिरंभोगादलिंगनोन्मत्तं वाञ्छ
ति कुंभपदं रतिजलधितरागायेति भावः किंकुर्वन् पुनस्तस्मादेव नान्याद्दृष्टीर्ध्यायन् अनिष्टं
निरंतरंतवञ्चालाप एवमंवाः परमसिद्धिप्रदामंत्रास्तेषामावलीपरांपरां जपन्नावर्तयन् त्वा

पूर्वयत्र समं त्वयारतिपते रासादिताः सिद्धयस्तस्मिन्नेव निकुंजमन्यमहातीर्थे पुनर्मा
धवः ध्यायंस्त्वामनिशं जपन्निहतवैवालापमंत्रावलीभूयस्त्वत्कुचकुंभनिर्भरपरीरं
नाम तं वाञ्छति ३४

मिष्टदेवत्वेनावर्तयन्निति स्नेहातिशयः सूचितः तीर्थप्रभावमाह यत्र निकुंजसिद्धतीर्थे सर्वप्रथमं
साध्यं रतिपतेः कामस्य सिद्धयः कामसुखानित्यया आसादिताः प्राप्ताः एतेनात्र संगो काम
दृष्टप्रयत्नेन सेव्यत इति ध्वनिः स्वभावोक्तिरलंकारः ३४ ॥ ॥ ॥

एवं त्वानुरागप्रवणप्रसन्नानां श्रीकृष्णः प्रति सखीप्रेरयति सुखेत्यादिना गीतस्य गुर्जरीरागः रूपकनाल
श्याभयोलेक्षणपूर्वमेवोक्तं च स्यापि हेनितवतीति यथुनितवयुक्ते तस्या उत्कर्षप्रदर्शनाय नितेव
तीति ध्वनिः हृदयेशं तब हृदया नुवर्तिनं तं श्रीकृष्णं अनुसरन् अनुगच्छन् गमनाय अभिसाराय विलंबनेकु
रु यावदनमालीयमुनातीरे वनेति हतितावदेवानुसरकीदृशे रतिस्वसारे कीदृशे रतिस्वसारे र

गुर्जरीरागे एकतालीनाले रतिस्वसारे गतमभिसारे मदनमनोहरवेशं न कुरुनितं वि
निगमनविलंबनमनुसरते हृदयेशं धीरसमीरेयमुनातीरे वसति वने वनमाली गोपीपीन
तिसुखे सुरतसुखमेव सारो यत्र त्वदागमनकोत्सयाभि पयोधरमदनचंचलकरयुगलाली १ प्रपद
सारोतिष्ठे तं कीदृशं तं मदनमनोहरवेशं कामस्य मनोहरवेषः शरीराकारो यत्र कीदृशे धीरो मंदः समीरो
वौयुर्यत्र त्वद्विरहनिवारणाय धृतावनमालेति ध्वनिः यमुनातीरे राच धीरसमीराभ्यां शैत्यं मंदं सौगंध्यानु
क्तानि धीरो मंदगते धीर इति यादवः धैर्यो नामालंकारः कीदृशः वनमाली गोपीनापीनपयोधराणां
वर्जुलस्तनानां मर्दनेन चंचलं चपलं यत्करयुगलं हस्तयुगलं तेन शीलो शोभमानः वशीकृतयुवति
समूहः

गी०

५४

मदुवेणं मदुशब्दयुक्तं वेणुवादयते कीदृशं नाम समेतं हेराथे हेवस्सभे हेराणे श्वरि इ नियच्च नाम तद्युक्तं वाद्य
माना हेराणे स्त्वन्नामैवा विभवतीति भावः रामकरी आसावरी धनाश्री इति नामरागत्रयं तद्युक्तं वा कीदृशं
नामकृतसंकेतो यत्र तादृशं यद्विद्वन्नाम समेतो वेणुर्वाद्यते मया तर्ह्येव त्वया गंतव्यमिति सूचितं किंच
हेतुनु अर्थान्न चोक्तं स्वः ततस्तनु संगतपवनचलितमपि रेणुं वद्धमनुते अत्यादरेण धत्ते वद्धभूषा घमा
मात्मानं मनुते मन्यते वा यदा वायुना प्राप्ते रेणुमपि धत्वा धन्यो ह मिति मन्यमानस्तदा त्वदेगसंगमे नानंदो

नाम समेतं कृतसंकेतं वाद्यते मदुवेणुं वद्धमनुते तनुते तनु संगतपवनचलितमपि रेणुम् २
पतति पतत्रे विचलितपत्रे शक्तिं भवदुपयानं रचयति रायने सच कितनयनं पश्यति तव पंथानं ३
भवितेति किंवक्तव्यमिति भावः १ किंच सर्वकारणवृत्तिरपि त्वय्यर्थितास्तामेवाह पततीति पतत्रे पस्ति
णिपतति वृत्तहृत्तां तरंगलुतिसति किंच वृत्तात्पत्रे विचलितसंकंपमाने सति सश्रीकलः त्रायनं वायोर
चयति त्वत्सुरतसंभोगार्थं निर्मातीत्यर्थः तव पंथानं मार्गं च कितनयनं कदागमिष्यतीति सभयनेत्रं य
था स्यान्नथादिशः प्रतिपश्यति कीदृशं पंथानं शक्तिं भवदुपयानं शक्तिं भवत्पाउपायनसमीपागमनं
यत्र तादृशं सर्वनाम्ना इति पुं वद्धा व इति प्रेरणार्थं विनाश्रमालंकारः ३

॥

५४

सुप्रसन्नामालस्याह मुरवरेत्यादिहेसखिराधेमंजीरंनपुरंत्यज मुरवरंराद्युक्तं अधीरंचगमनसूचकमित्यर्थः की
हृशं केलिषुसुरतज्जीडासुलोलचंचलं कमिवरिषुमिव किंच कुंजकुंजमंदिरंचलगत्त कीदृश सतिमिरपुंजं
अधकारसमूहपुक्तं सहासामालस्यगमनायोपायमाह नीलनिचोलं नीलवस्त्रं शीलपथरिथेहि एवमहं
शिक्षितं कौशलेनसखीराधामशि क्षयिदितिभावः मंजीरोनपुरोऽस्त्रियामित्यमरः निचोलः प्रकटपटश्चपि॥
४ नन्वलंकारत्यागेनशोभनस्यादित्यलौकिकीशोभासंपन्निमाहोरसीत्यादि हेपीते दाहोत्रीलिकनकगौरं

मुरवरमधीरंत्यजमंजीरंरिषुमिवकेलिषुलोलं चलसखिकुंजंसतिमिपुंजंशीलयनीलनिचो
लं ४ उरसिसुरोररूपहितहारेधनरवनरत्नवलोक तद्विद्विषपीतेरतिविपरीतराजसिसुहृत्तविपाके ५
गि हेसुकुतविपाके पूर्वजन्मार्जितपुण्यपले मुरारेः श्रीकृष्णोरसिबद्धसिराजद्विराजिष्यसि वर्तमानसमीपेइ
तिवत् कदारतिविपरीतेपुरुषाभितनाधिकारनिकालेसुरतांतेवा कीदृशेउरसि उपहितहारे समर्पितमुक्ताहा
रे श्रालिंगनायापसारितहारेवापुनः कीदृशे मेघसदृशे कीदृशेयने तरलाश्चचलाजलाकावकपंकयोयव के
वतडिदिव पथानानावरणविचित्रचमत्कारवती तडितयनस्योपर्यधः सुरनिराजने तयात्वमपीतिध्वनिः त
त्रहारोरसराधानावलाकमेघतडितामानुक्रमेणसाम्यं वलाकावकपंकौस्याहलाकाविशकंटिकाइतिवि
श्वः पाकः कीर्त्यनेस्वाद्यौपरिणामेचदुर्गतामितिचिद्यः गौराहरिद्राइत्यमरः ५

गीत०
५५

एवं नायिकायितरतोक्तं हाकारयित्वा पुनस्तस्या उत्कंठाजनयितुमाह विगलितेत्यादि हे पंकजनयने कमलाक्षि।
किशलयशायने न च पल्लवतल्पजघनघटय आरोपय कीदृशं विशेषरसावेशेन गलितं स्वलितं वसनं नीलव
स्त्रियत्र पुनः कीदृशं परिहृताहूरीकृतारशनात्तु द्रष्टुं टिकायत्र नीलांबुदसंदरश्रीनेदकिशोरदर्शनेन स्वलित
वसनमिति ध्वनिः अतएवापिधानं आवरणध्वन्यं किंच हर्षनिधानं परमानंदस्थानं कमिव निधिमिव नायकस्या
भीष्टं निधिमिव यथानिधिरुद्धादितो सुखाय भवति तद्वत् जघने कंदेरधोभाग इति हारावलीनिधानं निधिगोहयोरि
ति हे मेने ई एवं शिथिलप्रयत्नो राधां प्रतिरजनीभेदमुपादाया ह हरि रित्यादिना हारेः कामतापहरो भितः सर्वतः
विगलितवसनं परिहृत रसनं घटयत्तु यमपिधानं किशलयशायने पंकजनयने निधिमिव हर्षनिधानं ई
हरिरभिमानो रजनि रिरिदानीमियमपिधानं विरामं कुरु मम वचनं सत्वररचनं पूरय मधुरिपु कामम् ७
सर्वभावेन वात्सल्यमेव मानयति नान्यामित्यभिमानो यतस्त्वय्येवातिशयेन प्रेम्णा भित्तानवानतः मधुर्वसंतोरिपुः तो
भक्तत्वेन यस्य तस्य मधुरिपोः कामं कामाभिलाषं पूरय पूर्णं कारय रिपुपीडितः प्रियेण वशीकृतो भविष्यतीति भा
वः किंच संप्रतीयं रजनीरात्रि विराममवसानं पानियास्यति अधियावद्यातितावन्मम वचनं सत्वररचनं त्वराशी
घ्रगमनसहितं कुरु रतिरभिमानोति क्वचित्पादस्तदा श्रीराधारति पूर्णः अत्राभिसारिकानायिका तल्लक्षणा
मदनानलसतप्रायाभिसारयति प्रियमिति एवं सुरतसमये समुपस्थिते गमनविलंबनमयुक्तमिति भावः

७
रसवत्

गीतार्थसंग्रहमंगलत्वेन योजयति श्रीजयदेव इति हेतुः हरिभक्ताः श्रीजयदेवे परमरमणीयं निरूपयन् मनोहरं भवति
कथयति सति हरिं न मननं न सुकृतं कीदृशं जयदेवे कृता हरिसेवा चित्तनादिरूपा येन कीदृशं हरिं प्रमुदितं प्र
कर्षणं न दितं हृदयं यस्य पुनः किं लक्षणं अतिशयेन भक्तेषु दया युक्तं पुनः कीदृशं सुकृतं पुण्यराशिभिः
सुकविभिर्विप्रार्थनीयं सुंदरं वा प्रस्तुतं तत्किं रत्नं कारः ८ एवं नाना पापैरनभिसंती श्रीराधापुनस्तथाह विकि
रतीत्यादिना हेतुं ते स्वप्रदीप्ता वशी कृतवत्सभै तव प्रियो वत्सभः श्रीकृष्णो महदन स्यत्वद्विरहेण कदनं पीडने

श्रीजयदेवे कृतं हरिसेवे भवति परमरमणीयं प्रमुदितं हृदयं हरिभक्तिसदयं न मनसुकृतं कमनीयं ८
विकिरतिमुद्गः श्वासानाशा पुरो मुद्गरीत्यनेन विशतिमुद्गः कुंजं गुंजं न्युद्गः परिताम्यति रचयति मुद्गः

शय्याकुलमुद्गरीत्यनेन मदनकदनल्लोतः कान्ते प्रियस्तव वर्तते ३५

तेन ल्लोतः संतप्तो वर्तते संतप्तमेवाह मुद्गवीरं वारं त्वदागमनचित्तया श्वासान संतापनिः श्वासान विकिरतिवि
क्षिपति मुद्गः पुराग्रे आशुदिशं रं सते पश्यति केनापि मार्गेण कुंजं गतागमिष्यतीति मुद्गः कुंजं लतामंदिरं प्र
विशति कीदृशं कुंजं गुंजतो नमराय चततं गुंजते तत्राप्यलक्ष्मणो मुद्गस्ताम्यति अतिग्लान संतप्तो भवति इत्ये
व विवोपित्तलालिङ्गनाय शय्या विविधकिशलयपुष्पातल्य रचयति तल्य कृत्वा नागतेयमिति विज्ञायत्वदागमना
यमुद्गः परितः आकुलव्याकुलमीक्षते एतेन त्वय्यनुरागातिशयः प्रोक्तः दीपकालंकारः ३५

गी०
५६

हेमुग्धेस्वकार्यावेदेनि अधुनासंप्रति त्वद्वाक्येनसमंसाद्धंतिगमांशुः सूर्यः समग्रं सामस्येनास्तंगतोऽद
धानप्राप्तः अथवासमग्रमधुनाखिलसमूहेनेतिवाक्येन किंच गोविंदस्यश्रीकृष्णस्यमनोरथेनश्रीराधा
गमिष्यंतीति बोद्धव्यासमंसाद्धंतमः अंधकारः सांद्रतांस्त्रिगुणं प्राप्तेनि विलंघकाराभिसरणयोग्यमित्य
र्थः एषादीर्घा मदभ्यर्थनाशीर्घागम्यतामिति मदीयाप्राधान्या कीदृशी कोकानाचक्रवाकानां करुणस्व

त्वद्वाक्येनसमंसाग्रमधुनातिगमांशुरस्तंगतो गोविंदस्यमनोरथेनचसमंप्राप्तंतमः सांद्रताम् को
कानां करुणस्वनेन सहशीर्घा मदभ्यर्थना तन्मुग्धे विफलं विलं वनमसौरम्योभिसारः क्षणः ३६

नेन करुणारसाश्रयविरहकूजितेन सहशीर्घा यथाचक्रवाकानां करुणस्वनेनानाप्रकारः श्रूयते तथामदी
याः पुक्तयः स्तवाये भवेतीत्यवैदग्ध्यमितिभावः तन्नतो विलं वनं गमनाय विफलं हस्तगतसौरम्यं प्रति
बोधकमित्यर्थः अतो सावभिसारक्षण अभिसरणसमयोरम्योगमनाय मनोहरः सहोक्तिरलंकारः
यथा सहशीर्घा ममश्चासौरिमाः सत्यत्रिरत्रय इति देउ ३६ ॥ ॥

५६

अभिसारम्यत्वमेव सत्याह इह निविडे तमसि दंपत्योर्जायापत्योर्ब्रीडाविमिश्रितजासमन्वितः कोनकोनरसः
 भृंगाररसोभिसाररम्यतां प्रथयति अपितु सर्वोपिरसोभवस्येव कीदृशयोः सुरतमुद्दिश्यार्थव्याजेन सुरतं प्रति
 गतयोः कीदृशयोः भ्रमात् भ्रमतः परिभ्रमणतो वासाद्रेतमसि मिलितयोः संगतयोः परस्परालापैः स्वरभगाद्या
 लापैर्बासुरताभिप्राये जानतोः कीदृशयोः आलिंगनचुंबननरवक्षतकामोद्बोधकामोद्बेकसुरतारभैः कमादेतै
 रनुपश्रित्यीतयोर्होधानंदयोस्तत्प्रयोरित्यर्थः आश्लेषादिकमंविनैव प्रीतयोरिति वा ३७ पुनरपित्वात्वरपि
 आश्लेषादनुचुंबनादनुनखोल्लेखादनुस्नानजपोद्बोधादनुसंभ्रमादनुरतारंभादनुप्रीतयोः अन्यथा
 गतयोर्भ्रमात् मिलितयोः संभाषणैर्जीनतोर्दंपत्योरिह कोनकोनतमसि ब्रीडाविमिश्रोरसः ३७ सभ
 यचकिंते विन्यस्यंती दृशौतिमिरपिषति तस्मिन् स्थित्वा मंदं पदानिवितन्वती कथमपिरहः प्राप्ता
 तं श्रीकृष्णोत्कंठाग्रहसभयेति हे सुमुखि सुंदरि मंगैरने गतरंगिभिः सुमुखि सुभगः पश्यन् सत्तामुपैतु कृतार्थतां ३८
 सुभग सुंदरावधिः स श्रीकृष्णस्त्वा पश्यन् कृतार्थतां जन्मसफलत्वं समुपैतु प्राप्नोतु कीर्त्तंति मिरेंधकारे सहिते प
 धिमौ सभयचकिंते सभयसहितं च किंते यथा तथा भृंगाररससंभ्रमेण दृशौनेत्रे विन्यस्यंती क्षिपंती अनेन दृशौ
 रलोकि कसौ दयं मुक्तं कीदृशं मुक्तं वारं वारं प्रति तस्मिन् स्थित्वा वृत्तव्याजेन प्रियागमनं समीक्षमाणं प
 दानि मंदं दशनैः वितन्वती दधती पुनः कीदृशकामतरंगैः कथमपि महता कष्टेनांगैः रहः एकांतग्रहप्रभां सु

संयथकारेण कृपाशब्दरूपत्वमुक्तं सरसवलेकारः ३५

गी०
५९

इदानीं कविराशिषमाशास्ते राधेति देवकी नंदनश्चिरं चिरकालं त्वामवतुरक्षतु देवकीति यशोदानाम तद्यथा हि
नाम्नी नंदभार्याया यशोदा देवकी तथेति पद्मपुराणे कीदृशः राधामुग्धमुखारविंदस्य मधुपस्तदधरामृतपान
कर्ता पुनः कीदृशः त्रैलोक्यस्य मौलिस्थली मुकुटस्थालं वृंदावनं तस्य नेपथ्योचितमलंकारयोग्यं नीलरत्नं
इनीलमिव श्यामरूपं अथवा त्रैलोक्यमौलिस्थली श्रीराधा तदलंकरणं मिति कीदृशः भूभारावतारैतकः
समर्थः अवनीभारात्तद्वारावतारा ये राजानस्तेषां मंतको नाशक इति वा कीदृशः स्वच्छंदस्वाधीनानां व्रज

राधामुग्धमुखारविंदमधुपस्त्रैलोक्यमौलिस्थलीनेपथ्योचितनीलरत्नमवनीभारावतारांतकः
स्वच्छंदं व्रजसुंदरीजनमनस्तोषप्रदोषश्चिरं कंसध्वंसनधूमकेतुरवतु त्वां देवकी नंदनः ३६

सुंदरीजनानां मनस्तोषे चित्रं प्रीतिं प्रदोषो रात्रिमुखं व्रजवधूमनोरंजकं चंद्रः रात्रिमुखे नार्यः प्रहृष्टा भ
वंति पुनः कीदृशं कंसस्य ध्वंसने मारणधूमकेतुः पिशुनग्रहः कंसं सुखं ध्वंसयति स्वसौंदर्यादिना सध्वं
सन एव धूमकेतुरिति वा अनेन नायकवीरादयो गुणाः कथिताः कंसोऽसुरे सुखं ध्वंसनकोरकेपीति या
दवः धूमकेतुः स्मृतौ बहोविनाशस्यापि सूचक इति हलायुधः अलंकारेनेपथ्यं नटावरणं केपि चेति त्रिलो
चनः मुग्धः सुंदरमूढयोरित्यमरः ३६

५९

श्रान्तसित्वंकस्यापि सूचक इति हलायुधः अलंकमलनयने हरमभ्यागतासिस्त्रिगुह्यायंकलयसुभगेमा
 धवीनानिकुंजे इत्येराधामधुरवचनैः श्रोत्रपीयूषपूरैराशोस्यार्थचिरपरिधृतं घ्रातवानंदसन्नुरिति ।
 इ श्री लम् इ व दी व स शि दा त्म च मा भ वि चि यो न लि जी या
 जी जो दे का सा लो म च स ५ षष्ठेकामशरत्तासखिन्नाराधविलोकतां न्यवेदयत्

इ श्री त विं सा लो उ का ना पं मः गीः ५ अथातां गेनुमाशक्ता
 चिरमनुरक्तालतागहेदृष्टा तच्चरितं गोविंदमनसि जमंदे सरवीषाह ४० ॥

सहचरी श्रीकृष्णमगमनात्तमम् । एवं कृष्णभिसरणं निरूप्यतां लतामंदिरे स्थापयित्वा तच्चरितं कृष्णप्रिया
 ह प्रथेति प्रथेत्यनंतरं मंगलं वा सरवीगोविंदे विषयीकृत्य तच्चरितं श्रीराधाचरितं घ्राहोवाच किं कृत्वा लतामं
 दिरे चिरकालमनुरक्तामाशक्तं तां दृष्ट्वा कीदृशं अनंगेन गेनुमाशक्तां चलितुं असमर्था कीदृशे मनसि जे
 न कामेन मंदे व्यथितहृदये मनसि जेमंदस्तु क्लेशादिनिवामंदः खले मंदमतौ मूरे खै शल्यरोगिनोरि
 निविश्वः हेतुक्तिरलंकारः ४०

गी०
५८

सरयुक्तेगीतेनप्रथयतिपश्यतीत्यादिना गुणकरीरामे रूपकताले रागलक्षणं रतौत्सुकोकांतकतप्रतीक्षा
मालालपंतीमृदुपुष्पतल्याम् इतस्ततःपेरितदृष्टिमात्रांमूर्त्तीचतांगुणकरीमुनयोवदंती तालःपूर्व
वतध्रुवस्यापि वासकशर्यादयं वासवेभ्यनिसुकल्पिततल्येयासमागमविधिर्विदधाना वसतिप्रियस
मागमलज्जातामिहाकलयवासकसज्जामिति हेनाथहेहरे राधावासगहेनिकुंजमंदिरत्विदिरहानसीद

गुणकरीरामे रूपकताले पश्यतिदिशिदिशिरहसिभवंतं त्वदधरमधुरमधूनिपिवंतं॥
नाथहेसीदतिराधावासगहे १ ध्रुपदं त्वदभिसरणरभसेनचलंतीपततिपदानिकिपंतिच

तिदुःखिताभवति दुःखमेवाह सारहस्येकांतेभवंतत्वामेवीदिशिदिशिसर्वदिशासुपश्यति विलोकयति की
दृशंत्वा तत्रस्याःयोधेरस्तदेवमधुरंसादुमधून्यस्तानिपिवंतंयन्मोहमिति सादरेणपानंकुर्वंतं एतेनान्या
धरमधुपानमधुरत्वादपानमेवेतिभावः त्वदधरइतिपादत्वच्छेदाऽन्यवाचकः १ ननुसात्रकुतोनायाति
तत्राह त्वदभिसरणरभसेन रसोत्साहवेगेनचलंतीकियंनंतव्यमितिवारंवारं गच्छंतीपततिमूर्च्छया अनेन

एवमवततगंतव्यमितिभावः २

५८

कीदृशी कियेति पदानि चलेतीतवदृशी नोर्थेनाधिकं गंतुं पारयतीत्यर्थः तर्हि कथं जीवति तत्राह सातवरा
गानुलेशेन इह तव गुणानु कथनेन वा परं केवलं जीवति जीवनहेतुरन्यो नास्तीत्यर्थः कीदृशी विहिताः क
नाः विशदाः शुभविशकिशलयमणालसूत्रवलयाः कंकणनियया वलयः कंकलेप्येति विभुः पल्लवः
किशलयमित्यमरः मरालविशमित्यपि कलाकेशकलासूत्रेति त्रिलोचनः ३ मुद्रावरं वारं वीक्षितो वहीव

विहितविशदविशकिशलयवलया जीवति परमिह तवरति कलया ३ मुद्रावलोकितमंडनली
ला मधुरिपुरहमिति भावनशीला ४ त्वरितमुपेति न कथमभिसारं हरिरिति वदति सरवी मनु
वारम् ५ स्निष्यति चुंबति जलधरकल्पं हरिरूपगत इति निमिरमनल्पम् ६

तं संकुंडलकंकणादीनामंडनस्यालंकारस्य लीलाविलासो यया तामेवाह मधुरिपुरहमिति भावेने ध्यानेशी
लं स्वभावो यस्याः भ्राति नामाद्यमलंकारः ४ एवंच त्वत्संगचिना भनस्याः विरहनापशंतिरित्याह हरिः कामता
पहरोऽपि त्वरितं शीघ्रमभिसारं सुरतस्थानं कथं नोपैति स्वयमेव कुतो नागच्छतीति सरवी प्रति अनुवारं वदति ५
५ अनुलक्ष्य कृत्यभ्रमरे स्वयमेवाह हरिः रूपगतः प्राप्नोत्यनल्पं गाढं निमिरं चंद्रधकारं मेयतुल्यं स्निष्यति
आलिंगतिं चुंबति स्निग्धनीलत्वाच्च श्रीकृष्णसाम्यति ६

गीत०
५६

किंच भवति त्वपि विलम्बिनि विलम्बं कुर्वन्ति सति गतलज्जासा विलपति रोदिति कीदृशी वासकसज्जा सुरतकृतसं
धाना कल्पसमूहे सह शशकेष्वपि मेदिनीकारः ७ गीतसंग्रहमाह श्रीजयदेवकवेरुदितं भणितं इदं गीतं र
सिकजने श्रीराधाकृष्णशृंगाररसात् करणं अतिशयेनानदिनं तनुतां विस्तारयत् ८ गीतार्थश्लोकसंग्रहेण ह
विपुलेति हे कितवधूर्तवचके निवा सामगाक्षी मगनयनी ध्यानेनाशक्ता सती तवामंदकंदर्पचिंताकोटिकामस्मर

भवति विलम्बिनि विगलितलज्जा विलपति रोदिति वासकसज्जा ७ श्रीजयदेवकवेरिदमुदितं
रसिकजनं तनुतामतिमुदितम् ८ विपुलपुलकपालिः स्फीतसीत्कारमंतज्जनिनजडिमका
कुव्याकुलं व्याहरेती नर्वाकितविविधाया मंदकंदर्पचिंतारसजलनिधिमग्ना ध्यानलग्ना मगाक्षी

एवं विधायकत्वारसजलनिधौ शृंगाररससागरे मग्नावभूवेति शेषः रससागरनिमग्नवेष्टितमाह विपु
लाः प्राचुराः पुलकानां रोमाचानां पालिः पंक्तिर्यस्या पुनः कीदृशी स्फीतः समर्थः सीतकारो यत्र तं यथा॥
अतश्चिन्तेजनितमुत्पादितं जडिमाजाशु अनेगविकाशयथाकाकुव्याकुलं ध्वनिः विकारविशेषेण कुलं
यथा तथा व्याहरेती भावनया तव करेनी व्युन्मोचनाशक्तं विचार्य निषेधवाक्यं वदंतीत्यर्थः भूमोत्प्लेहे वा
लेकृती ४१

५६

ध्यानलानमेवदर्शयत्यंगेन्यादि हेहरे एषावरतनुः सुंदरंगी अम्बस्थांगीवेतिछेदः त्वयाविनानिशंगीरविं ननेष्यति।
 न नमयिष्यति किंच सा अंगेषु करचरणादिद्याभरणं मलंकारं वद्गशोवारंवारं करोति पत्रेति संचराणि चलिते सति त्वा
 प्राप्नोमागतं परिशंकते वितर्कयति त्वामागतं ज्ञात्वा शय्यां शयनीयं वितनुते रचयति श्रीकृष्णसंगमे मया इदं कत्र
 व्यमिति ध्यायति इत्यनेन प्रकारेण कल्योभूषणं विकल्पस्तर्कः शय्यारचना वद्गविलास शतमेकेषु व्यासक्तापि त
 ल्पच शयने स्यात्तत्पमद्विकलत्रयोरिति विश्वः आकल्यो वेद्येनेष्य इत्यमरः तर्का विकल्पः शकाचेति संकल्पः कर्म
 अंगे द्याभरणं करोति वद्गशः पत्रेपि संचारिणि प्राप्नोत्वां परिशंकते वितनुते शय्यां चिरंध्यायति इत्याकल्पवि
 कल्पतत्परचना संकल्पलीला शतव्यासक्तापि विना त्वया वरतनुर्नैषानिशंगीनेष्यति ४२ किं विश्राम्यसि
 कृष्णभोगिनवने भोडीरभूमीरुहिभ्रातर्यासिनदृष्टिगोचरमितः सानंदनदास्पदं राधायावचनं तदग्धगमु
 मानसमित्यपि ४२ संगीते कविः शमाशास्ते किमिति त्वानंदंति केचिन्मुद्गगीविंदस्य जयति सायमिति शिष्टाशस्य भोगिः
 गोविंदस्य गिरोवाणो जयति कीदृशाः संध्याकालीनातिथिस्वागतादिस्तुतिवचनं गर्भेषु यासां ताः केचिन्नेदं गमस्यारधा
 यावचनं अध्वगसुवाञ्जुत्वा नंदति हर्षप्राप्नुवति मुद्गवीरंवारं वचनमेवाह हेभ्रातः पथिक भोडीरभूमिरुहिभोडीरव
 दे किं विश्राम्यसि विश्रामं माकृथा विश्रामाभावे हेतुमाह कृष्णस्य भोगिनः भवने मंदिरे किंच आनंदसहितं नंदगहं
 किमिति इतो नयासि तच्च दृष्टिगोचरं सनिहितमेव शून्यगदहत्यागेन महद्गहातिथ्यनचकृतार्थो भविष्यतीति भा

३०
 हि
 ०६
 ति
 ति

गी० गो०
६०

पावनसाक्षात्तुतवांगसंगस्त्रीब्रह्मैवाथपरिश्रमेस्याः ध्यानेनकिंहतमुद्गः सरस्यास्तस्योपशम्यत्यनुपा
नसाध्येति इ श्री त्क् च से को व्या तं श्री व सा त्म श्री न ली हवि चि ता
व मा स वि श्री त विं दी वा क य्या र्त्ति ष स ६ अभिसारिकाभिसरणप्र
तूहमलिनद्युतिः ज्योत्स्नाभिसारेकलयत्विंदुरुद्गतसप्त्रमे १ एवमुभयोरनुरागंनिरूप्यरसांनरं प्रकटयन् चं
द्रदर्शनराधाविरहमाह अत्रांतरइत्यादि अत्रांतरेऽस्मिन्कृष्णविमलंवेदेदुश्चंद्रोभुजालैः किरणसमूहैर्वेदा

इ श्री त विं वा क जा र्त्ति ष स ६ अत्रांतरेचकुलटाकुलवर्त्मपातसंज्ञात
पातकइवस्फुटलाछनेश्रीहंदावनानंतरमदीपयदंभुजालैर्दिकसुंदरीवदनचंदनविंदु रिंदुः ४४

वनोतरंमध्यमदीपयत् प्रकाशितवान् कामदीपिंचकरोतिवा कीदृशः दिशएवसुंदर्योनायिकोत्तमास्तद्वने
चंदनस्यविंदुतिलकः अथवा दिकसुंदरीराधातद्वनेचंदनविंदुः कीदृशः स्फुटाव्यक्तालाछनस्यतस्यकलं
कस्यश्रीःशोभायत्र कीदृशइव कुलटाकुलस्याभिसारिकासमूहस्यवर्त्मपातेनसंकेतमार्गप्रतिरोधेनसंज्ञात
मुत्पन्नपातकयस्य तादृशइव इंदुःकुमदवाधवदन्यमरः चिह्नंलक्ष्मचलाछनमित्यमरः किरणोत्त्रिमयूषांभु
रिति ४४

एवंविप्रलेभरसमुक्ताविप्रलेभहेतुं प्रपंचयति साराधोच्चैरत्यर्थपरितापं श्रीकृष्णानागमनविरहदुःखं चकार की
दृश विरचितः कृतोविविधो नाना प्रकारो धूर्त राठ वंचक क्कासीत्येवं रूपगुणकीर्तनरूपो वा विलापो यत्र कीदृशी
नापातो धूर्त इति विधुरा विह्वला कस्मिन्सतिशयधरविवेचं दमंडले प्रसरति उद्गच्छति माधवे राधाधरप्रिये वसेन
प्रिये वा विहितविलंबे च सति ४५ पूर्वयथा श्रीकृष्णेन किं गृहे न धनेनेति कृतवान् तथा श्रीराधापि कृतवतीति निरूप्य
ते किंचोक्तं विलापमेव दर्शयति कथितेति विप्रलब्धानाधिकेयं प्रेष्यद्गतीं स्वयंगत्वा संकेतं नागतः प्रियः यस्यानेन वि

प्रसरति शशधरविवेचिविहितविलंबे च माधवे विधुरा विरचितविविधविलापे सा परितापंचकारोच्चैः ४५
गौडीमालरागे॥ प्रतिमठताले॥ कथितसमयेपि हरिरहनययौ वने ममविफलमिदममलरूपमपियौवनं॥

यामिहेकमिह शरणं सखीजनवचनवंचितां रूपदं १

नाडुःस्था विप्रलब्धानुसामनेति गौडीमालवरागे॥ प्रतिमठताले॥ इहास्मिन्समये निर्जने वने के जने प्रतिशरणं या
मि कुंजले प्रविशामि किंविशिष्टाहं सखीजनवचनैः श्रीकृष्णः श्रीद्युस्वयमेवागमिष्यतीति वंचिता प्रतारिता वं
चनमेवाह प्रहृष्ट इति खेदे हरिः कथितसमयेपि निविजं धृकाररूपे संकेताख्ये वने नययौ नाजगाम तदा गमने विना
इदं मम यौवनममलं सुंदररूपं स्वच्छरूपमपि विफलं निरर्थकं रूपदं कः पाचके च मयूषे सुखशीर्षजलेषु चेति विस्मः

शरणं गृहं रक्षित्वोरित्यमरः विशेषोक्तिरलंकारः १

गी०
६१

किंच यस्य श्रीकृष्णस्यानुगमनायान्वेषणयसुरतेन संतोषयितुनिशिरात्रौ गहनमपि निर्जनवनमपि मयाशी-
लितं सेवितमनुभूते वा तेन श्रीकृष्णेन निमित्तभूतेन ममेदहृदयमसमचारेण कामवाणे कृष्णगमनाभावान्की-
लितबंधं २ एवैश्रीकृष्णेन वंचितायामममरणमेव वरश्चेष्टमरणे विरहानलाभात् किंच अहं किमिति वि-
षहामिव विरहानलं सहामि कीदृशाहं अतिवितथकेतना अतिशयेन वितथमिष्टाभूतं गृहं शरीरे वा यस्याः
कीदृशी अचेतनाज्ञानशून्या श्रीकृष्णगमनप्रत्याशारहितत्वात् वितथं त्वनृते व्यर्थं हे मे केतनं लोछने प्रंगे गो

यदनुगमनायनिशि गहनमपि शीलितं तेन मम हृदयमिदमसमचारकीलितं २ मम मरणमेव वरम-
तिवितथकेतना किमिति विषहामि विरहानलमचेतना ३ मामहह विधुरयति मधुरमधुयामिनी का-
पि हरिमनुभवति कृतकामिनी ४ अहह कलया मि वलयादिमणिभूषणं हरिविरहदहनवहनेन वदुदृष्टं ५
त्रेने होपमंत्रण इति विश्वः चेतनं रूपे देशे स्यात्पत्याशायां च चेतनमित्यपि विरोधोक्तिरलंकारः ३ किंच अहं हेत्याश्रये
मधुरभरमधुयामिनी मनोज्ञावसेतराविपरमानंदप्रदायिमां विधुरयति विद्वलयति कापि कृतसुकृतकामिनी कृत-
कामिनी कृतपुण्यपुजाकांता हरीं श्रीकृष्णमनुभवति भुंक्ते भजते वा अथवा कापि मादृशी सुकृतश्रीकृष्णलिंगना-
दिपुण्यययाता दृशी कामिनी इदानीं न ताहं विधाहमिति स्तैखमेवानुभवामांतिभावः इयन्मुन्मादावस्था संभवति ४
किंच अहह इति खेदे गृहं वलयादिमणिभूषणं कंकणाद्यलंकारः कलया मि धारया मि कीदृशा हरिविरहदहनवहने

नरुद्विचि यो गं वन्दिष्यते न च द्रष्टुं लिख-
पयापचारं विवरणं नैस्वोत्तमं रसाफल्यमिति भावः
६१

बह्वर्षण्येवाह नकेवलं हरिविरहोदहतिस्वकरकृतास्वगपि मालाहृदि कृताप्यतनुशरलीलया नंगवाण
विलासेनमाहेति कीदृशी पुष्पवत्कोमलदेहकीदृश्या अतिशयेनविषमंदारुणशीलं स्वभावोयस्याः व
ज्रादपि अतिकठोरयेतिभाव पुष्पेषुसूने कुसुमसुमनोमगजीवनमिति रत्नाकरः ६ इह निकुंजे हंतदाग
मानायननिवसामि किंचसाम्येवतथापिमधुसूदनो ममाधरपानकर्त्ता माचेतसाचित्रेनापिनस्मरति कीदृ

कुसुमसुकुमारतनुमतनुसरलीलया स्वगपि हृदि हंति मामिति विशंमशीलया ६
अहमिह निवसामि नगलितवनवेतसा स्मरति मधुसूदनो ममापि नचेतसा ७ ह
रिचरणसरणजयदेवकविभीरती वसतु हृदियुवतिरिव कोमलकलावती ८ ॥

श्यहं गणिताः परिसंख्याताः श्रीकृष्णान्वेषणयवनेवेतसोलतायया ७ किंच हरतीति हरिचरणौ शर
णयस्य जयदेवकवेभीरती वारणी सरसोत्तररणा नाहृदिवसतु केव कामिनां युवतिरिव कीदृशी सुकुमा
रागीचतुःषष्टिकामकलाकुशलावा भारत्या विशेषरुणवा कोमलकलायुक्ता यथा युवतिः प्रणयक
लहादिनाशोभावती भवति च दवापि भारती कोमलसुखोच्चारणादिनितिभावः ८ ॥

गी० गो०
६२

एवंविषुलधाहरोनानाशंकांजनयंतीतर्कमाह तदिति कांतःश्रीकृष्णःसंकेतीकृतश्रमिशरणस्थलेसेपा
दितः मञ्जुर्मेनोहरः वंजुललताकुंजेवेतसलतामंदिरयुतयस्मान्कीडाधिनागतः तन्नस्मात्किंवाकाम
पिकामिनी कामानुराकमणीयांवा निभतः सन्मुखंगतोनुगतावा किंवाःवलाकेलिभिज्जयुवतिहस्यादि
कीडाभिर्वहोयंयंविनः किंवावंधुमिर्मित्रैः कार्योत्तरेषेरितः स्वयंविचार्यहेत्वनरमाह अंधकारिणिनिविशं
धकारवनोपातेवनसमीपःभ्यर्त्तनिकटेउवाभ्राम्यति उपातेवपाठः कीदृशः क्लान्तमनोद्विद्योगेनदुःखितंमनो
तत्किंकामपिकामिनीमभिसतः किंवावलाकेलिभिर्वहोवंधुभिरंधकारिणिवनेभ्यर्त्तकिमुभ्राम्यति
कांतःक्लान्तमनामनागपियधिप्रस्थातुमेवाक्षसः संकेतीकृतमंजुवंजुललताकुंजेपियन्नागतः ४६ अ
थागतामाधवमंतरेणसरवीमियंवीत्यविषादमूकां विष्णुकमानारमितं कयापिजनाहंनदृष्टवदेनदाह ४७
यस्य पुनः कीदृशःमन्वागप्यत्यमपिपथिमार्गेप्रस्थातुमागंतुमक्षमसमर्थः ततोविलंबवदतिभावः वितर्कसंते
पेक्षेपेकिमुसंकीर्त्तनेबुधोरितिधरणिः ४६ एवंवद्भविधावितर्कयंतीसरवीमाह अथेति अथानेतरंदयराधा
दृष्टवत्स्वदृष्टार्थमिव एतद्वत्प्रमाणंसरवीमाहउक्तवती किंकृत्वामाधवमंतरेणश्रीकृष्णंविनागतांवीत्यह
ह्वा कीदृशी विषादमूकां दुःखानिशायेनवक्तुमसमर्थी कीदृशी जनार्दनकयापिनाशिकारमितिविशंकमा
नाशंकांघ्राष्ट्रा जनार्दनस्यविरहिजनसंतापकस्यमुचितमितिशब्दार्थः अहंभानुहिंसार्थं जनानर्हयतीति ४७

६२

दृष्टार्थगीतेनाह स्मरेति वसंतरागे एकतालीताले रागतालध्रुवाणलक्षणमुक्तमेव हेसखिकापियुवति ब्रजव
धर्मधुरिपुणा श्रीकृष्णसहविलसति कीडति कीदृशी अधिकगुणामत्रोधिकाः नृत्यकुशलसौंदर्यादयो
गुणयत्र मङ्गिलासमंदिरगमनोत्कृष्टमपि श्रीकृष्णस्वगुणैराकृष्यान्यत्रनीतमिति तद्गुणधिव्यसूचितं कीदृ
शी स्मरसमरकामसंग्रामेउचितोयोगोविरचितः कृतोवेषालंकारस्वकं चदनसंभोगादर्थयासाचिवुकमुद्धृत्य
बुवतेतिध्वनिः अथवास्मरसमरोचितोविरचितःकृतः श्रीकृष्णेनवेषोयस्योसा अलंकारविधानेनेवकृतस्मर

वसंतरागे एकतालीताले॥स्मरसमरोचितविरचितवेषा गलितकुसुमदरविगलितकेशा कापिमधु
रिपुणाविलसतियुवतिरधिकगुणाः १ ध्रुवपदं हरिपरिरंभलाचलितविकारा कुचकलशोपरितर
लितहारा २ विचलदलकललिताननचंद्रा तदधरपानरभसकृततंद्रा ३ कापि०

संग्रामायाश्चिन्हाह गलितकुसुमैःपतितपुष्पैर्हरविलुलिताईषद्याप्राःकेशोयस्याः १ पुनःकीदृशी हरिपरिरंभो
नश्रीकृष्णालिंगेननवलिनोजातोविकारोनेगोद्वेधोयस्याः कीदृशी कुच कलशयोरुपरितरलितःचंचलाहारोमुक्ता
हारोयस्याः तरलितइत्यनेनालिंगेनसूचितं कनकशब्देनअनेगोत्सवायमंगलस्थूलत्वेतिध्वनि २ कीदृशी विचल
दलकंपमानैरलकैश्चूर्णकुंतलेर्ललितोमनोहरआननचंद्रोयस्याः कीदृशी तस्यश्रीकृष्णस्याधरपानरसेनवेगेनकृतो
तंद्रासुरतसुरवानुभवरूपाचतुर्निर्मलिनवायया एनेनतदधामतपानेनैवमूर्छितेतिध्वनिः रभसोवेगउत्साहइत्यमरः ३

गी०
६३

पुनः कीदृशी हेतुर्लुट्कवचकज्ञातोसीति कथयनशिरःकंपनेन क्रीडावशेनवाचंचलाभ्यांकुंडलाभ्यांललितौ
सुंदरौकपोलौयस्याः कीदृशीमुखरितान्वाद्यायमानारसनाक्षुद्रघटिका यत्रजघनेतद्गत्यागतागतेकालोलाचं
चलायस्याः सा इत्येतैः पदैः सुरतविपरीततोक्तेति भावः ४ पुनः कीदृशी स्वयंपुरुषायितमाचरन्त्यथः स्थितस्य द
यितस्य निरीक्षणेन स्वपुरुषायितविस्मरेणेन तदाचरणेन वा यदुंसितं तेन लज्जिता संजातलज्जा कीदृशी वद्वि
धं शिखिकलहंसादीनां नाना प्रकारकूजिते यत्र तादृशेन रतिरसेन कीडारसेन रसिता संजातरसा दृष्टेन्यथाः ए

चंचलकुंडलललितकपोला मुखरितरत्नानजघनगनिलोला ४ दयितविलोकितलज्जितहसिता
वद्विधकूजितरतिरससिता ५ विपुलपुलकपृथुवेपथुभंगा श्वसितनिमीलितविकसदभंगा ६ ॥

एतेन तस्याभसनिमग्नमिति भावः रसितेशब्दिते हृष्टीति विष्णुः ५ पुनः कीदृशी विपुलः प्रचुरः पुलकोरो
माचः पृथुर्महानवेपथुः कंपस्तस्य भंगास्तरंगायस्याः सा सुरतोवृद्धोरोमाचकंपयोस्तरंगसाम्यं कीदृशी
श्वसितः सुरताया सजनिनो निष्वासः निमीलितपरमाह्लादजनितं भजे त्रंभ्याविकसदा विभवदनंगः क
मोयस्याः सा अन्योऽप्यग्निवायुसंसर्गप्राप्यविकारा मेति तद्वदजापीति भावः निमीलितेत्यनेन चुत्तिकालः सूचि
तः ६

६३

पुनः कीदृशी सुरतश्रमजलकणभरेणधिकेन सुभगमनोज्ञशरीरयस्याः सा इत्यनेन सात्विकगुणोदयः सूचितः
कीदृशी० सुरतश्रमजलकणभरेण अधिकेन सुभगमनोज्ञशरीरयस्याः सा इत्यनेन सात्विकगुणोदयः सूचितः
शी० रतिरमोणसुरतसंग्रामेधीराचतुराकुशलावास्थिरामंदावापरिपतितोरसीति हे सलीलकोबंधः कथितः नारीपद
द्वयदत्ताकांतस्योरुमुगपरि कटिमांदोलयेदामुबंधोऽयं हे सलीलक इति धीरः पंडितमंदयोरिति विष्णुः सुभगः सु
दरश्चेति लवलेशकणः एव इत्यमरः ७ श्रीराधावर्णितं हरिरमितं सर्वजनपावनत्वेन निरूपयन् प्रार्थयते श्रीजय

श्रमजलकणभरसुभगशरीरा परिपतितोरसिरनिराधीरा ७ श्रीजयदेवभणितहरिरमितं कलिकलुषं
जनयतु पौरुषमिति ८ विरहपांडुरारिमुखोबुजयुतिरयंतिरयन्नपि वेदनां विधुरतीवनोति मनोभुवः सुहृ
देवेति श्रियायुक्तेन जयदेवेन भणितं कथितं यद्वरेः रमितं विपरीतरत्ने कीदृशं कलेः ॥ दधे हृदये मदनव्यथाम् ४७
कलुषं वासनात्मकं परदारादिरूपं वा भक्तमरायरूपं वा पापं परिश्रमिंतं सर्वशोभितं न यत्तु करोतु अन्यत्रोपचारिकं रम
णं श्रीराधायाः परमार्थिकमिति भावः चेददृशं न क्लेशं सखी प्रतिब्रूते विरहिणि अये रतिरेवे अयं विषुश्च दोममहृदये सु
हृदिव श्रीकृष्णश्च अतिमदनव्यथानोति अतिकाभपीडं विस्तारयति कीदृशः मनोभुवः कामस्य सुहृन्मित्रं अथवा मंद
नस्य व्यथां करोति ममकावात्तेति भावः कीदृशः विरहेन वियोगेन पांडवतमुरारिमुखोबुजसदृशयुतिः समानका
तिः कीदृशः वेदनां ज्ञानंतिरयन्नपि वेदनां जानदुःखयोरिति विष्णुः अयेऽत्र ये विषादे च संवृधौ स्मरणेऽपि चेति वि
ष्णुः तिरो न ह्येति अर्थ इति वा विधुः सुधाभूरित्यमरः पीडावाधाव्यथा दुःखमित्यमरः ४७

गी०
६४

पूर्वोक्तगीतेन कस्याश्चिद्विपरीतरत्ने मुक्ता सखीतस्या एव नायककृतां कीदृमाह समुदितेति प्रचारागतालीनां लक्षणं
उक्तमेव स्वाधीनभर्तृके योतस्याः लक्षणं यस्या रतिगुणा कृष्टः पतिः पार्श्वे न मुच्यति विविचविभ्रमा सक्ता स्वाधीन
भर्तृका यथेति हे सखि त्र्यधुना स्मिन्निवा वसरेया पूर्वमधुरिपुणारमितामेव विजयी व्रजयुवति पूथजयेनाने गज
येन वा सकल सौंदर्यातिगुणजयेवानिः शंक उक्तलक्षणो मुरारिः श्रीकृष्णाय मुना पुलिनवने कृष्णातीरवनेर
मत इति विरोधाक्तेः किंमेत-----द्विरहाग्नि संतप्तो यमुनातीर वनं सेवन इति भावः कीदृशे वने सम्य

गुर्जरीरागे एकतालीनाले समुदितमदनैरमणीवदने चुंचन वलिताधरे मगमदतिलकं लिखति
सपुलकं मगमिव रजनीकरे रमते यमुना पुलिनवने विजयी मुरारिरधुना १ अथ दं

गुदित उपचितो मदनः कामो यत्र कीदृशे वने रमणीयायास्तवैव दनं पुराभिवादेन यत्र कीदृशे वने चुंचनाय वलि
तानुकूलोक्तः पुरातनैवाधरो यत्र तत्रैव वने रमणीयवदने व्रजयुवति मुखे ध्यानप्राप्ते त्वन्मुखे वा सपुलकं रो
मां च सहितं यथा मगमदतिलकं तव ध्यानेन तस्याः साक्षाद्वालिङ्गं लिखति कीदृशे वने समुदितः समुचितो
मदनः कामो यत्र कीदृशे चुंचने नवलितश्चिबुकमुहृत्य संकोचितः अधरो यत्र कास्मिन् कमिव मुखस्य चंद्र
साम्यं मगस्य तिलकसाम्यं वलितं सेविते पि स्या चुंचना कुंचने पि चेति विष्णुः यमुनानुयमस्वसेत्यमरः १ ॥

पुनरपि नामैव दर्शयति घटयतीत्यादि कुच युगगगनेस्तनूदयोत्रेगे निर्मलमुज्ज्वलमणिसरं मुक्ताहारसमे
वतारकपटले नक्षत्रसमूहं घटयति योजयति आकाशस्थाशोभामात्रनिर्मातृकीदृशे सुधने निविडे समो
चलेवा पुनः कीदृशे मृगमदरुचिरुचि नक्षत्रादीप्रतिप्रे कुचयोरत्राकाशस्य मृगमदलिप्रयोः पयोधर
त्वेन मणिसरस्य नक्षत्रसमूहत्वेन च साम्यमित्युच्येत्तारूपकालंकारः पुनः कीदृशे नखपदं नखचतुर्नतदेव

घटयति सुधने कुचयुगगगने मृगमदरुचिरुचिते मणिसरममलंतारकपटले नखपदशशिभूषिते २

शशितेन भूषिते पलंकते नखचिह्नस्पर्द्धेदुसाम्यं तद्यथासायके अर्द्धेदुसंकाशमिदं रसजै रंधेदुसंज्ञं कथि
तंसमासादिति घनः सांदेहदेदादेर्विस्तारलोहमुद्गरइति विष्णुः अभिषंजे स्पृहायां च गभस्तौ च रुचिः स्त्रि
यामिति धरणि नक्षत्रे चान्तमध्ये च तारकापि चेति विष्णुः सधनं निविडे प्रोक्तं विशाले दृढसारके इति वैज
यंती हारो मणिसरो मुक्ताकांचनादिविनिर्मित इति अपि च समूहे पटलः पूजाभेदे पिचेति भोजे २ ॥

गी.टी.
६५

किंच घनेति श्रीकृष्णः संप्रति ध्यायेन्नतवसम--मेतस्याश्चिकुरे जातावेकवचनं केशेषु कुरवककुसुमेशोभाम
स्नानपुष्पस्वयति रचनाविशेषं करोति कीदृशे मेघसमूहवत् मनोहरेऽन्ययोऽसह्यमाणमाशंक्य कि
मर्थं विदं प्राप्यसीति ध्वनिः कीदृशं चपलावत् विद्युदिवपुषमाशोभायस्यतत् यथामेघे विद्युज्जाति त
थापि चिकुरे कुसुमानीति भावः कीदृशे रतिपतिः कामः स एव मगस्तस्य वने यथा कानने मगस्तथा चिकु
रे कामस्तस्याः करचरणादिषु कामः किमु वक्तव्यमिति पुनः कीदृशे तरलितानि चंचलीकृतानि तरुणा

यनचय रुचिरे रचयति चिकुरे तरलिततरुणानने कुरवककुसुमे चपलासुषमं रतिपतिमगकानने
३ जितविशङ्कले मृदुभुजयुगले करतलनलिनीदले मरकतवलये मधुकरनिचयं वितरति हिमशीत
ले ४

नामानानि श्रीकृष्णस्य वायेन्यास्मिन्वा ३ किंच जितेति श्रीकृष्णस्तस्यामृदुभुजयुगले कोमलवाङ्मययुगले
कोमलवाङ्मये मरकतवलये इदानीं लमणिरचितकंकणमेतन्मरसमूहे वितरत्यपि यति एतेन मरकतव
लयस्य भ्रमरसमूहत्वेन भुजयुगलसौख्याधिक्यं सूचितमिति कीदृशे जितमभिभूते निजसंमर्दनेन गौर
वतया वा विवशाशकलमृणालसमूहोयेन कीदृशे हिमादपि शीतले विरहसंतापहारित्वात् कीदृशे करतल
भवकमलिनीदले यत्र कंकणवलये मत इति ध्वनिः ४

६५

किंच रतीति श्रीकृत्यः रतेः सुरतशृंगारस्य वागरे जगनेनितं वेमणिमय रसनं मनोमयी मेखलां विकिरत्य
 पयति कीदृशे तोरणस्य चंदनमालिकावध्यत इति भावः कीदृशे विपुलापघने महत्तरसमाचले पुनः कीदृ
 शे कामस्य सुवर्णासने एतेन गौरवत्वमतिशयेन सूचितमिति कीदृशे कृतं कामेन वासनं निवासो वस्त्रवासं
 गंधो वायत्र अंगप्रतीको वयवोजघनोऽथ कलेवरमित्यरः वासनं वसने वायस्थाने वधूपन इति विश्वः ५ किं

॥ रतिगृहजघने विपुलापघने मनसि जकनकासने मणिमय रसनं तोरणहसनं विकिरति कृतवास
 ने ५ चरणकिशले ये कमलानिलये नरस मणिगणपूजिते वहिरपचरणयावकभरणं जनयति हृदये जिते ६

च चरणेति श्रीकृत्यशृंगारपत्न्ये यो वकभरणं अलक्तकपूर्णं जनय करोति तस्यास्तव तु शेषार्थं कीदृशे हृदि
 ये जिते नेदसूनुना सुभशमतिशयेन तव प्रेममतिशयाय स्वहृदयं प्रापिते हृदि तच्चरणं धृत्वा यावकं चयतीत्य
 र्थः कीदृशे हृदि कमलाया लस्याः श्रीराधाया निलये मंदिरं कीदृशे नखा एव मणिसमहासैः पूजितेः लंकते
 कीदृशं वहिर्भूतमपचरणं आवरणं यस्य स एवमित्यर्थः अलक्तकालं कारणं हृदयं नराणां वहिः स्फुटं जनित इति
 भावः ६

गी० गो०
६६

किंच हेसखिवलार्थं हलंधारयतीति तस्य सहोदरे भ्रातरि निर्दय नखक्षतकर्तुः सहोदरे सहशे कामपि नायिकां
त्वाहं श्री सुदृशं शोभनाच्छितं चरणमतिशयेन रमयति सति इह विटपोदरे धूर्तलतानिकुंजे फलनिः प्रयो
जनं विरसे रससहितं यथा तथा चिरं वदका लंकिं अवंसं किमर्थं मुपितासि वदकं यं यमौ नंत्यत्कातसे
तोषार्थं गमनं प्रतिसानुकूलवाक्यं कथयेत्यर्थः विटपोद्रे लवणे मूर्ख केवदिरेपि चेति विप्रः ७ गीतक

रमयति सुदृशं कामपि सुभशं खलहलधरसोदरे किमफलमवसंचिरमिह विरसे वदसखिवि
टपोदरे ७ इह रसभरणे कृतहरिगणने मधुरिपुपदसेवके कलियुगचरितं नवसतुदुरितं क
विन्दपजयदेवके ८

लमाह इति इह काव्यकर्त्रे रिकवीनां नपेकविराजे जयदेवके कलियुगस्य चरितं दुरितं पापं नवसतु
नतिष्ठतु कीदृशे रसस्य श्रीराधाकृष्णं गारस्य भरणे कथने यत्र कीदृशे कृतहरवर्णने सौंदर्यादिपरि
स्वायेन कीदृशे मधुरिपोः श्रीकृष्णस्य चरणसेवके मधुसूदनपदं एव वत् ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ८ ॥

६६

एवमन्यत्र जपुवतीरमणोत्कर्षत्वा संजातनिर्वेदाहतीमाप्तासयन्नेवाहनायातइति हेसरिव हेहतीदौत्यकर्म
कुशले यदि निर्देयो मद्याभ्यास एव सरोधूर्तः कुंठितानुरागे निगूढापराधो वानायातः नो गतस्सहित्वं
ह्यसे वृथा संतप्यसे किंच कंचकोपि स्वच्छंदं रमते अनागमने हेतुमाह वज्रवत्सभो ह्रीनो वत्सभः प्रियो व
ह्मा वत्सभायस्येति वा तदानयने तेन व किं ह्यणं कोपराधो सामर्थ्यात् ननु तच्छ्रुत्वा गंतुमुदिता मिवाह पश्चा

नायातः सरिव निर्देयो दिशठस्त्वइति किं ह्यसे स्वच्छंदं वज्रवत्सभः सरमने कितंच ते ह्यणम् प
श्चाद्यप्रियसंगमाय दधितस्या कृष्टमां गुणैरुत्कंठार्तिभरादिव स्फुटादेदं चेत्तः स्वयं यास्यति ४८

येति इदं मञ्चेतः प्रियस्य वत्सभस्य श्रीकृष्णस्य संगमाय मिलनाया लिंगनाय वा अथः शीघ्रं स्वयमेवायास्य
तीति पश्य जानीहि कीदृशं दयितस्य प्रियस्य गुणैः सौंदर्यादिभिः आकृष्यमाणं वशीकृतं पुनः कीदृशं उ
त्कंठया प्रियदर्शने लुप्यायार्तिर्मनः पीडितस्याः भरादाधिकादिव स्फुटत्वं वज्रधा भवत् बहिर्भवदिति वा अ
परमपि वस्त्वन्तरं संकुंडले स्थाने स्थितं वस्तु सांकर्याद हि भवति स्फुटति अनेकधा भवति एतेन श्रीकृष्ण
गुणानां प्राणहारित्वमुक्तं मिति भावः नान्तः परं त्वया तदानयनायासः कर्त्तव्य इति ४८

तत्रागतमपि चेतः संतप्तमेव भविष्यतीत्याह अनीति अक्राडितायास्तु दुःखं समुचितमेव क्रीडितायां क्लेश
पश्य वनं महियोगाश्रजलेन न्मालिना हेमरिधा वनमालिना रमिता व्रीडिता साक्षिणालयशयनेन मृदुपल्लव
तल्येन नतपत्तिन संतप्ता भवति अपितु भवत्येव कुतः संयोगानंतरं विरहशोकघानभूतरसो निदुःखप्रदो भवती
त्यरमिता वनैराप्यमागता कीदृशेन वनमालिना अनिलेन वायुना तरले चंचले यत्कुवलये कमले तद्वन्नपने
नेत्रे यस्य तेन अस्मिन् गीते संभोगवियोगौ ज्ञातव्यौ रागतालध्रुवपदं पूर्ववत् १ किंच विकसितेति यारमितावन

देशाधरागे ॥ रूपकताले अनिलनरत्नकुवलयनयनेन पनतिनसाकिशलयशयनेन सरिधारमि
तावनमालिना १ ध्रुपदं विकसितसरासेजललितमुखेन स्फुरतिनसामनसिजविशिखेन २ अ
मृतमधुरतरमृदुवचनेन ज्वलतिनसामलपत्रपवनेन ३

मालिनेति सर्वज्ञोऽसौ सामनसिजविशिखेन कामवाणेन स्फुटनिविधानमभवत् अपितु भवत्येवेत्यादि पूर्ववत्
तु सर्वज्ञोऽसौ कीदृशेन वनमालिना विकसितं प्रफुल्लयत्सरसितं कमलं तद्वत्सलितं मनोहरं मुरवयस्य
तेन २ किंच अमृतेति अमृतादिति मधुराणि मनोज्ञानि मृदुतराण्यनि शिष्येन कोमलानि वचनानि
भाषणानि यस्य तेन रमितापि सामल्यजपवनेन चंदनवायुना नलज्जातीनि पूर्ववत् स भोगे वियोगे च न
लयेव अनेन नायकस्य प्रियवचनादयो गुणानि रूपिताः ३ ॥ ॥ ॥ ॥

अपिचस्थलजलरुहाणांस्थलकमलानां जलकमलानांचरुचिरिवदीप्रियैषांतादृशाः करचरणायस्यतेनश्री
कृत्मेनरमितायासाहिमकरकिरणेनचंद्रकिरणसमूहेननदहति अपितुदहत्येवजलरुहकामस्यवाणत्वेनैव
धनितं ४ किंच सजलेति सजलजलदस्यसोदकमेधस्यसम्यागुदयस्तद्वदुचिरैरामनाहरेण वनमालिनार
मितासाहदिविरहभरेणदलति अपितुविदीप्तिहृदयाभवत्येव अनुक्रीडितायाः कथंविहस्तजाह विप्र
योगरसमयत्वात् सजलेत्यनेन श्रीराधाविरहात् श्रीकृष्णस्याश्रुपातइतिभावः ५ किंच कनकनिकारस्यसुव

स्थलजलरुहरुचिकरचरणेन दहतिनसाहिमकरकिरणेन ४ सजलजलदसमुदयरुचिरैराम
लतिनसाहदिविरहभरेण ५ कनकनिकाररुचिशुचिवसनेन श्रुतिनिनसापरिजनहसितेन ६

एतेजकपाषाणस्यरुचिरिवरुचिर्यस्यतादृशंशुचिनिर्मलंवसनंवस्त्रंयस्यतेनवनमालिनायारमितासापरि
जनसहनेनसखीजनपरिहासवाक्येननश्रुतिनिअपितुनिश्वासं करोतीति वसनमिति श्रीराधागदीप्तिसाह
एयात्पीतावरधारणंननुमंडनार्थमितिभावः तद्यथा पीतावरंकिमितिनंदसूतोविभर्त्ति नीलावरंकिमितिभानु
सुताविभर्त्ति मन्येदिनेपिनिजजीवनधारणार्थमालिंगनेकलयतोवसनस्तुलेनेति १ शृंगारःशुचिरु
ज्वलदत्यमरः शुचिःशुधेनुपहतइतिविश्वः निकषः कषयटिटकेतिहारावली ६ ॥

गी.
६८

किंच सकलभुवने चतुर्दशलोके ये जनास्तेभ्योऽपि वरेण सुन्दरेण श्रेष्ठेन वातरुणेन सकलभुवनेयः श्रीराधा।
व्याज नो वरः श्रेष्ठः तरुणो वायस्य तेन वनमालिनायारमिता सारुज्यपीडनवहतिनधारयति अपितु धारय
त्येव कीदृशेन अतिवसुणेन दयाति कांतेन निर्दयेनेत्यर्थः कीदृशी सा अतिकरुणरसेनोपलक्षिता वा अस्या
संभोगवियोगश्च निर्वर्हितः करुणस्फुरसेव दोषपायां करुणामभेति विष्णुः ७ श्रीजयदेवभणिते यद्वच
ने गीतरूपं तेनानेन हरिर्मनोहरः संतापहारी वा अथवा तां गाथां श्रीराधाया अपि हृदयं प्रविशतु प्रवेशं

सकलभुवनजनवरतरुणेन वहतिनसारुज्यमतिकरुणेन ७ श्रीजयदेवभणितवचनेन प्रविशतु
हरिरपि हृदयमनेन ८ मनोभवानंदनचंदनानिलप्रसीदरेदक्षिणमुचवामताम् क्षणं जगत्याण

प्राप्नोतु ८ एवं सखीवचनेन विस्मयप्रियदोषामलया निलः निधाय माधवं पुरो मम प्राणहरे भविष्यसि ४५
मुपालभते प्रार्थयते च मनोभवेति हे मनोभवानंदप्रदचंदनानिलमलयसमीरं त्वं प्रसीद प्रसादं कुरु
रेदत्याक्षेपसंबोधने दक्षिणवामतां प्रति कृतं मुचदाहं स वारया हे जगत्याण भूतमाधवं श्रीकृष्णं च
एतद्वचनं प्राणहरे निधाय कृत्वा मम प्राणहरे भविष्यसि प्राणोत्क्रामणसमये श्रीकृष्णदर्शनमतिदुर्लभं
भूमिति जगतां प्राणहरे त्वमनुचितं तवेति भावः वामसखे प्रतीये च द्रविणे वा तिसुंदर इति विष्णुः ४५

६८

पूर्वमलया निलस्य प्राणहेतवं विज्ञायोपालध्वः संप्रति सर्वानेवोपालभते रिपुरिवेति अयं सखीभिः सह स
म्यक् वासमवस्थानं रिपुरिवशचुरिवमममनोदुनोति संतापयति किंच हिमनिलः स्वभावशीलोऽपि
शिरवीवाग्निरिवदुनोति दहति किंच सुधारश्मिश्चेदोऽपि विषप्राणहन् नायमेतेषामपराधः किंतु
तस्मिन् श्रीकृष्णे गते हरं प्रस्थिते सति एतेन याविधा जायते एवं तस्थि न अदये निर्दये मम हृदये चेतः व

रिपुरिव सखी संचासोऽयं शिरवी वहिमानिलो विषमिव सुधारश्मिर्यस्मिन् दुनोति मनो
गते हृदयमदये तस्मिन्नेवं पुनर्बलवत्तेव लात्कुचलयद्दृशां वामः कामो निकाम निरंकुशः

लाधटातवलेते पुनः पुनर्वीर्यमाणा अपि प्रसरति बलेनाभिनिवेशत इत्यर्थः तत्र हेतुः कुचलयद्दृशीनां
नीलोत्पलाक्षीनां निकाम निरंकुशत्व इत्यर्थः स्वेच्छाचारी किंच वामः क्रूरश्च शिरवी मयूरदहने
शिरवी स्याद्भस्मचारिणीति हलायुधः ५०

गीत०
६६

पूर्वमलयानिलादयः शत्रुत्वेन ज्ञानादानीतानेव मित्रत्वे याचते बाधमिति हेमलयानिलचंदनवायोपरमशीत
लाश्रयोपिममवाधापीडाविधेहि कुरु किंच इतस्तनो विलोक्याह हेपंचवाणपंचवाणेति संवाधनं सुकरहिं
साधिमिति हे कामपंचभिर्वाणैर्मम प्राणान् गृहाणतानेवाह संमोहनः क्षोभनश्च दहनः शोषणस्तथा उच्चाटन
श्च कामस्य वाणाः पंचप्रकीर्तिताः ननु कथं गृहं प्रति नयासितं वाह यथा पुनर्भूयो गृहाननाश्रयिष्ये नयास्यामि

वाधां विधेहि मलयानिलपंचवाणप्राणान् गृहाण न गृहान् पुनराश्रयिष्ये किं ते कृतांत
भगिनि क्षमयातरंगैरंगा निश्चिं च मम वा मृतुदेहदाहः ५० ॥ ॥

श्रीनंदात्मजं विना मलयानिलायादौ पियसंतापकारकावेति भावः तेभ्यो भीष्टं श्रुत्वा प्राक्कामं याचते हे कृ
तांत भगिनि यमुने तेन सिंचनेन मम देहदाह विरहाग्निजनि तो देहसंबन्धी दाहः क्षोषः शाम्यतु देहदाहः सो
ढमशक्त्येव ततो मरणं भवत्वित्यर्थः यमुना तु यमस्वसा इत्यमरः पीडावाधाव्यथा दुःखमित्यमरः कामः पं
१ चस्पमाणशोभ्या किंप्रपन्नं स्त्वयं भगिनी तरंगैः कल्लोलैर्ममंगा निश्चिं च ममेवाज्ञवनमिति ध्वनिः तेन

५०
क्षोभनः क्षोभनः क्षोभनः

६६

संगतिकविराशिषं व्रतेषां रित्यादिना सरवीवचनैः शांतिमलभमानां श्रीराधां हृष्टा श्रीकृष्ण एव जयदे
वापदेशेन नान्य इति तदपेक्षकं भूतानान्यथा कविः कथं प्रत्यक्षानुभूतमिव वर्णयेत् अयं नंदात्म
जो जगदानंदायास्तु कीदृशः श्रीराधामुखे स्मरेणोषद्धं सनेन स्मेरमुखो वहिर्भूतदंतयुतिः किंकृत्वा
श्रीराधायाश्च कितं विलोक्य हृष्टा कीदृशं व्रीडाया कामोद्धूतया चंचलं चपलं अचलं वस्त्रप्रदेशो यत्र

प्रातर्नीलनिचोलमच्युतमुखः संवीतपीतांशुकं राधायाश्च कितं विलोक्य हसति स्मेरं स
खीमंडले व्रीडाचंचलमचलं नयनयोराधाय राधाने स्मेरस्मेरमुखो यमस्तु जगदानंदाय
नंदात्मज ५१

व्रीडिति मानससंभोगव्यंजकेति भावः पुनश्च किंकृत्वा नयनयोश्चलं आधाय अचलेन श्रीराधानयने वा
समाख्यायेत्यर्थः कस्मिन् सति सरवीहं देखतं देहसतिसति किं दृष्ट्वा प्रातः प्रभाते च्युतस्यारो वत्सो नील
निचोली नीलकंचुकादृतं संवीतपीतांशुकं परिकलितपीतांबरद्वयोश्च कितं च विलोक्य अथवा राधायाः
संवीतपीतांबरं कृष्णनीलनिचोलमिति वस्त्रविपर्यया सह हृष्टेति योजना ५१ ॥

गी०
७०

इ श्री त्क चं से को च्या तं शि दा त्म श्री न लि ह र ता श्री त विं
टी या न लि जी न्या ग या य ना स मः गीः ७ अथमेपादयति तं विलोक्य हृदये
श्वरं उपाते भवद्विविधं राधा प्रमत्ता समवर्तीत अथ शब्दो मंगलार्थ साराधा कथमपि कथं या मिनी नि
नीपरात्रिनीत्वा सा भ्यसूयं सेर्ष्ययथातथा प्रियं श्री कृतं आह कीदृशी स्मरशरीः कामवाले जे जंरिता वि

इ श्री त विं ना र रा लो म प्र स ७ अथ कथमपि या मिनी निनीयस्म
रशरजं रितापि सा प्रभाते अनुनय विनयं वदंत मये प्रणत मपि प्रियमाह सा भ्यसूयम् ५२

थापि कीदृशं प्रियं प्रभाते प्रातः कालेऽनुनयाय स्वापराधक्षमापनाय विनयं सांजलिकृतापराधमपि मां न
मस्तेति पुनरप्येवं न करिष्यामीत्यादिवदंतं कीदृशं अग्रे प्रणतमपि प्रकर्षेण नतं नम्रमपि गृहीतचरण
मित्यर्थः ५२ अत्र खंडितेयं नायिका तत्त्वज्ञानं उल्लेख्य समयं यस्याः प्रियो नान्योपभोगज्ञानं भोगलक्ष्म
कितः प्रातरागच्छेत्सा हि खंडितेति १०

गी०
७१

पुनरपि प्रकारेणोपात्तं भवति कज्जलेति हेतुस्तथाकारं रागेणारक्तं दशनस्य वसनमधस्तनोः
शरीरस्यानुरूपं तनोति विस्तारयति कीदृशं कज्जलेन अजनेन मलिनं श्यामं यद्विलोचनं तस्य च
नेन विरचितं कृतं नीलिमं रूपं श्यामं रूपं यस्य स्वभावमलिनस्य तव मालिन्यकरमिति ध्वनिः २
किंच हे प्रियतवे दं वयः रतिजयलेखं सुरतविजययन्मनुहरति सदृशी करोति कीदृशं स्मरसंग

कज्जलमलिनविलोचनचुवनविरचितनीलिमरूपं दशनवसनमरुणं तव कृतमनोतितनोर
नुरूपं २ वपुर्नुहरति तव स्मरसंगरवरनखरत्नरेखं मरकतशकलकलितकलयोतलिपेरि
वरतिजयलेखं ३ चरणकमलगलदलक्तकसिक्तमिदं तव हृदयमुद्धारं दर्शयतीव वहिर्मदनदु

रे सुरतसंग्रामे खराणां तीव्राणां नखानां क्षौने रितारेषां यत्र कस्या इव मर मनवीकशलयपरिवारं ४
कतशकले नीलमणिरवडे कलितानिर्मिताया कलधौतस्य सुवर्णस्य लिपिर्न्यासपंक्तिर्यस्या इव ३ किंच
चरणोति तवेदं हृदयं मदनदुमस्य कामद्वलस्य हृदयांतर्गतस्य नवीकशलयपरिवारं नूतनपद्मवस
मूहं वहिर्दर्शयतीव प्रकटयतीव कीदृशं चरणं कमलादन्यस्वीयादपचातुल्लक्तकेन सिक्तमुद्दि
तं अन्योपि वृक्षः सिक्तमूलः स न पद्मवत् प्रकटयतीति ध्वनिः कीदृशं उद्धारमनोहरं ४

इदानीं वैदग्ध्यमवलंब्योपात्तं भवति दशानमिति भवदधरगतं तवाधरे स्थितं दशानपदं कथाचि
ह तं दंतं तं मम चेत्तसि चित्रे खेदं संतापं जनयति अन्यदीपकरज्ज्वलत ब्रह्मास्तावके वपुषि मां पीड
यतीति भावः तदेवाह तवाप्येतदपुण्यं मया सह अभेदकथं कथयति एतेनादोषदर्शनं नायके
नायिकायाः कथितं अभेदमुक्त्वा पुनर्दोषमाह वहिरिति हेतुस्मृतेन निश्चितं तव मनोपि चित्रम्

दशानपदं भवदधरगतं मम जनयति चेत्तसि खेदं कथयति कथं मधुनापि मया
सहतववपुरेतदभेदम् ५ वहिरिव मलिनतरंतवक्त्रममनोऽपि भविष्य
ति नूनम् कथमथ वंचयसे जनमनुगतमसमशरज्वरहूनम् ६ ॥

पिवहिरिवातिशयेन मलिनं भविष्यति वपुषः एषामत्वादिति भावः कथं त्वया ज्ञातमित्यत आह कथमि
ति अथान्यथा मादृशं जनमनुगतमनुसृतं त्वदेकशरणात्तदभावे कथं वंचयसि प्रतारयसि कीदृशं
असमशरज्वरेण हूनं संतप्तं तस्मात्तदस्तीति भावः ६ ॥ ॥ ॥

गीत०
७२

पुनरपि कुरत्वेन उपांभमाह भ्रमतीति भवान् अवलाकवलाय युवतीनां प्रसन्नार्थं अकवलाय सुरवाय वा
वनेषु भ्रमति अत्रास्मिन्नर्थं किंचिन्नमाश्रयं न किमपीत्यर्थः तत्र हेतुमाह पूतनिकैव पूतनैव वधूवधेद
पारहितं बालचरित्रं बालवेषितं प्रथयति विख्यापयति न केवलं पूतनैव अन्यारखंडिनापि च तल्लक्षणं नि
द्राकषायकलुषीकृतताम्रनेत्रो नारी नखत्राणविशेषविचित्रितांगः यस्याः कुतोपि गृहमेति पतिः प्रभा

भ्रमति भवानवलाकवलाय वनेषु किमत्र विचित्रम् प्रथयति पूतनिकैव वधूवधनिर्दय बाल
चरित्रम् ७ श्रीजयदेवभणित रतिवंचितखंडितयुवतिविलापं शृणुत सुधामधुरं विबुधा वि

नेसारखंडितेति कथिता कविभिः पुराणैरिति भरते बालेन त्वया कविना हतातरुणेन कोमलांगीयासे
किंचिन्नमिति भावः ७ गीताद्यदुल्लेख्येन कथयति श्रीति हेविबुधाः हे कृष्णक्रीडारसविभावनाच
तुराः हेविबुधाः पंडिताः इदं जयदेवभणित कथितं रत्नासुरेन वंचितायां खंडितमात्मानं मन्यमाना
युवतिः श्रीराधातस्याविलापं प्रातरागमननखचतशिथिलावलो कनस्वरभंगादिपरिवेदनं शृणुत कीदृ
शं नयनोत्सादपि त्रस्यानेदादपि दुरापदुः प्रापे नेदं सुखं तत्रास्तीति भावः कीदृशं सुधामधुरं अमृता

५
पिप्लिगिरिंशं

७२

गीतार्थश्लोकेनाह तवेदमिति हे कितधूर्त्तत्वदालोकस्तवदर्शनं प्रख्यातोयस्तवममापि प्रणयभरस्य प्रेमातिशय
स्य भगे ननात्रेन शोकादप्यद्य किमप्यनिर्वचनीया लज्जाजनयति कीदृशमम तवेदमीदृशं हृदयं मनश्चाधरं
च प्रियाया वल्लभायाः पादालकेन यावकेन कुरितं मिश्रितं पश्यत्याः अतएव अरुणच्छायं अरुणारक्ताक्षरायादी
प्रियस्य तादृशं उपेक्षते वहिर्वीह्ये प्रसरन्निर्गच्छद नुरागमिव रागोऽप्यरुणवर्णपते १३ श्लोकेन कविः संगते मे

तवेदं पश्यत्याः स सरदनुरागं वहिरिव प्रियापादालके कुरितं मरुणच्छाययमधरं ममाद्यप्रख्यातप्र
णयभरभगेन कितवत्त्वदालोकः शोकादीप किमपिलज्जाजनयति ११ अतर्मेहनमौलिपूर्णनमि
लन्मन्दारविश्रंसनः स्रद्धा कर्षणदृष्टिदृष्टेण महामन्त्रः कुरंगीदृशं दृष्टवानवदूयमानादिविषदुर्वी
रदुःखापदभ्रशः केशरिपोर्वीरपेहयनुवः श्रेयासिवंशीरवः १४

गलमाचरति अंतरिति कंसरिपोः श्रीकृष्णस्य वंशीरवो वीर्यश्रुत्वा कंश्रेयांसि कल्याणनिव्यपोहयतुददानुकी
दृशः कुरंगीदृशं हरिरणाक्षीणं अतर्मेहनेन मौलिपूर्णनशिरोधूननं मिलन्मन्दारस्य पारिजातस्य पुष्पविश्रं
सनतपनेयस्मानसः कीदृशः स्रद्धा नां सौदर्यादिगुणैर्जविष्टानां कामिनां आकर्षणवशीकरणदृष्टिदृष्टे
णनेत्रोत्साहकरं चेत्येवंमादि साधनमेव महामन्त्रोपस्यसः कीदृशः हृष्यद्भिर्दर्पयुक्तैर्द्वैतेर्दूयमाना उपनय
मानादिविषदे देवास्तेषां दुर्वारः दुर्वीरा दुःखापदस्तासां भ्रंशनाशकः १५ विलक्षणलक्ष्मीशोभायस्याः साश्री

राधातस्याः पतिः श्रीकृष्णसंज्ञः

गीत०
७३

इति श्री कृ चं से को च्या तं श्री व सा ज न लि ह र ता व सा से वि
श्री त विं टी घो ल ए र्मी ति मा मः र्गः ८ निर्व्याजस्नेहसंयुक्ताप्रोक्तापिपुरुषं
वच अनुनम्रासहचरीवाक्पात्सानवमेभवेत् । अथेति संगलं मनंतरं वारहः एकांतेतां श्री राधां सरयुवा
च उक्तवती कीदृशी मन्मथखिन्ना कामसंतप्ता कीदृशी रतिरसभिन्ना सुरतप्रंगाररसेन विदारिता अत
एव विषादसंपन्ना उद्वेगयुक्ता कीदृशी अनुचितिते ध्याते हरिचरितं कृष्णविलासो ययाता कीदृशी कं

इ श्री त विं वि द्वा ल प नी ष्ट स ८ तामन्मथखिन्नारतिरसभिन्नाविषा
दसंपन्ना अनुचितित हरिचरितां कलहांतरिता मुवाच वरहः सरवी ५५ गुजरी रागे रूपकताले ॥
हरिरभिसरति वहति मधुपवने किमपरमधिकसुखं सखि भवने माधवे माकुरु मानिनि मानमये ।

लहांतरिता प्रीति कलहेन व्यवहिता ५५ कलहांतरितोयं यायादपतितं कांतमन्मथो गुणगर्विता निरस्य
पश्चात्तपति कलहांतरिता तु सा गुजरी रागे रूपकताले ॥ रागताले प्रपदलक्षणपूर्वोक्तं हरिरिति अ
थेहे मानिनि माधवे मधुपि ये श्री कृष्णमाने माकुरु संभोगविलंबने माकार्षीरित्यर्थः यतो मधुपवने नवसं
तवा यो वहति सति हरिः सकल मनोहरः कामतापहरो वाऽभिसरति स्वयमेवागच्छति हे सखि भवते त्रैलो
को वै कुंठे वा श्री कृष्णलिंगेन संगमादपरमुत्कृष्टमधिकसुखमस्ति अपितु न किंचिदित्यर्थः अस्मादन्यात्कु

लितं सुखमिति भावः १

अधिकसुखमेव प्रयंचयति तालफलादिति हेराधेत्वंकुचकलशंसनघटं किमर्थं विफलीकुरुये निः
फलकरोषि श्रीकृष्णकरसमर्पणाभावादित्यर्थः कीदृशं तालफलादपि तालफलापेक्षया काठिन्य
स्थोल्याभ्यां वर्तुलत्वेन चातिगुरुमधिकं कीदृशं अतिसरसमतिरसप्रदम् शृंगाररसहितं वा रति
विरामेपिसरसात्यादकमित्यर्थः तालफलेभक्षणेन मादकमिमं त्वलोकनमात्रेणिति भावः २३२

अपदं तालफलादपि गुरुमतिरसं किं विफलीकुरुये कुचकलसं माधवेमाकुरुमा
निनिमानमये २ कतिनकथितमिदमनुपदमचिरं मापरिहरहरिमतित्रायरुचिरं
३ माधवेमाकिमिति विषीदसिरोदिषिविकला विहसति युवतिसभातव सकला ४

मचिरं सांप्रतं अनुपदं प्रतिपदं कतिवारं किं न कथितम् हरिमापरिहरमात्यज कीदृशम् अतिश
यरुचिरमनोहरं कीदृशं हरिं अचिरं विलंबासहं कीदृशं अनुपद्यते स्त्रीसमूहे रन्विष्य न इत्यनुपदं ३
एवं श्रुत्वा श्रुमुरही मिवाह किमिति किमर्थं विषीदसि संतापं प्राप्नोषि विकला विगतकला गतकौ
नो ला विह्वला वासनीति भावः संप्रति दुर्बरोदने व्यथमिति सकला सद्वा युवतिसभातरुणी समाजस्त
वत्वा विहसति विगतकौशलात्वा मुपहसतीति भावः ४

गी०
७४

हेसज्जलेति नलिनीपत्रसहितानिजलानितेषांशीलितमाश्रितं ज्ञायनं पयाततसंबुधिः अनेनतापाधिकंस्त
चितमितिभावः अथवेदशो ज्ञायनेहरिमागतमवलोकय नयनेसफल्यसफलीकुरु किमर्थमानाग्रहेण
विरहसतायमनुभवसीतिध्वनिः ५ हेराथेतमनसिगुरुवेदेमहत्कष्टं किमितिजनयसि उत्पादयसि त
स्मान्ममवचनेवस्यमाणंशृणु कीदृशं अनीहितोऽनाकांक्षितोभेदोवैरस्येविरहोवायत्र यदिनकरोषि
तदावचनमपितावच्छेदिविति ६ वचनमेवाह हरिरिति हरिर्मनोहरउपयातुतव समीपमागच्छतु किंच

सज्जलनलिनीदलशीलितज्ञायने हरिमवलोकयसफल्यनयने ५ जनयसिमनसिकिमितिगु
रुवेदं शृणुममवचनमनीहितभेदम् ६ हरिरुपयातुवदतुवद्भूमधुरं किमितिकरोषिहृदय
मिति विधुरम् ७ श्रीजयदेवभणितमनिललिते सुखयतुरसिकजननंहरिचरितम् ८ ॥

वद्भूमधुरंतवानुनयवचनंवदतु त्वंहृदयंमनोऽतिविधुरमतिविह्वलं किमितिकरोषिमानाग्रहेण त
द्यथा सौंदर्यसारः सखिनंदसूनुस्तस्यापिराधास्पृहाणीयमूर्तिः तस्याश्च प्रणयानुबंधस्तस्याभिमानैकथ
नेसुमानइति ७ श्रीजयदेवेनभणितमुक्ते हरिचरितं रसिकजनंश्रीराधाकृत्यभक्तिभावनाचतुरसुरव
यतुज्ञानंदयतु कीदृशं अतिललितंशृणुहृत्सन्निधमधुरवादादिगुणयुक्तं शृणुप्रचुराश्रयायत्र

तत्त्वलितं विदुषि ८

७४

गीतार्थसंग्रहश्लोकेनाह स्निग्धेत्यादि हेविपरीतकारिणि विरुधविधायिनि तत्र तो हे तो स्त्वर्थे न युक्तमेव
 किं तत् श्रीखंडचर्चाचंदनवात्रीपितवविषमिचगरलमिव दहति किंच शीतांशुश्चंद्रस्तपनः सूर्य्यद्वयसं
 तापको भवति किंच हिमं त्रीतलं द्रुतवहो ग्निरिव दाहको भवति किंच क्रीडामुदः केलिप्रमोदो यात नास्ती
 ववेदनाप्रदाः कुत एतद्विपरीतं तस्मिन् प्रियेश्रीकृष्णमति नमस्कृति सति यतस्त्वपुरुषासि कठिना
 सियतस्तच्चासि स्निग्धसानुरागे सगर्वीसि यद्वागिलिसानुरागे प्रिये द्वेषस्थासि असेतुस्थासि यदुन्मुखे आ

स्निग्धेत्यपुरुषासि यत्पुणमति स्तब्धासि यद्वागिलि द्वेषस्थासि यदुन्मुखे विमुखतां यातासि नमि
 न प्रिये युक्ततद्विपरीतकारिणि तव श्रीखंडचर्चाविषं शीतांशुस्तपनो हिमं द्रुतवहः क्रीडामुदो यातनाः
 ५६ सांज्ञानंदपुरंदरादिदिविषहं देर मंदादरादानमैर्मुकुटं द्रनीलमणिभिः संदर्शिते दीदिरं स्व
 लदं मकरंदसुंदरगलन्मंदाकिनी मेदुरं श्रीगोविंदपदारविंदमशुभस्कंदायवेदामहे ५७

लिंगनाथसन्मुखे विमुखतां पराङ्मुखतां यातासि ५६ संगतिं तद्दृश्यं तैर्मंगलमाचरति सांज्ञेति वयं श्री
 गोविंदस्य चरणकमलशुभस्कंदाय भक्तिप्रतिविंधकदुरितनाशाय वेदामहे कीदृशं स्वच्छंदस्वेच्छयामकरंदवत्सु
 दं च यथास्यादेव गलन्त्यामंदाकिन्या आकाशगंगाया मेदुरं स्निग्धं कीदृशं सांज्ञेति विदो हर्षो येषां ने इन्द्राद
 यो विषदा देवास्तथा च देः समूहैरमंदादरा द्वा दरात्संमतान्नमैर्नति युक्तैस्सैर्मुकुटं द्रनीलमणिभिः संदर्शि

२
 तां दर्शिताराममयनतादृश

गी०
७५

इ श्री कृ चं से को च्या तं श्री व सा ज न लि ह र ता व मा सं वि
श्री न वि दी यो ल न ता र्ण मे मु दो म व स ६ दशमेत्यनिष्ठासस्ता
नविवाधरद्युति राधामुपेत्यकुपितोहरिरुचेसुधामुखी तत्कोपशोभेतिपुणः स्वदंते स्वमुखप्रदं त
दस्याश्च गोविंदोवद्वरूपमवर्णयत् सांप्रतं श्रीकृष्णो राधामनुनयन्नाह अत्रेति अत्रान्तरेः स्मिन्नेवाव

इ श्री न वि क हा रि व ने द के ना न मः गः ६ अत्रान्तरे मण्यारोषव
णावशीमनिःश्वासनिः सहमुखीसुमुखिमुपेत्यसत्रीडमीक्षितसरवीवदनोप्रदोषेसानंदगद्ग
दपदंहरिरित्युवाच ५८

सरे प्रदोषेरात्रिमुखेवसुमुखीराधामुपेत्यकोपहरस्तापहरोवाहनिः आनंदसहितानि गद्गदा
निरसावरुद्धकंठानियथास्यात्रथा इतिवस्यमाणमुवाच कीदृशी मण्यारोषस्य कंकाशस्यरोषस्य॥
क्रोधस्यवशमधीनो कीदृशी असीमस्यदीर्घस्ययोनिः श्वासस्तेजनिः सहं विरहदुःखसहनारुमं
मुखेयस्यास्तां कीदृशी सत्रींसलज्जमीक्षितं सरवीवदनययाता ५८ ॥ ५८ ॥

७५

देशवराडीरागे अष्टतालीताले ध्रुपदं रागरूपं आरधगमनमुद्रानिद्राधूर्णयमाननयनयुग्मा सुखंशा
 पिनिनिजदयितेदेशवराडीभवेद्वैरीति लघुदुत्तोलघुश्चैवाष्टतालीप्रकीर्तितेतितालरूपं हर्षं केगीतेना
 ह वदसीति हेपियेवस्त्रभेत्किंचिदपिसरोपसपसादंवावदसितदातवदेतरुचिकौमुदीदंनद्युतिज्योत्स्ना
 ऽतिघोरं अतिभीमंदरतिमिरंसाधसाधकारं अपराधाधकारंवाहरतिनाशयति हरतीत्यनेनमुखोहास्यप्र
 र्थितं किंच तववदनचंद्रमामुखचंद्रःस्फुरदयसीधवेषकाशवज्रलाधारामनार्थमह्योचनचकारंरोचय

देशवराडीरागे अष्टतालीताले वदसियदि किंचिदपिरंतरुचिकौमुदीहरतिदरतिमिरघोरं स्फुर
 दधरसीधवेतववदनचंद्रमारोचयतिलोचनचकारं प्रीयेचारुशीलेमुचमयिमानमनिदानं॥
 सपदिमदनानलोदहनिमममानसंदेहिमुखकमलमधुपानं १ ध्रुपदं

तिराधयतिनेत्रपक्षिणे करोति अनेनश्रीराधाधरामनंप्रार्थितं एवेगंभीरार्थमुक्त्वावांछितमाह हेचारुशीले
 सुदरस्वभावेमयिमानमुंचेत्यज अनिदानमकारणं अन्यमुर्वतिभजनकारणरहितंवा चारुशीलायनैतद्युक्तमि
 तिगूढाभिप्रायेणोपात्तंभइतिभावः कीदृशमीधेपियेवस्त्रभेचारुशीलेमनोहरस्वभावइतिवा मानाना त्यागदोष
 माह मदनानलः कामाग्निरकालेमममानसंदहनि नायमानसमयइतिभावः अतःसपदिशीघ्रंमुखकमले
 मधुपानंचदेहि प्रयच्छ अनेनसन्मुखीकरणंप्रार्थितं १

गी०
७६

एवमप्रसन्नादृष्ट्यासानुकूलं देउमुपदिशन्नेवाह सत्यमेवासीति हेसुदतिशोभनदशनेसत्यमेवयथार्थं
यदिमयिकोपिनीकोधवत्यसितदारवरनखरशरघातंतीक्ष्णनखप्रहारदानेनसुरतमेवधनितं अपमेव
परोदः किंच सापराधस्यबंधनमपियुक्तमेव भुजबंधनमेवयद्यप्यकुरुनखरज्वादिना किंच रदखंडनेजन
यविचारय एतेनदेउतिशायः प्रोक्तः सयथादीयतावाङ्पाशस्यकुलोयमपराविधिः जीवयत्यर्थितः कहेमा
रयत्पर्वीजनः येनतवसुखसमूहोभवति तद्विधेहि २ एवंकृतदेउं प्रत्याहन्त्वमसीति हेप्रियेत्वंममजीवने
सत्यमेवासि यदि सुदति मयिकोपिनीदेदिरवरनखरशरघातं घटयभुजबंधनंजनयरदखंडनं
येनवाभवीतिसुखजातं ३ त्वमसिममजीवनेत्वमसिममभूषणंत्वमसिभवजलधिरत्नम्॥
भवतुभवतीहमयिसततमनुरोधिनीतत्रममहृदयमनियत्नम् प्रियेचारुशीलेमुचमयि ३
प्राणोसि त्वांविनाममजीवनमपि दुर्लभमितिभावः त्वममभूषणमलंकरोषित्वांविनाभूषणमवांगभू
षणत्वदंगमेव एतेनालिंगनविधिः प्रार्थितः किंच भवजलधौसंसारसमुद्रेत्वमेवममरत्नमसि स्वज
न्मरत्नाकरेत्वमेवमयारत्नलधमितिभावः किंचकलेनयथा कश्चिद्रत्नाकरेप्रविश्यमहद्वत्प्रप्राप्यसुखी
भवति तथात्वजन्मरत्नाकरे त्वांप्राप्याहमिति इहत्वदेकजीवनेमयिभवतिपूज्यासततनिरंतरमनुरोधि
नीअनुकूलाभवतुतत्रप्रसादममहृदय अनियत्नं अनिशययत्नंभवति ३

७६

एवंस्वदंडमुत्कासेप्रतिसुरतोत्सवानुकारिलोचनानुरागं वर्णयन्नाह नीलेति हेतुविकृशांगी नीलकमलिनाभं
नीलोत्पलसदृशमपितवलोचनं कोकनदरूपमतिरक्तकमलसदृशधारयति मां प्रतिरोषारुणत्वधत्ते ए
तेन सरागवलोकनं प्रार्थनमिति ध्वनिः यदिदं चक्षुःकृष्णं यामं कृष्णं मां वा कुसुमशारस्य कामस्य वाण
भावेन वारणोत्पत्याचारं जयसिरागयुक्तं करोषि तदैतच्च स्फुरतु रूपयोग्यं भवति ४ किंच स्फुरत्तित्यादि

नीलनलिनाभमपितन्वितवलोचनं धारयति कोकनदरूपं कुसुमशारवाणभावेन
यदि रंजयसि कृष्णमिदमेदनुरूपं ४ स्फुरतु कुचकुंभयोरुपरि मणिमंजरी रंजयतु
तव हृदये रसतुरङ्गनापितवधनजघनमंडले घोषयतु मन्मथनिदेशं ५ ॥

हेषिये मणिमंजरीहारलताकुचकुंभयोरुपरि स्फुरतु तरलताभवतु किंच सालतातव हृदयप्रवेशं रंज
यतु स्तनमंडले करोतु एतेन पुरुषायितमेव सुरतं प्रार्थितमिति भावः किंच तव जघनमंडले निविडक
टिप्रदेशे रसानाकां च पिरसतु प्रादं करोतु शृंगारादिरससहिता मन्मथनिदेशं कामाज्ञो घोषयतु त्वया जि
तमिति मन्मथराजयं घोषयत्विति ध्वनिः अनेन विधरीतरन प्रार्थनाप्रकटीकृता ॥ ५ ॥

गी० टी०
७७

किंच धृतमोनादृष्टावचनव्यापारंकारयतु सेवोधयति हेमस्यवाणिस्त्रिग्वचने भगवद्ब्रूहि आज्ञाप
यवा सरसः साद्रोगलदलककरागोगलत् यावकपंकोयत्रतादृशंचरणद्वयेपादयुगलेकरवाणिकु
र्या कीदृशं स्थलकमलस्यारुणत्वसुगंधित्वमारत्वादिगुणैः स्वकात्यावागंजनं शोभातिरस्कारं कं अ

स्थलकमलगंजनंममहदयरंजनंजनितरतिरंगपरभागं भगवत्स
लवाणिकरवाणिचरणद्वयेसरसगलदलककरागम् ६ ॥

तएवममहदयरंजनमनुरागप्रदं कीदृशं जनिउत्पादितः रतिरंगेसुतरकौशलेपरभागः परस्परशो
भायेन कौंच वंधादौमहदयेलग्नमालककंसत् परस्परशोभाप्रदास्यतीतिभावः सयथा कौंच वधत्र
सुरतेवाहुपक्षयुगंबधः संधूनयंती सुरतेरमतेकौंचकस्तुसदतिकामसर्वसे अनेनचरणायहोनून

५५
रतिरंग
७७

गी०
७८

प्रसन्नं दृष्ट्वात्मनः सपत्नतां निरूपयति परिहरेति हे कृतान्तके हे कृतकामकोपे अन्यवधूभजनसंता
पशुकापरिहरत्यजः यतो मम स्त्रोते हृदयेतरमभ्यंतरे वित्तनोः कामादन्यः कोपि धन्यः सौभाग्यः स्त्रीलस
लोपिनविशतिप्रविशति एतेनान्यनायिकापरिहारउक्तः कीदृशे स्वाते त्वया सततं सर्वदा कान्ते व्याघ्र की

परिहर कृतान्तकेशं त्वया सततं घनस्तनजघनया कान्ते स्वाते परानवकाशिनि विशतिवि
तनोरन्यो धन्यो न कोपि ममांतरेषणयिनिपरिरंभारं भेदिविधेयताम् ६० ॥

दृष्ट्वा घनस्तनजघनया घने निविरेऽनूवकाशे कठिने वास्तनजघने यस्याः तया पुनः कीदृशे परावज
काशिनी अन्यस्यावकाशमन्ये कीदृशे प्रणयिनि त्वत्प्रणयपूर्णे कीदृशे परिरंभारं भेदितालिगनोद्यो
मे तां विधेयतां सुरतकर्त्र्यतां विधेहि कुरु विधेहीत्यनेन कलाकुशलत्वे नायिकाया उक्तं आतंकः क्रोध
संकयोरिति धरणिः ६०

७८

पृथालिङ्गनेमौनमाचरसि तत्परिहारायममानुरूपेदं उमाचरेत्याह मुग्धेति हेमुग्धेसुंदरिमयि निर्दयं दयार
हितेदेशेदेतेः खंडनदोर्वस्त्रिवेधः भुजलतावेधश्च निविडं गाढं स्तनाभ्यां पीडनान्यालिंगनानि च विधेहि कु
रु कृतापराधे मयि सर्वदंडाः कर्तव्या मात्रसंकोचः कार्याः किंच हेचंडिकोपनस्वभावे सूरतोऽद्देवाममा
पराधिवोत्तमेव मुदमानेदं च प्राप्नुहि नन्वन्यस्यां ममानुरागइत्यर्थः नोचेत्येव वाणः पंचचंडालस्त

मुग्धेविधेहि मयि निर्दयदंतदंष्ट्रादोर्वस्त्रिवेधनिविडस्तनपीडनानि चंडित्वमेव मुदमुंच हपं
चवाणचंडालकांडदलनादसवः प्रयातुं ६१ शशिसुरिखितवभातिभंगुरभूर्युवजनमोहक
रालकालसर्पातडुदितभयभंजनाययूनान्त्वदधरसीधुमुग्धैवसिद्धमंत्रः ६२ ॥

स्यकांडदलनाद्वाराप्रहरणादसवः प्राणप्रयातुंगच्छेत् अतोमयिप्रसन्नाभावेति प्रार्थनाचंडीचसूरतो
रुदेतिमहोदधिः ६१ किंच हे शशिसुरिखितवभातिभंगुरभूर्युवजनमोहक
तरुणजनानां संमोहनायकरालाभीषणाकालसर्पाकृष्याहिवधूः अन्याभुजं गीदंशेन जनेविमोहय
ति त्वंतुभूभंगमात्रेणेतिभावः किंच तडुदितभयभंजनाययूनान्तरुणानामादृशां त्वदधरसीधुः
मदिरासेवसुधामृतमेवसिद्धमंत्रः साधितोगंत्रः प्रभावयुक्तोवा ६२

गी०
७६

एवं धतमौ नो प्रत्याह व्यथयतीति हेतुन विवृणोति न वमौ न वृथानिः कारणां व्यथयति किंच हेतुत्वा कोपे
मधुरालोपेर मतवचनैः पंचमं रागं पंचमं विस्तारय किंच कदाहैः कामजेनाशय हेशो भनवदने विमु-
खीभावे दत्तदृष्टत्वं विमुच्यते स मुखास्तवेन दनुचितमिति भावः अतएव मुचमानमात्य ज हे मुग्धसु-
द रिमूढे वा अहंप्रियः स्वयमेवानाहूत उपस्थितः समागतः कीदृशोहं प्रतिशयस्त्रिगुणः संपूर्णस्त्रिगुण-
हावत्सलोवा अहंप्रियः स्वयमेवानाहूत उपस्थितः समागतः कीदृशोहं प्रतिशयस्त्रिगुणः संपूर्णस्त्रिगुण-

व्यथयति वृथा मौ न तन्विप्रिये चय पंचमत रुणि मधुरालोपे स्तापे विनोदयदृष्टिभिः सुमुखि-
विमुखीभावे तावद्विमुचमां स्वयमति शयमति शयस्त्रिगुणो मुग्धे प्रियो ह सुपस्थितः ६३
बंधकद्युतिबोधवो यमधरः स्त्रिगुणमधूकक्षविगंडश्चंद्रिकास्ति नीलानलिन श्रीमोचनलोचन =

महावत्सलोवा तावत्मानाग्रहो न कर्तव्यः प्राज्ञफलत्वादिनिभावः ६२ संप्रति मानिनां अंगानि स्पर्शयन् प्रि-
यं व्रूते बंधकेति हेचंद्रिकोपनशीले सुरतोद्भवे वा तावाधारो बंधकस्य द्युतिः कान्तिस्तस्यावाधवो मित्रसदृ-
शश्च कान्तिशोभने किंच स्त्रिगुणोऽधिक एतदंशः कपोलश्च कान्ति मधूकपुष्पलदीप्रियस्य तथा तव लोचने
नीलनलिनप्रियं नीलोत्पलशोभा मेव यतित्याजयतीति तच्च कान्ति एतेन लोचनेन स्पमनोहरत्वं मुक्तं ॥ =

७६

तथा तव नासानासिका तिलप्रसूनपदवी शोभाश्रेणी अभ्येति प्राप्नोति हे कुंदाभदंति कुंदपुष्पसदृशदश
ने रम्यनेन दंताख उज्ज्वलामनस्तु श्यामामिति धनिः प्रिये वस्त्रभेषपुष्पायुधः कामप्रायो वा हृत्येनत
वमुखसेवया विष्णुजगत्विजयते वशीकरोति पुष्पायुधस्यायुधानितवमुखे वस्त्रं इति सेवाकारणमुक्ते
६४ किंच तवाहंशो मदालसे अवलोकनाय मंदयन्ने हे स्वर्गं ते कैवलमदालसावदनं वमुखं देदुमत्याच द

नासाभ्येति तिलप्रसूनपदवी कुंदाभदंति प्रिये प्रायस्त्वन्मुखसेवया विजयते विष्णुं सपुष्पायुधः
६४ दृष्टेन तव मदालसे वदनी मंदुमत्यास्पदं गतिर्जनमनोरमा विधुतरं भंभूरुदयं रतिस्तव क
लावती रचितचित्रलेखे भुवावहो विविधयौवनं बहसितं निपृच्छी गता ६५ ॥

बुधास्पदस्थाने त्वन्मुखदशीनेन साद्रस्याच्चंद्रबुद्धिर्भवतीत्यर्थः सात्यनेकया स्वर्गं ते कुंदमती तव ग
तिर्गमने जनस्य मादृश्यामनोरमा मनोहारिणी सा बद्धा विधा स्वर्गं ते कैवलमनोरमा तवोरुदयविधुत
रंभेति रक्तकदलीकं कदलीनां वद्धत्वा तस्यापि बद्धत्वं स्वर्गं लोकै वरं भेति तव रतिः क्रीडा कलावती
नानाकामकलाकोशल युक्ता स्वर्गं ते का कला तव भुवोरचितचित्रलेखे हे स्वर्गं ते कैवलचित्रलेखा अहो इ
त्याश्चर्यं हेतन्विस्मंदरि पृथ्वी गता सती त्वं विविधयौवनं नाना युवति कदंबभावं बहसिधारयसि ६५

गीत०
८०

सर्गोत्तमकविराजिषमाशस्तेप्रीतिमिति हरिर्मनोहरस्तापहरोवावोयुष्माकंगायतोभ्रएवतावः प्रीतिभक्तिवि
षयिणी ननुतोविस्तारयत कीदृशः राधापीनपयोधरस्मरणकारी कीदृशः कुवलयपीडकुंभसंसर्गवा
हृदयेसंसर्गवानभेदवान् कुवलयपीडकुंभसंसर्गवा राधापीनस्तनस्मरणकृदित्यर्थः कुंभशब्दोत्रश्रीरा
धास्तनस्मारक इति यत्रयस्मिनरणेहृरः विद्यतिस्वेदयुक्तोभवति अथोनतरंत्तरांतरा मावेकेनापि
सुरवोदयेनमीलति लोचनेमुद्रितेकरोति तत्रस्मिन्तिप्रद्विपेप्रद्विप्रहस्तिनितनत्तरांतरातकंसस्यालम

प्रीतिवस्तनुताहृरः कुवलयपीडेनसहृदयेराधापीनपयोधरस्मरणकृतकुंभेनसंसर्गवान्
यत्रस्मिद्यतिमीलतिक्षणमणोत्तिप्रद्विपेतत्तरांतरातकंसस्यालमसूक्ष्मंजितमितिआमोह

तिशयेनासूक्ष्मंयत्कजीवितासांजितमितिवेगेनव्यामोहकोलाहलोमरणभयोत्त कोलाहलः ६६
नशब्दोभूतपक्षे हाभा श्रीराधाकृष्णभ्यामुरतरसंधिवतिसद्विपः कामस्तस्मिन्तिप्रजितेद्विपेकंस
स्यसुरवकृजितस्यव्यामोहकोलाहलः परमसुरवषदः किंकिणीनूपुरध्वनिं संप्रातकृतः जितंजितमि
तिपरस्परंतयोरभूत कीदृशेहृरः कुवलयपीडनीलोत्पलतस्यापीडोमालाशिरः संवेष्टनेवातेनसंमोद
वानितिपाठः शेषसमानं कंसोः सुरेस्मरकृजितेतत्तसुरेपिचेति कोषचूडामणिः ६६

३ श्री कृ चं से को या तं श्री व सा ज न लि ह र ता व मा सं वि श्री
 त विं टी पां नि मा प द मु म सू नो म श स १० एकादशेनूनयतः प्रसन्नोसं
 विभाव्यतां उवाच काचिद्रजनीमुखे राधां सखीवचः एवं वत्सभानूनय प्रसन्नो राधां प्रतिसख्याह सुचिरमिति।
 कापि सखी प्रदोषे रजनीमुखे स्फुरति दीपमाने सति राधा जगदावाच वत्स माणमिति शेषः कीदृशे प्रदोषे
 दृष्टि मोक्षे दर्शनचोरके कस्मिन् सति केशवे श्रीकृष्णे सुचिरं वद्भक्तकालमनूनयेन मृगाक्षी प्रीणयित्वा प्रसा

॥ ३ श्री त विं मु म सू नो म श स १० सुचिरमनूनयेन प्रीणयित्वा मृगाक्षी
 गतवति कृतवेशे केशवे कुंजशय्यां रचितरुचिरभूषां दृष्टि मोक्षे प्रदोषे स्फुरति निरवसादां कापि राधां
 दयित्वा कुंजशय्यां लतागृहाय नंगतवति प्राप्ते सति कीदृशे केशवे कृतवेशे कृताभिसारोचिते जगद ६७
 वेषे श्रीराधायां स्वस्मिन् वासं भोगसंपादनाय कृतान्ते करणरत्नयुग्मः कीदृशी राधा रचिता कृता रुचिरा मनोहरा
 भूषा अलंकारे यथासातो कृष्णस्य स्वस्थे नि परस्यारलंकरणे परस्परं स्नेहसंचितः पुनः कीदृशी निरवसा
 दां निमित्तो मानभंगादिरूपोऽवसाद उपगतो यस्यास्तां प्रसन्नामित्यर्थः वेषो वेषथ भूषायां वेषो वेषाणि कथ्यता
 इति यादवः ६७

गी०
८१

उक्तमर्थगीतेन प्रपंचयति विरचितेति वसंतरागरूपकतालध्वनानां स्वरूपमुक्तमेव हेमगुप्ते सुंदरिराधिके म
धुप्रधरामतरसवंसंतेवास्यमाधुर्यसौंदर्यादिगुणेन मप्रतिहोभयतीति मधुमथनः शृंगाररसास्वा
दनचतुरः तमनुसरभिगल्ल नत्वनाकारिताकथं व्रजासीति च त्रगाह नहि शृंगाररसास्वादचतुरप्रथया
स्तवमानभंगः किंतु गौरवमेव कीदृशं तद्गुणैस्त्वामेवानुगतमनुसते तत्र हेतुमाह कीदृशं विरचिता

वसंतरागे रूपकताले ॥ विरचितचाटुवचनरचने चरणेरचितप्रणिपाते संप्रतिमं नुलवंजु
लसीमनिकेलिशायनमनुयाते मुग्धेमधुमथनमनुगतमनुसरराधिके १ अथ दं ॥

कृताशरणेश्वरिप्रसीदेत्यादिचाटुष्विवचनरचनापरंपरायेनतं अनुगतत्वमेवाह चरणे त्वचरणे
रचितः कृतप्रणिपातः प्रणमोयेनतं तवानयनायमचरणे कृतदंडवत् इति वा पुनः कीदृशं संप्र
तीदानीं त्वां प्रतिमां संप्रेष्य मंजुलो मनोहरो वेन सस्तस्य सीमनि मर्यादा विधौ निकुंजे यत्कलिशय
नं कीदृशं शय्यातामनुयाते प्राप्ते अतस्त्वया चीडुंगत व्यभिक्तिममप्रार्थना १ ॥

घनेनिविडे जघनस्तने कटिस्तनप्रदेशेयोभाराधिकं सस्यास्तत्संवेद्यनं श्रीकृष्णपणं विना जघनस्तनं केवलं भास्मा
 चमिति धुनिः अतः श्रीकृष्णमुखरितं कृतरणत्कारं मणिवचितं मंजीरं नूपुरं यथा स्यात्तथा उपेहि समीपं गच्छ किंच
 दरदं यन्मथरं मेद गतिं चरणविहारं पादन्यासं यथा स्यात्तथा मरालानां राजहंसानां विकारं विलासं विधेहि कुरु।
 एवं राजहंसगत्या प्रियं रंजयत्यर्थः अथवा कीदृशं मधुमथनं दरं त्वत्कोपेन मंथरा मंदावरणयोर्विहारो गतिर्य
 स्यते अथवा कीदृशं मुखरिता कृतरणत्कारा मणि मयी मंजीरा मेखला यस्य ते पुनः की० मरालस्य कामस्य वि

घनजघनस्तनभारभारे दरमंथनचरणविहारं मुखरिमणिमंजीरमुपेहि विधेहि मरालविकारं २
 शृणुरमणीयतरंतरुणीजनमोहनमधुरिपुणवं कुसुमशरासनशासनचंदिनिपिकनिकरेभजभावे ३

कारेयीशयस्याहं कामस्य नामांतरं मराल इति मम मनोरंजनाय ननु सर्वेषां २ तदनुगतत्वं प्रपंच्यते उद्दीपनवि
 भावानाह शृण्वित्यादित्यातिरुणीजनमोहनस्य मधुरिपोस्तव विरहेण मधुञ्जयनायिकाथरामृतं मधुर्वसंतो
 चरिपुण्यास्यतस्य श्रीकृष्णस्य एव मुखरितं तत्र गत्वा शृणु कीदृशं मणीयतरमतिपायेन मनोहरं किं
 च पिकनिकरेकोकिलसमूहभावं श्रीकृष्णसंभोगानुरागं भजश्रीकृष्णमिषाद्यं विधेहि इति भावः कीदृशं कुसु
 मशरासनमाज्ञातस्याचंदिनिस्तावके एतेन पिकशणाः कामाक्ष्यामृदुचंचनैस्तवाह्वानं कुरु अतिमानं हित्वा श्री

कसभजनं कुरु चमिति च येष्यति भावः ३

गी०
८२

किंच हेकरभोरुकनिष्ठातोमणिवंधयंयतः करभस्तस्यवहिर्भोगस्तद्वन्निमोन्नतमूरुतरुणीजनानांमो
हनेवशीकरणेद्वयेयस्यास्तत्संबोधनं गतिंगमनेप्रतिविलंबमुच्यते यतो लतानिकुरेवं लतासमूहो
ऽनिलेनवायुनातरलश्चलोयः किशलयनिकरः पल्लवसमूहस्तद्वृणकरेणमिवतवयापनमिव
करोति अनेनचेतनाअपिहंदावनगततरुलताः श्रीकृष्णानुरागेदयेत्वामेवप्रयति त्वय्यत्तु

अनिलतरलकिशलयनिकरेणकरेणलतानिकुरेवं प्रेरणमि
वकरभोरुकरोतिगतिं प्रतिमुंचविलंबम् मुग्धेमधुमधनः ४

रागेचबोधयंति किमस्माकंचेतनानांसखीनांचित्रमितिभावः अतस्तवैवमहद्भाग्यमितिध्वनिः
मणिवंधादाकनिष्ठंकरस्यकरभोवहिरित्यमरः निकरं व क देवक इत्यपि समूहेनिकरं वंसा
त्कूजितेपिचेतिहस्ताश्रयः पिकादय उद्दीपनविभावाः ४ ॥ ॥ ॥

८२

किंच हे प्रिये त्वे अमुं कुचकुं भं प्रियागमनमंगलकलशोऽष्टसहचरीसम्यक्वदतिनवेति प्रशंकुरु वचनं लत्वा
 त्पीनत्वाच्च कुं भसाम्यकुचस्य कीदृशं अनंगस्य कामस्य तरेगवशादिवस्फुरितं सकंपं कामोत्रपयोधिस्था
 नीयः कलशः तरेगनिपतितः स्फुरतीति भावः कीदृशं सूचितहरिपरिरंभं सूचितो ज्ञापितो हरेः श्रीकृष्णस्य परि
 रंभो आलिंगनं येन ते हरिजलानधिरेव तव कुचकलशः प्रोक्तो भविष्यति इति कलशाशब्दग्रहणमिति धनिः
 पुनः कीदृशं मनोहरो यो हारः स एव विमलजलधारयत्र तादृशं तेन स्तनकलशस्य यौवनरसपूर्णत्वं धनितं।

स्फुरितमनंगतरंगवशादिव सूचितहरिपरिरंभं एतन्मनोहरहारविमलजलधारममुं कुचकुं भम्
 मुग्धे मधुमयनः ५ अधिगतमखिलसरसीभिरिदं तव वपुरीति रतिरणमजं चेदिरसितरसनारवांटे

कंपः सात्विकभावजः प्रियागमनशंसी नित्यं नार्यास्तने कंपः प्रियसंगमसूचक इति ममभिसरसरसमलजं ६
 तिभरते ५ एवं वचनप्रसन्ना भालक्ष्णलज्जतां प्रत्याह अधिगतमिति हे चंद्रिकोपने सुरतोऽद्भुदेवा इदं तव वपु
 रखिलसरसीभिरतिगुणैः सुरतसंगमे सज्जं कृतत्वं करणादिसन्नधेवा अधिगतं ज्ञानं नासावद्भवा विज्ञाते र्ये काल
 ज्ञेति भावः कीदृशं वपुः रसिताशब्दायमानारसनाक्षुद्रघटिका च सैव रवं धनिदिं दिमो वाद्यविशेषो यत्र तादृ
 शं कृष्णमभिसरशीघ्रं गच्छ कीदृशः रसपूर्णारससाहित कीदृशं अलजं सुरतनिःशंकं अथवा क्रियाविशेषं

वपुर्विशेषोऽयं पदत्रयम् ६

गीत०
८३

अभिसरणमेवाह हेषिये करेण सरसीमवलंब्यसलीलेलीलांशुंगारचेष्टावासहितंयथातथाचलगत्त कीदृ
शेन स्मरवारवत्कामवाणवत्सुभगसुंदरानखायत्र अन्यत्रापिसंग्रामेगस्त्रिणिभवंत्यत्रतत्ररएवेत्य
तः स्मरसहायेवगच्छेतिभावः किंच तत्रगत्वावलंब्यकृणितैः कंकणांकारैर्हरिमपिमनोहरमपिअहमाग
तेत्यवहितेवोधयज्ञाएव अन्योपिवारः प्रतिभटमवहितंकृत्वापुध्यतइतिध्वनिः कीदृशं निजगत्यानिज
गमनेनतवसमीपमागंतुंशीलेस्वभावोद्यस्य अथवा निजेआत्मनिगतिर्गमनंयस्यसनिजगतिः का

स्मरवारसुभगनखेन सरसीमवलंब्यकरेणसलीलं चलवलंब्यकृणितैरवबोधयहरिमपिनिजग
तिशीलं ७ श्रीजयदेवभणितमधरीकृतहारमुदासितवामम् हरिविनिहितमनसःमधितिष्ठतुं कं
ठतटीमविरामे ८

मस्तस्मिन्शीलेचित्तैकाग्र्यस्यस्मराधीनमित्यर्थः ७ श्रीजयदेवेनभणितंहरिवि
निहितमनसांकुस्मनिविष्टचित्रानां अविरामं निरंतरं कंठप्रदेशेऽधितिष्ठतुं आश्रयत अधिशीङ्स्था
साकर्म्यप्रधिकरणेद्वितीया एतधारणमात्रेण कंठशोभाभवतीतिभावः कीदृशं अधरीकृतस्वगुणैर्हीनीक
तोहारोमुक्ताहारोयेन पुनः कीदृशं उदासिताः स्वगुणैः स्वकृतवामाः सुंदर्योयेन हरिसुरतवर्णनेनजयदेव
भणितंभणितहारोदिभ्यावाऽधिकमितिभावः ८

एवमनभिगच्छंती श्रीकृष्णस्य तदुत्कृष्टानिरूपयति सामित्यादिना हे सखि सारा धामांद्रस्यति आदरेण द्राक्षिष्ये
दृष्ट्वा स्मरकथा मनोहरानेग केलिवार्तां वक्ष्यति वीक्ष्यति अनेगलापं कृत्वा प्रसंगे प्रति अवयवं प्रति आलिं
गैः प्रीतिं स्नेहं यास्यति प्राप्स्यति प्रीता सती मया सह रंस्यते क्रीडिष्यति इत्यनेन प्रकारेण चिंता कुलचिंता
युक्तः सधियो वत्सभः श्रीकृष्णो लतामंदिरे स्थिरतमः पुंजे निश्चलाधकार समूहे समागत्य त्वां पश्यति त्वद्भिया

सामांद्रस्यति वक्ष्यति स्मरकथां प्रत्यंगमा लिंगैः प्रीतिं यास्यति रंस्यते सखि समागतेति चिंता कु
लः सत्वा पश्यति वेपते पुलकयत्यानंदति स्थिद्यति प्रत्युद्गच्छति भूर्त्तति स्थिरतमः पुंजे निःकुंजे धियः ६८

वेपते कंपते एतेन प्रथम समागभावस्थामनुभवतीति ध्वनिः तच्चिह्नमाह पुलकयत्यंगानितवा लिंगनं
विभावात् स्पर्शसुखेन पुलकागोभवतीति ध्वनिः किंच सुरतकेलिसंभाव्यानंदति सानंदो भवति किंच
सुरतसुखं विभाव्य स्थिद्यति स्वेदयुक्तो भवति किंच त्वामागतं पुरतो विभाव्य प्रत्युद्गच्छति प्रत्युत्थानं करो
ति किंच त्वामदृष्ट्वा मूर्च्छति प्राप्नोति किंच दुःखाकर्तव्यं गोपाल भूषणानि कं त्वया गंतव्यमिति मम प्रार्थना ६८

गीत०
८४

गमनकाले योग्यमंधकारं वर्णयति अहोरेखिति हे सखिराधे ध्याने निविडां धकारः विष्वक्कुंजे सर्वतः कुंज
लतामंडपे सुदृशा सुदरा स्त्रीणां प्रत्यंगे अवयवे प्रत्यालिंगति तद्वदालिंगनव्याजेनास्मिन् त्वया गंतव्यमि
ति भावः कीदृशं ध्याते अहोरेखे नैत्रयोरंजनं कज्जले निक्षिपत् विन्यस्यन् अवलयोः कलियोस्तपि लघु

अहोरेखे निक्षिपदं जनं अवलयोस्तपि लघु छावली मूर्ध्नि त्रयामसरो
जदामकुचयोः कस्तूरिकापत्रकम् धूर्त्तानामभिसारसत्वरहदां विष्व
क्कुंजे सखि ध्याने नीलनिचोलचारु सुदृशा प्रत्यंगमालिंगति ६४

छावली तमालस्तव कश्याणी निक्षिपदिति सर्वत्र योजं किंच मूर्ध्नि त्रयामसरो जदाम नीलोत्पलमाले किंच कु
चयोस्तनयोः कस्तूरिकापत्रकम् मृगमदपत्रचनं कीदृशं ध्याने नीलनिचोलचारु नीलवत्चारु मनोहरं
कीदृशीनां सुदृशा धूर्त्तीनां परवचकानां पुनः कीदृशीनां अभिसारे सत्वरंशी घृहचैतोयासास्तासां धूर्त्तस्या
हं च कोलोभे चैति हारावली तापिल्लस्तु तमालकरतपि ६४

८४

आस्तां वदभिसरं त्वत्पण्यपरीक्षार्थमेतदुच्यते काश्मीरेति हेराथे एतन्नमिश्रमंधकारं तस्ये मता सोऽभिसा
रिकानां प्रेम प्रीतिस्तदेव हेम सुवर्णं तस्य निकषोपलतां तनोति विस्तारयति ध्याता लिंगने यदीदृशं तर्हि कस्याति
गने यदीदृशं तर्हि कस्यालिंगनं कीदृक् भविष्यतीत्यमूल्यप्रणयः सूचित इति ध्वनिः कीदृशं तमालपल्लवनी
लतममतिशयेन येषां कीदृशं तस्ये मन्त्रभिसारिकाणां अभितः सर्वतः रुचिमेजरीभिः कांतिकिरणैरावधाकृ
तारैरवायेन कीदृशीनां काश्मीरकुंकुमं तद्वत्पीतं वपुषासां एतेन सौंदर्यप्रभाववाङ्मत्यचाभिसारिकाणां स

काश्मीरंगौरवपुषामभिसारिकाणां आवधरेव मभितोरुचिमेजरीभिः एतन्नमालदलनीलतमंतमि
मंतस्ये महेमनिकषोपलतां तनोति ७० हारावलीतरलकांचनकांचिदाममेजरीकंकणमणि
मुनिदीपितस्य द्वारे निकुंज निलयस्य हरिनिरीक्ष्य ब्रीडावती मध्यसरवी प्रियमित्युवाच ७१

चितमिति ध्वनि तादृशे धकारेऽभिसरंतीत्यभिसारिकाः ७० किंच हारावलीति अथानंतरं सरवीराधां निजगाद
पुनर्युवाच कीदृशी निकुंज निलयस्य चोरमंदिरस्य द्वारे स्वागदी प्राधकारे हरिनिरीक्ष्य ब्रीडावती लजावती की
दृश्य हारावत्यो मुक्ताहारश्चरणस्तासां तरलो यो मध्यमनिर्मैधनायकः कांचनस्य सुवर्णस्य कांचीदामसेवला
दाममेजरीरं वपुरेकंकणं करभूषणमेते सुवचिनाये मणयस्तेषां युत्यादीत्यादीपितस्य प्रकाशितस्य निनीयवा
पाठः ब्रीडावतीराधामानीय प्रियं हरिमुवाचे निवायोजना तरलो रवेङ्गुहारमध्यमणावपीति विश्वः निलय

७१
हारावलीतरलकांचनकांचिदाममेजरीकंकणमणि
मुनिदीपितस्य द्वारे निकुंज निलयस्य हरिनिरीक्ष्य ब्रीडावती मध्यसरवी प्रियमित्युवाच ७१

गी०
८५

वराडीरागमंडतालध्रुपदानालदणमुक्तमेव श्लोकोक्तं गीतेनाह मंजुतरेत्यादिना हे राधे इहास्मिन्मंजु
तरं मनोहरतरं यन्त्रिकुंजतलं ताभ्यंतरदेशस्तदेवकेलिसदनं क्रीडा मंदिरं तस्मिन्माधवसमीपं प्रविशग
च्छतत्रविलसविहारंकुरु एतेन विहारातिशयउक्तः कीदृशकेलिमंदिरं राधेरः कामोधिअधिकोयत्र
तादृशे रतिरभसेन सुरतोत्साहेन हसितं वदनं यस्यास्तत्संबुधौ १ कीदृशेन वनं नृत्नं लसच्छोभा नयद

गुजरीरागेमंडताले मंजुनरकुंजतलकेलिसदने प्रविश राधे माधवसमी
पमिह विलस रतिरभस हसितवदने १ ऊपरं नवलसदशोकदलशय
नसारे प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलसकुचकलसतरलहारे २ ॥

शोकदलपत्रं तन्निर्मितेशयने शय्यायोसरोरत्रं पञ्चतादृशं राङ्गासंबोधनं कुंजविशेषणं वा पुनः कीदृशे कुच
योस्तरलोमर्धे निपतितः चंचलोवाहारो मुक्ताहारो यत्र तादृशं संबोधनं कुंजविशेषणं वा श्रीकृष्णपदे कका
क्षिणो लकन्यायेन श्री राधासंबोधनं सदनिवेशेण च हे माधवसमीपं प्रकरणं राधायाः समीपमिह
कुंजसदनं प्रविश विरहतिव सर्वत्र योजनाज्ञातव्या २

८५

किंच कुसुमेति कीदृशे इह कुसुमचयेन पुष्पसमूहे नरचितं सुचित्रं गारस्तम्भो गायवा सगृहं शयनमंदित्रं य
त्र कीदृशे कुसुमवत्सुकुमारो देहो यस्यातिमृदुले राधाविशेषणं वा अन्यत्र पूर्ववत्तरः कामोत्पादके कं पे
युधेऽधः कं पनेतथेत्यने कार्यः ३ एवमनभिगच्छंती प्रत्याह किंच कीदृशे इह चलः संचारी यो मलयपव
नश्च वनवायुस्तेन सुरतौ सुगंधे सेवित इत्यर्थः कीदृशे रतौ सुरतौ वलितं कृतं ललितं मनोहरं गीतं यत्र रा

कुसुमचय रचितं सुचित्रं वा सगृहे प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसकुसुमसुकुमारदेहे ३
चलमलयपवनसुरभिशीते प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसरति वलितललितगीते ४ वि
ततवद्भवस्त्रिभुवनपल्लवधने प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलससुचिरमलसपीनजयने ५

धासे बोधने वा ललितलसत्तणं नानाविधमनाहार्यं स्वभावजमनोहरं शृंगारवेष्टितं स्त्रीणां ललितं संप्र
चक्षते इति कल्पपक्षे सर्वपूर्ववत् ५ किंच विलतेति सुचिरवद्भक्त्यालं विलसेति संबन्धः पुनः कीदृशे इह वि
ततं विस्तीर्णं वद्भवस्त्रिभुवनपल्लवधने निविडे अलसे सालसे पीने स्थूले जयने यस्या
स्तत्संबोधने शयनविशेषणं वा हे माधवेत्यादि पूर्ववत् वलितं सरसप्रोक्तं वलितं वेष्टितं तथेति मेदिनी

ਗੀ०
੮੬

किंच माध्विति कीदृशे इह मधुनावसंतेन पुष्परसेन वा मुदेतानि मधुपकुलानि भ्रमरसमूहास्तैः कल्पितो विरचितो रावः शब्दो यत्र तादृशे पुनः कीदृशे मदनस्य कामस्य योरसः शृंगारस्तत्र योरभसउत्साहस्तेनोपलक्षितो भावो भिषाशोयस्मिन् संबोधनं वा अन्यतर्पुर्ववत् ६ किंच माध्विति कीदृशे इह मधुनरोति शयेन मधुरो योपिकनिकराणां को किल समूहानानि नदः शब्दस्तेन मुखरो वाचले श्रीवृषभानुजासंबोधनवदशनादेतास्तद्गुचिवत् रुचिरमनोहरमाणि क्यदा डिमीवी जाभं तादृशीदंतकातिर्यस्यास्तत्स

मधुमुदितमधुपकुलकलिनशले प्रविशशशधेमाधवसमीपमिहविलसमदनसरभसभावे ६
मधुरतरपिकनिकरनिनदमुखरे प्रविशशशधेमाधवसमीपमिहविलसमदनरुचिरशिखरे ७
विहितपद्मावतीसुखसमाजे कुरुमुरारेमंगलराताभिषणतिजयदेवकाविराजराजे ८ ॥

बोधनं पञ्चदाडिमवीजाभं माणिक्यं शिखरं विदुरिति शाश्वतः ७ गीतोक्तालीलाभं गलत्वेन निरूपयति
विहितेति हेराद्यजयदेव कविराजराजे कविन्यपन्येभ्यो गलशतानि भणति सति सति कुरुश्री कुरुमपति
गमनमिति बोधः अथवा हेमुरारे हेमुरत्वं जयराजराजे भणति सति श्रोतृणां पाठकानां च भगलशतानि
निकुरु कीदृशे विहितः कृतपद्यावत्यां सुरबस्यसमाज समूहोयत्र तादृशे अनेन स्वनायिकायोपेमातिश

योनत्वन्यस्यामिति भावः ८

पुनः कीदृशं हरिं प्रणमलं नीलमंडलं शरीरस्य प्रत्यंगं यस्य ते कीदृशं अधिगतं परिवृतं प्रियोगसादृश्याद्गौरडुकूलपीतांबरं येन कमिव पीतपरागानां गौरमुष्यरेणुना पटलभरः समूहानि शायसेन वलिपितं वेष्टितं मूलं यस्य तादृशं नीलकमलमिव अत्र श्रीकृष्णस्य प्रणमलेन परागसमूहस्य पीतेना तर्हि मूले परागावृतत्वादभूतो यमेव ३ कीदृशं हरिं तरलानां च चलानां कटाक्षारंगचलनेन मनोहरवदनं तेन जनितं तरतिरागः सुरता नुरागे येन तमथा द्वाधायाः एतेन दर्शनसौख्यस्य पराकाष्ठादर्शिता कीदृशं स्फुटानां विकसितानां कमला

प्रणमलमंडुलकलेवरमंडलमधिगतं गौरडुकूलं नीलजलिनमिव पीतपरागपटलभरवलयितमूल ३ तरलदृगंचलचलनमनोहरवदनजनितं तरतिरागं स्फुटकमलोदरखेलितं रंजनयुगमिव

शरीरदितराग ४
नामुदरमध्ये खेलितानि क्रीडायुक्तानि रंजनयुगानि चंचरीदृश्यं युगलानि यत्र तादृशं शरीरदिवारतकाले तडागमिव सरोवरं यथा भवति तथा श्रीकृष्णः श्रीराधादर्शनेन भातीत्यर्थः अत्रेयं व्यवस्थानं तडागस्थानीयः श्रीकृष्णः विकसितकमलस्थानीये तस्य नेत्रे कमलोदरस्थानीये नेत्रयोर्मध्यभागः खेलितं रंजनस्थानीये तन्नेत्रे गोलके शरीरस्थानीया श्रीराधेति यथा वद्योग्यमुन्नेयं श्रीराधाशरीरतत्प्राकट्येन श्रीकृष्णचंद्रस्य विकाशो जात इति ध्वनिः ४

गीत०
८८

कीदृशं हरिं श्रीराधावदनकमलस्य परिशीलनेनाभ्यासलोकेन मीलिते स्थिरीभूते मिहिरसमैसूर्य
सदृशे कुंडलेन योः शोभायस्यते तां विनाऽभरणशोभापि भारवहेति ध्वनिः यथा सूर्यदर्शनेन कमलप्रका
शस्तथा श्रीराधावदनसूर्यप्रदर्शनेन श्रीकृष्णवदनकमलप्रकाशोत्तात इति चे मपराकाशाद्विंता की
दृशं हरिं स्मितरुच्या ईषडा स्य कात्या रुचिरो मनोहरस्तथा समुल्लसितो राधाधरपानोत्कंपितो योऽधर
पल्लवस्तेन कृतो योराधारतिलोभः सुरततत्मा येन तं यथा सूर्यमंडले कमलप्रीति श्रीराधामुखे श्रीकृष्णस्य

वदनकमलपरिवीलनमिलितमिहिरसमकुंडलशोभं स्मितरुचिरुचिरसमुज्ज्वलिताधरपल्ल
वरतिलोभम् ५ शशिकिरणक्षुरितोदरजलधरसुंदरकुसुमसुकेशं तिमिरादितविधुमंडलनि
सरतेति ध्वनिः अनेन श्रीराधायामेव तस्य रतिलोभः सूचितो नान्य मेलमलयजनितलकनिवेशं ६
३ ५ कीदृशं शशिकिरणैश्चुरिते उदरयस्य जलधरस्य तद्वत्सुंदराः कुसुमाः कोणायस्यते पुष्पाणां चंद्र
किरणैः साम्यं केशानां वलाहकसाम्यं एतेन नायकस्य नायिकादर्शनेनानिशृंगारित्वमुक्तं कीदृशं ति
मिरांधकारोदितं यद्विधुमंडलचंद्रविंवतद्वन्निर्मलो यो मलयजनितलकस्तस्य निवेशारचना विशेषाय
स्यते तिलकस्य वर्तुलत्वान्पूरा चंद्रसाम्यं एतेन नायकस्य तिलकशोभारक्ता ६

पुनः कीदृशं विपुलैर्विस्तीर्णैः पुलकभरैरोमांचितसमूहैर्दन्तुरितं व्याप्ते अनेन नायकस्य नायिकादर्शनेन रोमांच उ
त्कृष्ट इति ध्वनि कीदृशं रतिकैलिकलाभिः सुरतक्रीडायां चुंबनालिंगनादिकामकलाचातुरीभिरधीरचंचले अथ वारति
कैलिकलाभिरुपलसिताश्रीराधातस्यावर्त्तनेनाधीर एतेन नायकस्य नायिकादर्शनेनातिव्याकुलतेति ध्वनिः कीदृशं
मणिगणनामाभरणरचितरत्नसमूहानाकिरणसमूहानाकिरणसमूहैः समुज्ज्वलानि दीप्यमानानि भूषणान्यंगा
भरणानितैः सुभगं सुदरं शरीरं यस्य ते अथ वाराधाया मणिगणकिरणसमूहेन समुज्ज्वलभूषणैः सुभगं शरीरं य

विपुलपुलकभरदंतुरितं रतिकैलिकलाभिरधीरं मणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलभूषणसुभगशरीरं ७

श्रीजयदेवभणितविभवद्विगुणीकृतं भूषणभारं प्रणमत हृदिविनिधाय हरिं सुचिरं सुकृतोदयसारम् ८

स्य ते अथ वा श्रीशोभागन्धेवमणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलभूषणैः सुभगं शरीरं यस्य ते ७ श्रीकृष्णभजनं शिर
यन्सर्वानुपदिशति श्रीजयदेवेति हेरसिकाः सुचिरं नितरां हरिं साधूनां भजनानुसारेण पापतापहरं हृदिविनिधा
य हृदये आरोप्य प्रणमत स एव भजनीयो नान्यदतिनमन्यमनमेव सर्वं करिष्यतीति उपदेशः कीदृशं सुकृतपुण्य
सोदयेन सारं प्राप्तिर्यस्य ते रगतविति धातुः हरिस्तु भजनसुकृतेन प्राप्यत इति प्रसिद्धिः पुनः कीदृशं श्रीजयदेव
भणितस्य गीतस्याविभवेन सामर्थ्येन जयदेवसरस्वत्या स्वयणवर्णिनेवेति द्विगुणीकृतो भूषणभारोऽलंकारसमू
हो यन् जयदेवसरस्वती स्वयमेवोपमालंकारवती भगवद्गुणैश्च सुतरा मलंकृत इति भावः ८

गी. टी. ०
८६

संप्रति श्रीराधायाः श्रीकृष्णनेन हर्षदर्शयत्यति क्रम्यते इदानीं तत्क्षणं प्रियतमसमालोकनसमये कृष्णवलोकनकाले राधायाः अस्त्रोनेत्रयोर्हृषीनिकरः सात्विकभावेनानंदजलसमूहः पपात कइ व अपांगनेत्रप्रांतमति क्रम्यश्रवणपथस्य कर्ममार्गस्य पर्यंतं गमनप्रयासेनैव स्वेदां बुधूरइव प्रस्वेदजलप्रसवइव कीदृशो योरस्त्रोः श्रीकृष्णदर्शनाभिकाक्षयातिशयेन चंचलत्वं प्रापितयोः प्रायशः श्रीराधादर्शनान् श्रीकृष्णस्याप्येतानि चिह्नानि जानातीति ध्यानिः ७४ पुनस्तदेव प्रकारेण

अतिक्रम्यापांगं श्रवणपर्यंतं गमनप्रयासेनैवास्त्रोत्तरलतरभावं गमितयोः इदानीं श्रीराधायाः प्रियतमसमालोकनसमये पपातस्वेदां बुधूरइव दृशोऽनिकरः ७४ भजेत्यास्तत्यांतं कृतकपटकं इति पिहितस्मितेयातेगेहाहाहेरुवहितालीपरिजने प्रियासंवापय्युत्याः स्मरशररसाकृतसुभगसलजापि व्यागमदतिदूरं गमदृशः ७५

रेणाह भजेत्या इति मगदृशो मगास्या राधाया तस्यांतं शय्याप्रांतं भजेत्याः प्राप्नुवंत्याः अवहिते सावधानेन्यालीपरिजने सखीसेवकवर्गे गेहातगेहान् वहिर्याने सति वजासखीवदूरमतिशयेन व्यागमदतिदूरं गमनं कीदृशो परिजने कृतकपटेन कण्टिकं डयनेन विहितं स्मितेन येन तस्मिन् कीदृशो प्रियासंवापय्युत्याः स्मरशरसेनकाभरसेना कृतं कीदृशविलासस्तेन सुभगं मुदरं श्रीकृते स्याद्भयं कामेजी

७५
इति मयि निमित्तं कइति हल्लयः

८७

संगतिकविराशिषमावासे मुरुजितः श्रीकृतस्य भुजदंडो जयति सर्वोत्कर्षेण वर्त्तते कीदृशः प्रकीर्णः सर्वत्र
संलग्नः असकृद्विंदो रूधिरकणाय च कीदृशस्य भुजापीडस्य वाङ्मदंडस्य क्रीडा हतः कुवलयपीडनाया
करीहस्तीयेन तस्य कइव जयश्रिया विजयशोभया विन्यसैर्नाना रचनया क्षिप्रैर्मंदारकुसुमैः पारिजातपुष्पैः

जयश्रीर्विन्यसैर्महितइव मंदारकुसुमैः स्वयंसिंदूरेण हि परणमुदामुद्रितइव भुजापी
डक्रीडा हत कुवलयपीड करिणः प्रकीर्णस्वकृद्विहर्जयति भुजदंडो मुरुजितः ७६ ॥

महिताइव मुरुजितइव पुनः कइव स्वयंस्वयमेव सिंदूरेण हि पश्य हस्तिनोरणे मुदानंदेन मुद्रितइव चिह्नि
तइव अथवा स्वयं आत्मना सिंदूरेण वीरसौदयेन ह्रीयेन ह्यभ्यां श्रीराधाकृष्णभ्यां मृगारसं पिवतीति हि
पः कामस्तेन योरणः सुरतसंश्रामस्तत्र मुदानंदेन मुद्रितइव चिह्नेतइव प्रकीर्णशकले प्रोक्तं विस्तरेपीति या
दवः ७६

गी०
६०

इ श्री त स्म इ व दी व स शि वा त्म व मा भ वि चि यां न लि जी
न्यां गी गो द का अ सा का र्ण ए द स ११ द्वादशेषार्थितांकांतांराधां संप्राप्य
केशवः सुप्रोयस्त्ववराय्यापोमुवाचस्मितमंजुलो १ गतवतीति सरसंभंगारसहितंयथास्या त्रया ह
रिः प्रियां श्रीराधां दृष्ट्वा वान वक्ष्यमाणमिति शेषः कस्मिन्सतिसखीहं देतज्जयासमं अनुपगमं गत

इ श्री त वि अ सा का र्ण ए द स ११ गतवतिसखीहं देऽमंदत्रयाभ
रनिर्भरस्मररावशाकूतरस्फीतस्मितस्मितंधरां सरसमसमंदष्टाष्टामुद्गर्जवपल्लव
प्रशवरायनेनिःक्षिप्ताक्षीमुवाचहरिप्रिया ७७

वति अपयाते सति कीदृशं अमंदाअधिकायात्रयातज्जातस्योभरोऽतिशयस्त्यागोवातेनये स्मरराः
कामवाणास्तदृशाद्यदाकृतंसाभिप्रायोविलासोवातेनस्फीतं प्रहृष्टं यस्मिन् तमीषद्वास्यतेनस्वपि
नोव्याप्रावधरोयस्यास्तौ पुनः कीदृशी मुद्गदीरं वारं नवपल्लवप्रसवरायनेनूतनकिशलयपुष्पशया
यां निहितनयननां एतेनसुरतेक्षितस्याः सूचिताः ७७

६०

हरिः प्रियमाहेति यदुक्तं तद्गीतेनाह किशालयेति गीतस्यास्य विभासरागः किशालयेति गीतस्यास्य
 विभासरागः तत्त्वरूपं स्वच्छंदं समानितपुष्पचापः प्रियारसस्वादुरसाभिरुपः पर्यंकमध्ये स्युक्तोपवे
 शोभासो विपूर्वः किल हेमगौरः तालध्रुवयोः शरीरमुक्तमेव हेराधिकेऽधुना मां अनुसरभज कीदृशं
 क्षणमनुगतं त्वदनुग्रहक्षणमनुगमिने आधीनेवा अथवा तव क्षणमधुना क्षणमधुरेण मदेन वसेते
 नवानुगतं वाधीनं पुनः कीदृशं मां नापुरुषस्तस्यायं नारः शृंगारः स अयनमाश्रयो यस्य ते तस्येदमित्यण

विभासरागे एकतालीताले किशालयत्रयनतले कामिनिचरणनलिननिनिवेशमतवपदपल्लवे
 रिपराभवमिदमनुभवतु सुवेशं क्षणमधुना नारायणमनुगतमनुसरराधिके १ अपद ॥

नडादिभ्यः फक् तस्य यनादेशः एतेन शृंगाराश्रये नारायण इति सिद्धं अथवा नाराः आप नाराः अक्रजलानि वा अ
 यनमाश्रयो यस्य ते तद्वियोगानलसंतप्तत्वाज्जले वसामि रोदनं करोति चेति भावः हे कामिनिचरणनलिनस्य
 वेशपल्लवतल्ये कुरु प्रवेशय इदं तव पदपल्लववैरियतो वायने तस्मान् यशभवं तत्कात्यातिरुस्कारमनुभ
 वतु प्रस्तोतुं कीदृशं सुवेशं सुंदरं पल्लवरचनादिनालं कृतमपि तव पदविपक्षे पल्लवतल्यं च चरणवि
 न्यासपराजयं प्राप्नोतीत्यर्थः अनेनान्यनापिशिरस्सुपादारो यः कृतो भविष्यतीति भावः १ ॥

गी०
८१

किंच अहंतवचरणं करकमलेन हस्तकमलेन करोमि संवाहयामि कथमिति चेति यतस्त्वेविह रमागत
मेतासि अतिदूरं आगतासि सरव्यानीतासीति वा अतः क्षणं नूपुरं शयनोपरि शाय्यायामुपकुरु नूपुरं च
रणयोर्निवेशयेत्यर्थः कमि अनुगतौ नवानुसरणे शूरं भामिव नूपुरानुगमनशूरत्वकथनव्याजेन त
न्यादकस्य शेषार्थयइति भावः २ किंच अमृतमिव जीवनप्रदवचनमनुकूलं सानुरागं रचय कथय

करकमलेन करोमि चरणमहमागमितासि विह रं क्षणमपि कुरु शयनोपरि मा
मिव नूपुरमनुगतिशूरम् ३ वदनसुधानिधिगलितममृतमिव रचय वचन
मनुकूलम् विरहमिवापनयामि पयोधरोधकसुरसिद्धकूलम् ३ ॥

कीदृशम् वदनमेव सुधानिधिश्चंद्रस्तस्याद्गलितं च्युतं आजापयामि चेत्तर्हि उरसि स्थितं दुकूलं पट्टवस्त्रं
विरहमिव वियोगमिवापनयामि दूरीकरोमि किमिति पयोधरोधकं स्तनाच्छादकं एतेनान्यत्र विरहदुः
खं शान्तं तु तत्रैवास्तीति ध्वनिः ३

८१

किंच हेप्रियेवल्लभे मधुरसिममवत्सिकुचकलशनिवेशयार्पय तदर्पणेनमनसिजस्यकामस्यतापंसं
तापमात्मनोममचशेषयनाशय तत्स्यत्रीमात्रेणकामपीडा निवृत्तिर्भविष्यतीतिभावः कमिव प्रियस्य
प्रियरंभेऽत्रालिंगनेयोरमसोराभस्यत्वंशतकंठतेनवलितमिव ध्याप्रमिव कीदृशं पुलकितं संजा
तपुलकं एतेनरसः पूर्यमाणः पुलकव्याजेनवाहिरुद्भूत इति ध्वन्यते पुनः कीदृशं दुरवामतिदु

प्रियपरिरंभणस्तस्य वालितमिवपुलकितमतिदुरवापम्
मधुरसिकुचकलशनिवेशयशेषयमनसिजतापम् ४

लभंत्वदनुग्रहेणैवसुलभमिति ध्वनिः कुचकलशपदंकेलिसिंधुतरणा योक्तमितिभावः कामज्वरे
शीतलजलपूर्यकुचकलशालिंगनंविधानमवयथा कलशकांस्यजलस्रुतभाजनं विरहिणीवद
नज्वरशो तथैविरचयेन्निष्ठुक्तस्तुसखीजनोनलिनचंदनपंकजयोजनमिति ४ ॥

गी०
६२

एवमप्यप्रसन्नोपनिभातरवाह हेभाविनिप्रशस्तभिषाये अधरसुधारसंअधरामतेउपनयसमर्पय॥
अधरवक्त्रसंयोगकुर्वीत्यर्थः किंचा धरमतेदत्तादासंत्वचरणानुवर्तिनामामतमिवजीवय त्वदधराम
तपानेनैवममजीवननान्यथेतिभावः किंच विरहानलेनदग्धवपुषंदग्धशरीरं अतएवाविलासं विलासर
हितम् एतेनदेहिकजीवनमात्रंकथितं ५ किंच हेअशिशुरिवचंद्रवदने अतियुगलेकर्णयुगे मणिर

अधरसुधारसमुपनयभाविनिजीवयमतमिवदासं त्वयिविनिहितमनसंविरहानलदग्धंव
पुषविलासम् ५ अशिशुरिवमुरवरयमणिरसनागुणमनुगणकंठनिनादं अतियुगलेपि
करुतविकलेममशमयचिरादवसादम् ६

सनागुणंकांचिदाममुरवरय वाचालंकारय सुतंविपरीतंविधायवाचालंकारयेत्यर्थः कोदृशम् अनुगणः
सदृशःकंठस्यनिनादः कूजितंयत्रते किंच अतियुगलेपिकरुतौ कोकिलशब्देर्विकलेविरहिणानर्धनिः
दुःखदएव तदप्यणोनावसादंसंतापममशमय नाशाय रसनांकांचिजिह्वयोरितिमेदिनीकारः ६ ॥

६२

एवंश्रुत्वा किंचिद्विलोक्यतीर्षयत्प्रसन्नाप्रत्याह हेप्रिये इदानीं तवेदं नयनं मामवलो कितुं द्रष्टुमीलति
मुद्रा प्राप्नोति किमिव लज्जितमिव कृताविहिताचरणादिति कीदृशं मां अतिविफलरूपा अतिनायनि
र्थकक्रोधेन विफलीकृतं प्रियावलोकनादिसुखवंचितं नयनविशेषणं वा विरमनिःफलक्रोधात् र
तोखेदंश्च मंक्रोडादैन्यं वा विसृजत्यजसुरतमोहमादृशो विसृजेति ध्वनिः ७ श्रीजयदेवभणितं इदं गीते

मामतिविफलरूपाविकलीकृतमवलो कितुमधुनेदं मीलतिलज्जितमिव न
यनं तव विरमविसृजतिरेवेदम् ७ श्रीजयदेवभणितमिदमनुपदनिगदि
तमधुरिपुमोदं जनयतुरसिकजनेषु मनोरमरतिरसभावविनोदम् ८ ॥

रसिकजनेषु एतत्संभावितान्तःकरणेषु मनोरमं तिजनकं रतिसंभोगः प्रंगाररसभावाः संचारिसात्विका
दयः ते स्नेषावाविनोदं कौतुकं जनयतु उत्पादयतु कीदृशं अनुपदं निगदितो मधुरिपुमोदः कृत्स्नहर्षो यस्य ते अ
प्येवं संबंधः श्रीजयदेवभणितं श्रियं राधायाः दशनेन जयोऽग्रानंदो यस्य दीव्यति कीदृशं इति देवः सचा
सौ श्रीकृष्णस्तेन भणितं श्रीराधा प्रतिमामनुसरेत्यनुनयवाक्यं कथितं कीदृशं अनुपदं निगदितं मधुरिपोः
स्वस्य मोदो हर्षो यादृशं अन्यत्समानं मुत्सीति प्रमदो हर्षः इत्यर्थः ८

जी०
६३

तमनुवर्गीयप्रियं प्रतिभाविस्तरारंभमाह प्रत्यूहो तयोराधाकस्मयोः सः सुरतारंभः प्रियं भावुकप्रियं भवनशी
लः परमसुखकर्त्री वाङ्मनः प्रकटो वभूव सः कः यस्मिन्निविडाश्लेषेणादालिगने कर्तव्ये सुरतारंभे पुल
काकुरेणरोमोद्गमेन प्रत्यूहोऽलिंगनविघ्नो भूत् किंच यस्मिन् सुरतारंभे सुरतकीडायां यदा कृतमभिप्रा
यपूर्वकमन्योन्यमवलोकितं तस्मिन्निमिषेण पल्लवलेन प्रत्यूहो भूत् किंच नैतावदमपि तु सुरता

प्रत्यूहः पुलकाकुरेण निविडाश्लेषे निमेषेण च कीडाकृतविलोकिते धरसुधापाने
कथानर्मभिः आनंदाभिगमेन मन्मथकलायुद्धेऽपि यस्मिन् न भूदुःखतः सतयोर्व

भूव सुरतारंभः प्रियं भावुकः १८

रंभेऽधरसुधापाने विधेये कथानर्मभिः रहः कथाकौतुकैः प्रत्यूहो भूत् किंच सुरतारंभे आनंदाभिगमे
न आनंदप्राप्त्या मन्मथकलायुद्धे कामचतुःषष्टिकलान्वितसंग्रामे प्रत्यूहो भूत् एतैः सुरते विघ्न
वाङ्मन्यविपरीतरसस्य दुर्लभता च कथिता १८

सुरतमेवविचित्रसारंभेनदर्शयतिदोर्भ्यामित्यादिदोर्भ्यावाङ्मयांसापराधइवालिंगनेसंयमितोयंवि
नः किंच पयोधरभरेणपीडितः किंच पाणिजैर्नरेवराविद्धः रंविद्धितः दंतैः क्षताधरपुटः व्रणिताधरः श्री
णितटेननितंवेनाहतः संमर्द्दितः किंच कचेकेशधृत्वाहस्तेनानमितोनश्रीकृतः पादयोर्दोसइव
किंच अधरमधुस्यंदेन अधरामतद्वेणसंमोहितोविस्मृतान्यरसोक्तः एवंविडंविनोपिकांतः

दोर्भ्यासंयमिनः पयोधरभरेणपीडितः पाणिजैः राविद्धोदशनेः क्षताधरपुटः श्रीणी
तटेनाहतः हस्तेनानमितः कचेधरमधुस्यंदेन संमोहितः कांतः कामपितृप्रिमापत
दहोकामस्यवामागतिः ७५

श्रीकृष्णः कामप्यनिर्वचनीयांतृप्तिमवाप तत्रतोहेतोः अहोआश्चर्येकामस्यवामाविरुद्धागतिः स्थि
तिः अथवा वामयति नामयति इतिवामापराभवकामिनीवामामनोज्ञावा एतेनविपरीतसुरतंस्यष्ट
मेवोक्तं वामोविरुद्धशालेस्यात् करेरमेविकथ्यतइतिहत्वायुधः नायकः प्रार्थितोदंडः प्रसादत्वेनवि

७५
निरुक्तः इति धनिः

गी०टी०
६४

एवं पुरुषायितेन स्वजयमलभमानस्वभावमवलंब्यात्मजयंकृतवतीति तामेव जयमंपत्तिमाह त
स्याइति एभिः पूर्वोक्तैः कामशरैः पत्युर्मनः कीलितं वशीकृतं तदद्भुतमाश्चर्यमभूत् मनसाप्यय
मन्यवधूमागच्छेदिति भावः कीदृशैः प्रातर्निर्वातैः प्रातः प्रातश्कालदृशेनैव योर्निर्वातैरारोपितैः
केतैश्चागस्तानाह तस्याः राधयाः उरस्यादलपाणिजैः रक्तनखैरंकितमचिह्नितम् तस्याः दृशेनयने

तस्याः पादलपाणिजं कितसुरे निद्राकषायोदृशो निर्धौताधरशोणिमा विलुलितस्वस्तस्र
जोमूर्द्धजाः कांचीदामदरश्लथं चलमिति प्रातैर्निर्वातैर्दृशोरेभिः कामशरैस्तद्भुतभूतपत्यु
र्मनः कीलितं ८१ ॥

निद्राया कषायो लोहितैः तस्या अधरशोणिमा अधररागः निर्धौतपीतः चुंबनादिना तस्याः मूर्द्धजाः
केशाः विलुलितास्वस्ताः शिथिलिताः स्वजोमालायेभ्यस्तैस्तस्याः दरः ईषत् श्लथं शिथिलं चंचलं व
स्वातं तादृशं कांचीदाम मेखलागुणनीवीमोचनां तानि कामपंचशरत्वेन निरूपितानि अन्यत्र निरा
तैर्वीरैरन्यत् कीलितमिदमित्याश्चर्यमित्यर्थः ८१ ॥

६४

तदेवाहव्याकोश इति इयं राधा तदपि मंचिनोति प्रीणयति यद्यपि केशपाशः केशकलापो व्याकाशो
विलुलितो जातः अलकैश्चूर्णकृतलैस्तरलित इतस्ततः प्रसृतं कपोलौ स्वेदलौ लौ स्वेदेन सात्व
कभावजलेन चंचलो विवाधरश्मीः दृष्टारं वदितु कुच कलशरुचा कांत्याहारयष्टिहारकलाः हारि

व्याकोशः केशपाशस्तारलितमलकैः स्वेदलौ लौ कपोलौ दृष्टा विवाधरश्मीः
कुचकलशरुचाहारिताहारयष्टिः कांचीकाचिद्रताशास्तनजघनपदं या
तिनाच्छाद्य सद्यः पश्यती स च पंमातदपि विलुलितस्त्रगधरेयं धिनोति ८२

तानिर्जिता कांचीमेखलाकांचिन्म्राशां दिक्कंगताचलिता तथाविधा जाताऽपि किंकुर्वती हस्तेन स्नान
जघनपदस्तननितं वभागं म्राच्छाद्य सद्यः शीघ्रं सच पंसलज्जेमां पश्यती कोदृशी विलुलिता म्ना
नास्वजंधारयंती मज्जयायकृतप्रयत्ना स्वयमेव प्राप्नुयराभवेति भावः ८२ ॥ ० ॥

गी०
६५
न

एवंपुरुषायितसुरतविलासमुक्तामख्यानसौभाग्यमाह मीलहृष्टीत्यादि धन्यः श्रीकृष्णः कुरंगीदृशः
प्रगयनायाः श्रीराधायाः आननमुखं धयतिपिबति धन्योहमिति सादराधाधरा मृतपिवतीतिभावः की
दृश्याः हर्षस्य सुरतानंदस्योत्कर्षेणाधिकेन विमुक्तासालसानिः सहाश्रिताव्यापारक्षमातनुर्देहोयस्याः
कीदृशः श्यामायाः श्रीराधायायावुत्रेगोस्तनौतयोरुपरि खंगीश्वालिंगनस्यभावः एतेन सुरतविरामेपि

मीलहृष्टिमिलत्कपोलपुलकंशीत्कारधारावशादव्यक्ताकुलकेलिकाकुविकसहंताशुधौताधरम्
श्यामोत्तुंगपयोधरोपरिखंगीकुरंगीदृशोहर्षोत्कर्षविमुक्तनिःसहानोर्धन्याधयत्याननम् ८३ ॥

सुरतानुभिः कथिता कीदृशमाननं केनचित्सुरतानंदविशेषण सुरतश्रमेणवामीलहृष्टिमुद्रिताक्षि कीदृ
शं मिलतोस्फुरद्गोमाचयोः कपोलयोः पुलकानियत्रतत्र पुनः कीदृशं सीत्काराणंधाराक्षेपामंशवः किरणाः श्र
णयस्तदृशादधीनादव्यक्ताप्रकटाश्रुकलाश्रयाकेल्यस्तासुयाकाकुः कीदृशधनिविशेषस्तो
नाविकसंतोषकटीभवंतोयेदंतास्तैर्धौताः प्रसालिताधरोयत्रतादृशं काकुत्स्त्रियाविकारोयः शो

कभीसादिभिर्धनेरित्यमरः ८३
६५

अथेति संगले अथानंतरं वाराधा सुरतश्च मापहतमंडनापुनरपि मंडनवांछया माधवं श्रीकृष्णं जगदोक्तवती कीदृशी स्वाधीनभर्तृका पुनः कीदृशी सुगंधासुरतसंभ्रामवतारासुंदरीवा कीदृशी कान्तमनोहरं रतिश्रान्तं कृत सुरतश्च मे ८४ साराधा इदं वक्ष्यमाणं सुरतांतं अनेन देनसादरं गोविंदं जगदोक्तवती कीदृशी सहसार्द्धवने ये प्राप्ताश्च सवधाणास्तैः सुरतैराधीनियुक्तं कीदृशी नितान्तखिन्नांगी स्मरजर्जरितांगी एतेनांगमेव भिन्नं ननु म न इति पुनः सुरताभिलाषः सूचितः ८५ रागतालध्रुवा नोत्तल्लक्षणं पूर्वमुक्तमेव अत्र स्वाधीनभर्तृकेयं नाथि

अथ कान्तेरिति श्रान्तमपि मंडनवांछया जगदमाधवं सुगंधाराधा स्वाधीनभर्तृका ८६ अथ सहसा सुप्रीतं सुरतांते सानितान्तखिन्नांगी राधा जगदसादरमिदमानंदेन गोविंदं ८७ रामकरी रागे रूपकताले कुरु यदुनदनचंदनरिशिरतरेण करेण यो धरे मृगमदपत्रकमचमनोभवमंगल कलसहोदरे निजगा दसायदुनंदने कीडति हृदयानंदने ।

का पूर्वजगादेति यदुक्तं श्रीतेनाह कुर्विति साराधा यदुनंदनेति साभिलाषं जगदोक्तवती कीदृशी कीडतिर ममाणहृदयानंदने चिन्नाल्हादजनके किमुक्तवती हे यदुनंदने दन यादवानाहितार्थाय धृतो गोवर्द्धनो मयेति अत्रा स्मिन्पयोधरे कुचे करेण मृगमदपत्रके कस्तूरिका पत्रचनो कुरुरवय ॥ करेणेति पुनः करस्पर्शाभिलाषः सूचि तः कीदृशेन करेण चंदनादपि अतिशीतलेन कीदृशोपयोधरे मनोभवस्य कामस्य मंगलप्रयकलशः पूर्ण

दि
ल
प
म
रि
ध
रु
क

गी०
६६

किंच हेप्रियवत्सभ लोचनेनेत्रैस्त्वदधरचुंबनेनलंबितंविगलितं कज्जलमुज्ज्वलवपुनर्य्यकीदृशं॥
भ्रमरसमूहमहर्नपराभवजनकं कीदृशं रतिनायकस्यकामस्यसायकान् मोचयतीतिमोचने का
मवाण्यहारिति तद्वीक्ष्य जगद्धिजयायकामोवाणंनमुंचति तादृशं २ किंचा परमथाह हेभुभवे

अलिकुलगंजनसंजनकरतिसायकनायकमोचने त्वदधरचुंबनलं
वितकज्जलमुज्ज्वलयप्रियलोचने २ नयनकुरंगतरंगविकाशनिरासकरे
श्रुतिमंडले मनसिजयाशविलासधरेभुभवेष्टनिवेशयकुंडले ३ ॥

परुचिरमूर्ते ममश्रुतिमंडलेकर्णप्रदेशेकुंडलेनिवेशयार्थीय कीदृशे नयनकुरंगस्यतरंगानांविकाशस्य
प्रकाशस्यनिरासकरे निरोधके एतेनकर्णानविशाललोचनत्वमुक्तं पुनःकीदृशे कामजालस्यक्रीडानु
कारके वेषोऽलंकरणे केलिभवनेऽद्भुतभावकदितिदैजयेती कलवितंगलितेचोक्तंलंबमानदुरापयोरि

निरलकाशः ३

६६

किंच हेपियममसुरवेअलकं चूर्णकुंतलं परिकर्मयमंडपचुवेनादिना अलकं कीदृशं उपरिसुरखोपरिसु
चिरनिरंतरं भ्रमरसमूहं भ्रमरश्चणीशोभाजनयते सजातीयबुद्धाभ्रमरास्तत्रपनेतीतिभावः पुनः कीदृ
शं रुचिरमंजनकं परिहासकीडाकारकं नर्मजनः परिहाससखीजनः तस्य कं सुरवरूपेवा कीदृशं वि
मले अनेन कलंकभावः सूचितः कीदृशं सन्मुखेसंदरेऽनुग्रहाभिमुखेवा पुनः कीदृशं जितकमलेयेन न
स्मिन् हेजितकमल जितमात्मनयनकोन्याकमलेयेन न त्सं बोधनेवातदाई विमलेईः कामसे न विम

भ्रमरचयंत्रचयंतमुपरिरुचिरं सुचिरं मम सन्मुखे जितकमले विमले परिकर्मयनर्मजनक
मलकं मुखे ४ मगमदरसकलितं कुरतिलकमलिकरजनी करे विहितकलंक कलंक
मलाननविश्रमिति श्रमशीकरे ५

लेषसजे परिकर्मप्रतिकृतौ भूषणोदासकर्मणीति कोषसर्व
स्व ४ हेकमलाननकल्प अलिकरजनी करे ललाटचंद्रे तिलकं कुरारचय कीदृशं कस्तूरीरसे निर्मितं अतएत
लितं मनोहरं कीदृशं विहिताकृताकलंककलाचंद्रकलंकशोभासादृश्यं येन तत् कीदृशं विश्रमिति विश्रमंश
पिनोश्चमशीकरो बुको यत्र तादृशं ललाटमलिकं गोधिरित्यमरः मगनाभि मगमदः कस्तूरी गंधशेष इ
ति हारावली वलितं निर्मिते युक्तं इति यादवः शीकरो बुकणाश्च तत्त्यमरः रोहिणीशो निशानोधारजनी कर इ

२
विहारायुधं

गी०
६७

किंच हेमानदमानखंडनं मानप्रदायक इति वा ममरुचिरेचिकुरेकेशपात्रो कुसुमानिकरुरच
यमानसजस्यकामस्य ध्वजचामरतुल्ये कीदृशे रतिगलिते सुरतसमये वंधनमुक्ते शृंगार
चैष्ठायासुंदरे वा कीदृशे शिखंडिने मयूरस्य शिखंडकाश्च द्रुकास्त एव जामरा आहोपा आहं
वरावाचा कचिक्या निचायस्य तादृशे जामरो वाद्यभेदे स्यादा लोपशिखिरेव नामपीति भोजे ६

ममरुचिरेचिकुरे कुरुमानदमानसध्वजचामरे रतिगलिते ललिते
कुसुमानि शिखंडि शिखंडकडामरे ६ सरसघने जघने ममशे वरदा
रणवारणकंदरे मणिरसनावसनाभरणानि शुभां निशुभां शयसुंदरे ७

हे शुभाशयं शुभांतकुराण मम सुंदरे जघने नितं वे मणिरसना मणिसचिनस्तु द्योदिका वसनाभर
णानि वासय परिधानं कारय कीदृशे सरसे शृंगारादिरससहितं जघने निविडे च कर्मधारयः पुनः
कीदृशे शंवरदाहणकामः स एव चारुणः कुंजरस्तस्य कंदरे निवासे कुंजरोरावणः करोत्यमरः ७

६७

हेरसिकजनश्रीजयदेववचसिचनेदयासहितं हृदयंकुरु कीदृशे जयदेविश्रुतयपदे कीदृशे मंडलेविश्रु-
लकारभूते पुनः कीदृशे हरिचरणस्मरणामृतनक्तकलिकलुषज्वरस्वरं ननाशयेनतादृशे यद्वा ज-
यदेवेति पाठे जयतीति जयः दीव्यतीति देवः हे जयदेवकृष्णश्रीजयदेववचसि हृदयंसदयंकुरुतद्वचंसि मं-
उयेत्यर्थः कीदृशे मंडले श्रीशालंकारसंपादके अन्यतस्मान् ८ गीतोक्तमेव श्लोकेनाह रचयेति हेह

श्रीजयदेववचसि जयदेहृदयंसदयंकुरु मंडने हरिचरणस्मरणामृतनिर्मितकलिकलुषज्व-
रस्वरं ८ रचयकुचयोः पञ्चचिक्कुरुष्व कपोलयोर्घटयजयने कोचीमंचस्त्रजाकवरीभरम्।
कलयवलश्रेणीपाणोपदेकुरुनूपुराविति निगदितप्रीतः पीतंवरोपितथाः करोत् ८७ ॥

सममकुचयोः पञ्चपत्रिकारचनां मकरिकारं चित्राखरचनाविशेषंकुरु किंच जयनेनितं वेकोचीक्षुद्रघटिका
घटयपरिधाय किंच कवरीभरं केचासमूहस्त्रजापुष्पमालयाञ्च संयोजय किंच वलयश्रेणीकं कणसमूहं
पाणौ कलयकुरु किंच पदे चरणयोर्नूपुराकुरु एवमुक्तेराध्यायाः प्रीतः संतुष्टः पीतावरः कृष्णोपितयैवाक

२
एतेन साधनं भद्रं कलुषं
हन्ति

गी०
६८

किंच यद्वाधर्वकलासु गानविधासु कौत्रालं नैपुण्यं प्रीवीण्यं गंधर्वो मार्गदेशिवत् कलानृत्यांगलासाः यद्वै
त्वं विष्णोरनुधानं अनुक्षणं चिंतनं च यश्च भृंगारस्पृंगाररसरयविवेकः संभोगाद्विविधानकौशलतस्य
तत्त्वथार्थं ज्ञानं किंच यत्काव्येषु कविरचनासु लीलायितं क्रीडाविलाससर्वस्वं तत्सर्वमन्यदपि च सु
धियः जयदेवपंडितकवेः सदा सदसिद्धिवेचिकावुधिः कविर्देवताप्रसादलब्धकवित्वं तस्य श्रीगीतगोविं

यद्वाधर्वकलासु कौत्रालमनुधानं च यद्वैष्णवं यच्छृंगारविवेकतत्त्वम
पियत्काव्येषु लीलायितम् तत्सर्वं जयदेवपंडितकवेः कृष्णैकताना
त्मनः सानंदापरिशोधयंतु सुधियः श्रीगीतगोविंदतः ८८ ॥

ना दतः श्रीगीतगोविंदग्रंथात् परिशोधयंतु विवेकेन विचारयंतु ज्ञानं त्वित्यर्थः कीदृशाः सुधियः सानंदा
आनंदसहिताः कीदृशकवेः कृष्णैकतानात्मनः कृष्णैकतानं तदाकारमात्मानो यस्य तस्य अथवा क
स्यैकतानो मुख्यात्मा मनो यस्य श्रीराधाया इत्येव न श्रीराधाकृष्णोपासकत्वं मुक्तं एकतानो नन्यत्वे

८८
श्रीकृष्णकमनानावपीत्यमरः

८८

संगतिकविराजिष्यमात्रास्तेषामिति हरिवोयुष्मानपातुरक्षत कीदृशः कायव्यूहवद्गशरीरमिवाचरन् उपचितं
समूहं आकूतेकामभारोयस्यसः कीदृशः अस्मांशतैः सहसैः पादाभोरुहं कृष्णचरणकमलंधारयतिधारिणी
यावारिसुतालक्ष्मीस्तादृशः द्रष्टुमिच्छुः लक्ष्मीर्दर्शनं तु नेत्रयुग्मेन न संभवतीति कायव्यूहनेत्रसहसं कृत्वा ह
ष्टवेतिभावः किंकुर्वन् पर्यकीकृतः शय्यास्थाने कृतो यो नागनायकः शेषस्तस्य फणाश्च एतां पंक्तीनां ये मलय

पर्यकीकृतनागनायकफणाश्च एतां मणीगणोसक्तानप्रतिविंवसंवलनयाविभ्रद्वपुर्विक्रियां पादां
भोरुहधारिवारिधिसुतामस्मादिहस्तुः शतैः कायव्यूहमिवाचरन् उपचिताकृतो हरिः पानुवः ८६

स्तेषां गणोसमूहे संक्रान्तिविंवसंवलनया संबंधप्रतिविंवप्रसरणेन वपुर्विक्रियां विस्तरप्रकारं विभ्रद्वधत् मणी
नामन्तत्वादनंतदेहेलाभेन तादृक नेत्रलाभोभूदित्यर्थः पदेवारिधितुल्यगणोवृषगानुसत्सुताश्रीरधानह
शनमेकेन वपुषा कर्वाणोपितो घमलभमानः कायव्यूहमिवाचरन् नितितुल्यं अस्मिन् पदेनागशब्देन नागस
नंतप्रतिशोभायं निहितो मणिगण इत्यादिवार्ययं श्रौणीतुल्यार्थमसंहनापीन्यादवः संक्रान्तः प्रतिवि

८६
विश्वरूपसमः ८६

गी० टी०
६६

पुनः कविर्गुणसमाप्तावाणिषमाणास्ते त्वामिति हरिर्वः पातु हेसुंदरी मजानी पतिः रुद्रः क्षीरोदरे क्षीरसमुद्रतटे त्वामप्य
कालकूटविषमपि वदिशके इत्यमनेन पूर्वकथाभिरन्यमनसान्यमनस्तया वत्तोचलं स्तनावरकवस्तं वित्तिष्या
पसार्य राधायः स्तनौ कोरकौ जानो कुरोतदुपरिमिलने चैवः कीदृशी त्वामयि स्वयं वरपरां अनेन किणोरलीला वि
त्तासत्वं ध्वनितं ६१ इदानीं कविरात्मनः काव्यस्य माधुर्यादिगुणत्वं कथयति साध्वीति हेसाध्वी कमथाभवतस्त
वेयमधुराहमिति चिंताध्वी न भवति एतत्सदृशं भवामीति चिंतैव न कार्या किंच हेराकरेत्वं कर्कशांसि कार्कश्ये

त्वामप्यमयि स्वयं वरपरां क्षीरोदतीरोदरे च के सुंदरि कालकूटमपि वन्मूढो मजानी पतिः इत्यं पृ
र्वकथाभिरन्यतमसा वित्तिष्य वक्षोचलं राधायास्तनकोपरिमिलने चैव हरिः पातु वः साध्वी माध्वी
कचिंतान भवति भवतः चार्करे कर्कशांसि द्वाक्षोदस्यति के त्वाममृतमनमसि क्षीरं नीरं भसस्ते मा
कंदकंदकोनाधारणितलंगलु यत्तु नियावकावभंगारसा स्वतमिदजये देवस्य विष्णुवचोसि ६१ ॥

नरजोरुपासीत्यर्थः किंच हेरादे त्वां के द्रस्यति आस्वादयिष्यति अवलोकयिष्यतीति वा किंच हे अमृततयापि
माधुर्यमादकादिगुणानि शयेन गवो न धार्यः तदपेक्षया त्वं मृतमसि हे क्षीरं नीरं वसः नीरजलवदमधुरं हे
माकंद पक्वाम्रफलकंदविलपकिंच हे कानाधारत्वं पातालंगलु तय देवस्य विष्णु कसामस्येन वचोसि याव
च्छृंगारभावश्री राधाकृष्णविषयं छंति प्रयच्छंति नावद्युष्टाभिनिर्दये ये कीदृशानि सारस्वतानि सरस्वतीरसभू

न निजये देवमणितामतेन सर्वे पश्यन्ति निराह
तादृशं भावः ६१

६५

गी.टी.
१००

श्रीभोजयदेवप्रभवस्य रामादेवीसुतस्य श्रीजयदेवकस्य पराचारादिप्रियवर्गकंदे श्रीगीतगोविंदकवित्वमस्तु
॥ स्वटीकायां सर्वसंमतिरयोग्यतामाह साधूनामिति इहवनमालिसंजीविन्यां श्रीगीतगोविंदटीकायां भक्तार्थि
नासाधूनां भक्तानां संमतिस्वीकारः स्यादेव विदुषामपि नानाप्रकारसंशयनश्च भविष्यति अस्यामाद
रो भवेदेव ये च भक्तिपादित्यहीनाविरलाः परग्रथनिदापरास्तानर्थवेयाचे कितन्मत्कृतिभूयो वारवारवीक्ष्य
इहटीकायावद्यं वदंतु टीकाश्रमेषु ज्ञानेषु पाणिदेवावासनास्थास्यति चेत्तन्मक्तिमार्गपरिशीलेन कुतः सादुर्वा
साधूनां स्वतएव संमतिरिहस्यादेव भक्तार्थिनामालोच्य ग्रथनश्च विदुषामस्मिन् भवेदादरः ये के
चित्परकृत्युपश्रुतिपरास्तानर्थये मत्कृतिभूयो वीक्ष्य वदंतवद्यमिह चेत्सावसनास्थास्यति ६२ इ

श्री. त विं सु ति तां शे म द स १२

सनेतिभावः ६२ टीकासप्तसमालोक्य सारं सारं समुद्धृतं तच्चापि स्वलिने किंचित् संतुमर्हति श्रूयः १ शिव
दासतनुजेन भट्टेन वनमालिना गीतगोविंदटीके परचिताश्रुभदास्तु २ वैद्यारविकृत्य पक्षस्यैकादश्याश्रुभ
मंगले वाराणस्यांकुताटीकाभट्टेन वनमालिना ३ काण्ठानरोत्तमग्रहे मध्ये माधवसर्वयोः रचिता गीतगोविं
दटीका श्रीवनमालिना ४ कलिंदजातीरविहारशीले गोपांगनानां नयनाभिरामं वंशीरवेमोहितमारकोटि
वंदे सदा तद्वदभानुजारते ५ इ श्री कृ च से को चा तं श्री व सा ज व मा ह र
ता न लि ह जी न्यां गी गो ह का सु ति तां शे म द स १२ ॥

रामः
१००

पाण्डुलिपिः समाप्ता

MANUSCRIPT ENDS

ختم شد